

Bjarne Stenquist
Den vita segerns svarta skugga
Finland och inbördeskriget 1918

Boken utkom 2009.

Denna digitala version ges ut med författarens medgivande.

Det finska inbördeskriget 1918 är det blodigaste i Västeuropas historia. En lika stor andel av befolkningen dödades som under och efter det spanska inbördeskriget. Den vita regeringen uttalade redan från början att man hade för avsikt att förvandla de röda till en pariakast. 80 000 människor (tre procent av befolkningen) fängslades, 10 000 arkebuserades efter utslag i rättsvidriga ständrätter och ytterligare knappt 15 000 dukade under i de eländiga fånglägren. De ansvariga bakom utrensningarna gavs amnesti och Finland sveptes in i en officiell tystnad. Först 2006 kunde den finska staten redogöra för när, var och hur var och en av de besegrade dött. Men ännu återstår en debatt om hur kriget kom att prägla den unga nationen. 1918 fortsätter att kasta sin skugga över Finland.

För en recension av boken, se [Mannerheim – värre än Pinochet](#) (ur *Internationalen*)

Innehåll

Förord	1
1. Mitt Finland.....	4
Lågan i Mårtensdal.....	4
Systrarna Sinebrychoff.....	7
Med Zjdanov på Tornåsen.....	9
Noten som inte besvarades.....	13
Natten hos Jouko.....	14
Gamla avdelningen.....	16
”Olen ruotsalainen lehtimies”.....	17
Borgen i Skillnadsbacken.....	20
Harry Järv.....	20
Det gemensamma kontoret.....	22
Den ljusaste dagen.....	22
2. Finland 1918.....	26
De besegrade.....	27
Segrarna.....	33
Statsförbrytelsemyndigheterna.....	41
Fånglägren.....	43
Tyskland.....	49
Ståndrätterna.....	53
Satakunta våren 1918.....	58
Försoningens röst.....	61
Slagfältet.....	63
Folkkommissariatet.....	65
Pariakasten.....	70
3. Inbördeskriget våren 2008.....	75
Kampen om historien.....	75
Den förbjudna sorgen.....	80
Debatten i Helsingin Sanomat.....	82
Webbdebatten.....	86
4. På andra sidan 1918.....	102

Lästips – mer om finska inbördeskriget på marxistarkivet:

[Finska inbördeskriget](#) (samling böcker och artiklar)

Förord

Anna var lång och hade ljust, rakt hår. Hon var liksom jag sjutton år, gick i min klass i gymnasiet och vi var tillsammans. Anna hade en äldre syster som flyttat från Stockholm för att läsa i Lund. På sommarlovet 1970 reste Anna också till Lund och jag kom efter. Det finns framför allt ett skäl till att jag minns detta besök i den sommar-tysta universitetsstaden. Och det skälet är Väinö Linna.

Vi bodde i ett gathus som systemn hyrde, två rum och kök. Till huset hörde en liten kringbyggd gård som var stenlagd och omgiven av vitkalkade muralt. Men solen nådde fram under hela dagen och där satt vi ofta, på några enkla fällstolar vid ett träbord. En dag skulle Anna och hennes syster göra någon utflykt eller något ärende, jag minns inte riktigt vad. Hur som helst skulle jag vara ensam i huset och staden fram till kvällen. Jag hade bestämt mig för vad jag skulle göra: gå till närmaste bokhandel och köpa en bok. Bokhandeln visade sig heta Gleerups, var den största i staden och låg i ett sekelskifteshus vid ett torg nära domkyrkan. Boken jag hade bestämt mig för att leta upp var Väinö Linnas *Högt bland Saarijärvis moar*, första delen i trilogin "Här under polstjärnan".

Boken ligger här bredvid mig. Det är en pocketbok, utgiven 1967 av Wahlström & Widstrand, översatt av N.-B. Stormbom. Boken är medfaren, framsidan är grådaskig, nedre och övre delen av ryggen uppslitna. Försättsbladet och de fem första bladen är tejpad mot bokryggen. Tejpen sitter kvar, även om den har släppt på vissa ställen och antagit en ljusbrun ton. När jag tänker på hur många axelväschor som boken har transporterats i genom åren är jag förvånad över att den fortfarande håller ihop.

Varför det blev just denna bok är lite oklart, men jag tror att jag hade läst något om Väinö Linna som väckt mitt intresse. Men jag minns tydligt hur jag slår mig ner på den solbelysta bakgården, betraktar omslaget med en ridande polis i svart uniform och pickelhuva som med höjd piska attackerar en man i pälsmössa som bär en röd fana, och börjar läsa: "I begynnelsen var kärret, gräftan — och Jussi." Den meningen har aldrig släppt mig. Jag har vid de mest oväntade tillfällen de senaste trettioåttio åren upprepat den tyst för mig själv. Jag slukade den första delen på några dagar och köpte sedan del två och tre. Ungefär vart tionde år har jag sedan återvänt till Pentinkulma, byn där Linnas böcker utspelas, och människorna där. Min favorit blev Halme, skraddaren, upplysningsmannen och den stillsamme agitatorn, som avrättas under inbördeskriget. Tre eller fyra gånger har jag läst trilogin, även om jag vet med mig att jag vid något tillfälle krokmat mitt i sista delen, *Söner av ett folk*. Linna har ju fått kritik för att han i slutet av den delen blev lite tråkigt kommenterande.

När jag inför mig själv försöker förklara varför jag har blivit så fäst vid "Här under Polstjärnan" hamnar jag i min barndom. I skolåldern kände jag mig som lyckligast när jag skymtade min bästa väns hus i slutet av en slingrig grusväg längs med sjökanten i villasamhället där jag växte upp. I praktiken handlade det om ett emigrationsförsök, en spaning efter ett nytt hem att bli adopterad i. Nu, när jag är så mycket äldre, har jag börjat inse att jag hela mitt liv letat efter olika hemvister, kanske skulle man på finska kunna säga att jag har letat efter mitt "kotimaa" — "hemland". Jörn Donner skrev i sin recension av Väinö Linnas bok i *Dagens Nyheter* 1960: "Pentinkulma lever med oss. Vi lever i Pentinkulma." Även jag flyttade in där och i överförd bemärkelse försökte jag nog flytta in i Finland.

Berättelsen i denna bok börjar med tårarna på Hilkkas kinder i Vanda kommunalhus den 6 december 1977. I dessa tårar såg jag samma längtan efter något förlorat som har drivit mig genom livet. Om man söker sin hemvist i ett helt land måste väl där finnas en vrå man kan göra till sin egen? För mig blev denna vrå, i fysisk bemärkelse, under ett antal år gamla avdelningen på Hotel Tornö. Men i en mer symbolisk betydelse försökte jag skapa mig denna vrå genom att vid matsalsbordet i Uddevalla varje dag läsa Hufvudstadsbladet, särskilt spalten

med finskspråkiga pressklipp, genom att söka upp personer som Jan-Magnus Jansson eller den vithårige Tor Stolpe på Wärtsilä och höra dem berätta om Finland. När jag gick runt och genom järnvägsstationen i Salo, för att insupa dess dofter och atmosfär, var detta ytterligare en liten pusselbit i konstruktionen av mitt eget ”hemland”. Var och en som förstår notkrisens betydelse för Finland kan också förstå innebörden av att, i djupet av Finlands bank, träffa Ahti Karjalainen, dessutom i två helt olika upplagor!

När jag påbörjade arbetet med boken gjorde jag upp ambitiösa planer: minsann skulle jag ännu en gång ta mig igenom ”Här under Polstjärnan”. Jag läste tio sidor i första delen, tog fram andra delen, om inbördeskriget 1918, men lade ner boken efter en timmes läsning. Något tog stopp. Pentinkulma hade försvunnit bakom horisonten. I stället satte jag tänderna i N.-B. Stormboms biografi över Väinö Linna, utgiven 1964. Där fäste jag mig vid att Linna säger att det var först när han själv började göra efterforskningar om inbördeskriget, för att få underlag till andra delen av trilogin, som han insåg omfattningen av de utrensningar som förekom efter den vita segern. Stormbom påpekar att det var Dagens Nyheter — under rubriken ”Finlands vita lögn” — som 1960 lyfte fram Linnas fräna kritik av den skapelsemyt som omgav det självständiga Finland. Linna säger där att det agg han hyser riktas mot historieforskningen. Jag letade upp artikeln och inläggen i den debatt i Hufvudstadsbladet som den utlöste.

Jag satt där och tittade på artiklarna, bläddrade i andra delen av Linnas trilogi och kände hur förvåningen steg i mig. Jag hade tagit Linnas bild av vad som skett som självklar, okontroversiell, något som omfattades av alla finländare. Nu började jag förstå att det Linna hade gjort var att slå första hålet i förnekelsens mur. Och att denna förnekelse hade legat kvar som en tung hand över det finska samhället ända till början av 1990-talet — och ännu inte riktigt släppt.

Samtidigt insåg jag hur lite jag egentligen visste om Finland 1918, det år då nationen föddes. Trots att jag hade läst Linna, trots att jag på ett eller annat sätt rört mig åtminstone i utkanten av ett finskt universum i nästan trettio år, var min kunskap om 1918 väldigt grund. Och i hur många samtal med finländare under alla dessa år hade inbördeskriget kommit upp? Jag kunde på rak arm bara påminna mig ett enda: på mitt initiativ i en bil på väg mellan Villmanstrand och Helsingfors vid midsommartid 2004, tjugosju år efter att jag en kväll i december stått och hurrat för den finska republiken utanför presidentpalatset vid Salutorget. Och då skedde det alltså på mitt initiativ.

Jag började med en av Linnas utgångspunkter: Juhani Paasivirtas bok *Finland år 1918 och relationerna till utlandet* från 1957 och sedan gick jag framåt, via Jaakko Paavolainen, Jukka Kekkonen, Heikki Ylikangas, Lars Westerlund och en hel rad forskare som finns nämnda på de följande sidorna. Jag har haft stor hjälp av fjärrlåneavdelningen på Malmö stadsbibliotek. Vid en tidpunkt drabbades jag av lånestopp för att jag hade femtio böcker hemma.

På detta sätt gjorde jag resor på för mig obeträdda stigar i mitt adopterade hemland, resor som ledde till platser jag inte visste existerade. Det ledde också till att jag, lite överraskande, blev inblandad i en debatt om 1918 i Helsingin Sanomat och andra tidningar, en debatt som finns återgiven i slutet av boken.

Om jag förut försökte göra mig en plats i ett mytologiskt hemland, inser jag nu att detta hemland innehåller djupare och mörkare schatteringar än jag trott. Likaså inser jag, åtminstone på ett teoretiskt plan, att ett verkligt ”hemland” aldrig kan skapas utanför människan.

Ett stort och varmt tack till Staffan Söderberg för konstruktiva och uppmuntrande kommentarer liksom till Gabriella Eriksson Ahlström och Anne Sofie Roald. Ett djupt känt tack även till de finländska forskare och historiker som så generöst har ställt upp med sin tid och sitt kunnande: Lars Westerlund, Heikki Ylikangas, Veli-Pekka Leppänen, Aapo Roselius, Jukka Kekkonen, Marko Tikka, Lauri Hannikainen, Risto Alapuro, Jyri Inha, Juha Siltala, samt

Matti Viialainen och Olav Melin.

Till slut ett alldeles särskilt tack till Kalle Kniivilä. Han har oförtrutet läst, översatt och diskuterat med mig böcker och artiklar på det språk som jag en sommar i Åbo lyckades fånga i yttersta svansspetsen men sedan släppte taget om.

En mor sörjer sin döde, röde, son vid kistan i en massgrav i Björneborg.

1. Mitt Finland

Lågan i Mårtensdal

JAG VET exakt i vilket ögonblick min kärlek till Finland väcktes. Det inträffade på eftermiddagen den 6 december 1977, i den stora samlingsalen i Vanda kommunalhus. Vi lyssnade på tal om republikens självständighet på finska och svenska, mest finska. Det hela avslutades med "Vårt land — Maamme". Fönstren högt upp under taket släppte in det kvardröjande dagsljuset och sången strömmade och brusade över mig. Hilikka sjöng starkt och klart, orden kom ur henne på ett sätt jag aldrig hade hört tidigare. Jag vände ansiktet mot henne. Då såg jag hur tårarna strömmade nedför hennes kinder.

Hilikka var uppväxt i en godsvagn på rangerbangården bakom järnvägsstationen i Helsingfors. I likhet med fyrahundratusen andra finländare hade föräldrarna tvingats lämna Karelen efter stilleståndsavtalet med Sovjet 1944. Tio procent av det finländska folket skulle ges nya bostäder och en ny utkomst. Föräldrarna skilde sig, Hilikka flyttade till Sverige när hon var nitton.

Mamman bodde nu i Martinlaakso, Mårtensdal, en relativt nybyggd förort till Helsingfors som man nådde med pendeltåg. I en trerummare levde hon med en ny man, en pensionerad bergsprängare, också han från Karelen. Mannen var kort, senig och knotig och hörde illa. Hans ögon var vänliga och pliriga och med dem granskade han mig, den främmande fågel från Sverige som klev in genom dörren.

Jag och Hilikka sov i utdragssängar i lägenhetens vardagsrum. Modern och bergsprängaren låg i det stora sovrummet, bakom köket. Hilikkas yngre syster, som var blond medan Hilikka var i det närmaste kolsvart, pluggade på annan ort men var hemma och hälsade på i Martinlaakso. Tillsammans med sin pojkvän, även han lintott, sov hon i det sovrum som hade dörr mot vardagsrummet. Den första morgonen kastade Hilikka och jag menande ögonkast på varandra när vi hörde hur de älskade bakom den stängda dörren. När vi skulle sova på kvällen hördes på nytt samma intensiva ljud, inte bara en utan flera gånger. Rätt som det var blev Hilikka tvärförbannad, satte sig upp i sängen och röt till. Ut kom en längre ed på finska, som bland annat innehöll orden "saatana" och "vitto". Det blev knäpp tyst bakom dörren, följt av intensivt fnitter, under täcket lät det som. Hilikka lade sig ner på kudden och suckade: "Voi, voi." "Vet du vad det betyder?" frågade hon mig. Jag ruskade på huvudet. "Voi betyder smör. Konstigt, va?"

Hilikka och jag var arbetskamrater. Hon skrev för Suomalainen Stormklockan och jag för svenska Stormklockan. Jag antar att jag skulle ha kallat mig marxist-leninist, dock av den sort som betraktade Sovjet som det stora hotet. "Proletariatets diktatur" fanns ganska långt ner på Stormklockans dagordning. De politiska övertygelserna hade börjat rinna av mig. Till detta bidrog i hög grad min dotter, född i september 1977. Tjugofyra år gammal började jag fundera på om det inte var dags att jag bättre började bidra till min familjs försörjning. Anställningen på Stormklockan var nämligen konstruerad så att jag arbetade heltid, eller mer än heltid, i stort sett utan lön. Detta var sannolikt ett utslag av den kommunistiska devisen "av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov". Mitt behov av lön var försumbart eftersom jag levde på min far, möbeldirektören, och min fru, avdelningsföreståndare vid akutintaget på Lillhagens psykiatriska sjukhus i Göteborg. Min fru och gemenskapen runt Stormklockan var de trygga hamnar jag behövde vid denna tid. Redan sommaren 1978 tillträdde jag ett sommarvikariat som lokalredaktör i Dals-Ed för Bohuslänningen, den regionala tidningen i Bohuslän. Dals-Ed var centralort i den glesbygd som bredde ut sig söder om de värmländska skogarna. Där fick jag mitt livs första månadslön. För den köpte jag en symaskin till min fru.

Till vardags var Hilikka laboratorieassistent. Vi var utskickade för att gemensamt bevaka det

finska nationaldagsfirandet och i olika reportage skildra Finlands och den finska självständighetens dagsform. Små länders självständighet var en viktig fråga för Stormklockan, och det nordiska samarbetet stod högt i kurs.

Vintern hade kommit tidigt till Helsingfors och redan på eftermiddagen den 6 december hade temperaturen krupit ner en bra bit under noll. Det blåste kallt från Finska viken. Jag hade en tjock hemstickad ylletroja av norskt snitt, med hög hals. Över tröjan hade jag min yllefodrade skinnrock av flygvapenmodell och därtill raggsockor i de höga kängorna och fårskinnshandskar. Däremot hade jag inget varmt på huvudet, vilket bekymrade bergsprängaren från Karelen. Innan Hilkka och jag skulle ge oss av till Salutorget för att titta på president Kekkonens stora mottagning, tog han från hatthyllan ner en skinnmössa med öronlappar och en bakkant man kunde vika ner över nacken. Redan på vägen till tåget kände jag att mössan skulle göra susen.

Där stod vi sedan i decemberkvällen på kajen utanför polisavspärningarna vid presidentens bostad tillsammans med en mängd andra finländare och såg hur Europas dignitärer körde fram i stora svarta bilar. Stormklockan var ackrediterad och vi hade fått inbjudningskort till festen men beslöt att stanna utanför, med folket. Störst intryck på mig gjorde Aleksej Kosygin, den sovjetiske premiärministern, och hans följe. De sovjetiska gästerna verkade sammanbitna och allvarliga, men jag tyckte att Kosygin såg snäll ut, med sitt skrynkliga ansikte och sin knöliga näsa. Jag lärde mig säga Tasavallan presidentti – Republikens president.

Vi hörde musik inifrån presidentpalatset och såg hur människor rörde sig bakom gardinerna i de upplysta fönstren. Tillställningen pågick länge och mer än en gång sände jag en tacksamhetens tanke till min nyvunne vän från Karelen. Hans mössa stoppade effektivt den kalla blåsten och höll mig varm inte bara om huvudet utan långt ner på ryggen.

Som alla andra väntade vi på det stora fyrverkeriet. Det blixtrade och knallade i den mörka natten. När det var klart stämde alla vi som hade samlats på torget upp ett unisont leve för den finska republiken. Därefter började folket skingras och vi letade oss tillbaka till järnvägsstationen med snön knarrade under fotsulorna.

Hilkka och jag gjorde en rad besök på olika platser i Helsingfors, bland annat på MTK, det finska jord- och skogsbrukets organisation. Jag har noterat att MTK:s skylt fortfarande sitter kvar på huset vid Simonsgatan, strax intill det nuvarande köpcentret Forum. Vi hade en livlig diskussion om de mindre mjölk- och skogsböndernas situation, avfolkningen av landsbygden och den därav följande utvandringen till Sverige. Antalet små odlingslotter växte med närmare 30000 efter kriget när lantbruksbefolkningen från de till Sovjet avträdde områdena skulle få nya utkomstmöjligheter. När lönsamheten för dessa mindre gårdar sjönk drastiskt under 1960-talet avfolkades den finska landsbygden i snabb takt.

Diskussionen på MTK fördes med en engagerad och vänlig ombudsman i vit nylonskjorta, på en blandning av finska och svenska, med Hilkka som tolk. Vi besökte också Svenska Finlands folkting, den organisation som bevakar linlandssvenskarnas intressen.

Vi pratade om svenskans ställning i Finland. Var den hotad? Var det möjligt att detta minoritetsspråk riskerade att försvinna från vårdcentraler, polisstationer och domstolar i alla kommuner utom dem där de svenskspråkiga var i majoritet? Vår samtalspartner, en äldre man i tweedkavaj och slips med glasögon och bakåtstruket hår, gick då och hämtade den finska lagboken, givetvis på svenska. Han bläddrade, slog upp en sida i grundlagen och harklade sig innan han läste högt: ”Finskan och svenskan är republikens nationalspråk.” Han förklarade att formuleringen stått sig sedan det självständiga Finlands första regeringsform 1919. Jag blev lite rörd över högtidligheten i framförandet. Men Hilkka hade svårt att hålla sig för skratt och fick ett ogillande ögonkast från vår värd.

Vi besökte också Saloras tv-fabrik i Salo. Så blev ännu en del skriven i Stormklockans serie

om hur de nordiska tv-tillverkarna skulle möta den japanska anstormningen genom samarbete, inte inbördes konkurrens. Man kan säga att vi tillämpade Dimitrovs folkfrontsteori på tv-industrin. Senare skulle Kari Kairamo som chef för Nokia sopa upp resterna av den nordiska tv-tillverkningen (med undantag för Bang & Olufsen). Hans inspiration kom dock knappast från Stormklockan eller Dimitrov.

Resan till och hem från Salo skedde med tåg. Jag hade inte lagt märke till järnvägsstationen när vi kom dit, men när jag skulle köpa min returbiljett på kvällen uppenbarade den sig som en rent arketypisk skapelse. Innanför dörren till väntsalen slog värme och en doft av brinnande ved emot mig. Det luktade som i köket i mina föräldrars sommarhus, där min far installerat en täljstenskamin. Jag gick fram till en liten glaslucka i väggen och köpte min biljett av en kvinnlig expedient, iklädd den finska statsjärnvägens jämnrå uniform med tillhörande mössa. Först när jag vände mig om kunde jag ta in hela väntsalen. Den var från golv till tak klädd med spontat trä och målad i en ljus färg. Längs väggarna löpte mörkbetsade bänkar. På en av bänkarna satt en ensam ung kvinna i svart yllerock, med röd mössa och benen tätt ihop. I knät stod en liten resväska på högkant. Hon tittade rakt framför sig, mot den vägg där det stod en hög och smal gjutjärnskamin, som försiktigt sprakande och väsande sände ut sina värmemoln. Jag gick ut på baksidan och spatserade ett varv runt stationshuset. Det var litet, lågt och byggt i liggande träpanel. Jag gick in på nytt, såg mig omkring och tänkte att detta kunde ha varit på storfurstendömet. I min föreställningsvärld stod ett romantiskt skimmer kring den ryska tiden. Jag tänkte mer på tsarer, samovarer och järnvägen till S:t Petersburg än på deportationer till Sibirien. Finland som en del av något mäktigt, märkligt och svåröverskådligt. Det var vad jag försökte lukta mig till där på stationsgolvet i Salo. Sedan gick jag ut på perrongen och ställde mig bredvid Hilikka.

På hemresan till Sverige delade Hilikka och jag en av de billigaste hytterna, långt ner i en av Viking Lines röda båtar. Vi åt i matsalen och drack drinkar i baren. Det blev nog rätt sent och vi var lite fulla när vi började vår nedstigning. Trapporna var oändliga och vi kunde till slut inte hålla oss för skratt. ”Hur långt ner ska vi egentligen?” När vi klev in i hytten blev vi varse en olägenhet med att kampera under vattenlinjen, åtminstone vintertid: isflaken i farleden slog oupphörligen mot skrovet och skrapade längs fartygets sidor. Oväsendet var stundtals öronbedövande. Men vi skrattade åt det också och somnade, trötta och tillfreds.

Några månader senare var jag tillbaka i lägenheten i Mårtensdal. Den här gången utan Hilikka. Hennes mor och styvfar hade försäkrat att jag var välkommen att bo hos dem. Jag 2I förutsåg ett enda problem: jag talade inte ett ord finska och de ingen svenska eller engelska. De var vänligheten själv när jag kom. Jag fick till och med en extranyckel. Vi åt frukost tillsammans, men jag insåg att middagarna, som avåts under fullständig tystnad, skulle jag försöka undvika. Jag började därför stanna kvar inne i Helsingfors till sent på kvällen. När jag kom hem fanns mat sparad åt mig. Där satt jag ensam en sen kväll och åt kallskuret med morotslåda som låg i en kastrull med lite vatten och margarin i botten, klar att värma.

För det mesta tillbringade jag kvällarna på ett café i närheten av järnvägsstationen. Jag letade efter Fazer, som jag hade hört talas om. Jag visste inte riktigt vad jag letade efter, mer än ett café. Men vad det än var visste jag att det var en viktig finsk pusselbit. Jag stötte på ett Café Fazer som låg på andra våningen i en byggnad med butiker i bottenplanet. Jag tyckte att det var lite oansenligt för att vara så berömt. Där satt jag och åt glass, drack kaffe och läste tills de stängde. Det tog ytterligare några besök i Helsingfors innan jag råkade gå förbi Fazers huvudbyggnad på Glogatan. Då insåg jag att jag hade suttit på en liten filial. Glogatan motsvarade mina förväntningar, även om jag insåg att en del av den ursprungliga funkismiljön hade gått förlorad. Inför några svenska bekanta kunde jag stoltsera med kunskapen om hur kupoltaket gjorde det möjligt att på långt håll avlyssna även lågmälda samtal i den cirkelrunda matsalen.

Från den Fazerfilial som jag under en tid gjorde till min fasta punkt var det inte långt till

järnvägsstationen, ett nationalromantiskt monument uppfört 1906, två år efter mordet på den ryske generalguvernören Bobrikov. På Järnvägsrestaurangen tillbringade jag en del tid utan att ha vett att helt uppskatta de arkitekturhistoriska aspekterna. Inredningen, med höga snidade träsoffor, var ganska sliten. Hela stället, inklusive stora delar av klientelet, verkade ha sett bättre dagar. Det som serverades av kvinnliga servitörer med barsk utstrålning var huvudsakligen starköl på halvlitersglas. På järnvägsstationen hittade jag ett stand som sålde piroger och salta munkar, fyllda med köttfärs i vilka man kunde få senap och ketchup insprutade med hjälp av plastflaskor med tunn och extralång hals. Dessa delikatesser köpte jag mest varenda kväll.

En morgon innan jag skulle gå iväg från lägenheten i Martinlaakso kom bergsprängaren fram och började tala om ”sauna”. Hur det nu gick till avtalades i alla fall att vi skulle bada bastu samma kväll klockan sju. Det visade sig att min hyresvärd hade enrollerat en svenskspråkig granne som tolk. Det framgick också att bastun låg i källaren på hyreshuset. Jag upplystes om att de flesta finska hyreshus är utrustade med bastu.

Vi tre satt i bastun medan bergsprängaren slängde vatten på laven. Han såg märkbart glad ut över att ha arrangerat denna svensk-finska förbrödring. Via vår tolk började han reda ut bastuns historia och dess olika typer. Enligt hans förmenande var den traditionella rökbastun klart överlägsen. I en rökbastu, som under hans uppväxt ofta bestod av en enkel timrad koja med jordgolv, skedde upphettningen genom att en eld tändes i en öppen bastuugn samtidigt som rökutsläppet i taket eller på väggen pluggades igen. Själva bastun blev då rökfylld. Från utsidan gav man akt på lågan i brasan. När färgen växlade till blått var det dags att dra ur pluggarna och släppa ut röken. Processen tog åtskilliga timmar, men resultatet blev en ”mjuk” värme som överträffade allt annat. I dessa rökbastur kunde man bada länge utan att bli röd och skållad.

Jag fick också höra en berättelse om utrymningen av Karelen 1944 och de vedermödor som min värd och många med honom hade tvingats genomleva — inte bara under själva kriget och evakueringen utan också under den tid det tog att forma ett nytt liv, på en ny plats. Min värd berättade långsamt och allvarligt. Framställningen var saklig snarare än sorglig, även om den innehöll redogörelser för den sista dagen: försöken att få med så mycket som möjligt, överväganden om vad som måste lämnas kvar eftersom allt inte fick plats på överfulla kärror och lastbilsflak, ett sista avsked till byggnader och landskap som varit människors hemvist i generationer. Det var jag, inte min värd, som satt där med tårarna trillande nedför kinderna. Jag uppfattade inte om han hade haft tillfälle att besöka sina hemtrakter men jag förstod att där fanns nu för tiden inget att hämta, vare sig för honom eller för någon annan finländare. Karelen var förstört och förlorat. I mitt inre bar jag länge, och bär väl fortfarande, synen av en eldslåga som skiftar från orange till blått.

Systrarna Sinebrychoff

Trots det varma bemötandet i Mårtensdal valde jag nästa gång jag besökte Helsingfors att bo på ett litet pensionat på en tvärgata till Boulevarden. Det visade sig vara ett lyckokast såtillvida att jag upptäckte Café Ekberg och Sinebrychoffs Konstmuseum. Café Ekberg var allt jag någonsin hade hoppats på. Jag fascinerades av marmorborden, stolarna i böjträ, champagnekorks- och kinuskibakelserna, den varma hönssoppan och insikten att det inte fanns någon bättre plats där man kunde sitta och läsa Hufvudstadsbladet eller någon bok inhandlad på Akademiska Bokhandeln.

Med upptäckten av Café Ekberg etablerades den ganska begränsade kvadrat inom vilken jag alltid rörde mig: Hotel Torn, Café Ekberg, Akademiska Bokhandeln och Glogatan, med avstickare in på Stockmann och järnvägsstationen.

Sinebrychoffs museum var inhyst i den gamla bryggarfamiljens tidigare privatbostad, där

golven knarrade och vintersolen föll in i de sparsamt besökta salarna. I museibutiken köpte jag en affisch med texten Sinebrychoffin Taidemuseo under en reproduktion av ett av de mest kända verken i samlingarna: en holländsk 1600-talskonstnärs porträtt av två systrar iklädda cirkelrunda spetskragar, återgivna med stor detaljrikedom. Väl hemkommen lät jag rama in affischen. Sedan dess har de två systrarna oavbrutet, med bara några kortare avbrott, under nästan trettio år granskande följt mig med sina mörka ögon från sin plats på väggen. Nu står de på en liten sockel ovanpå ett gammalt klädskåp från Svenska Möbelfabriken, mitt emot fotändan på min säng.

På ett antikvariat i närheten av Boulevarden hittade jag också en affisch för filmen ”Suomalaistyttöjä Tukholmassa” (Finska flickor i Stockholm). Den avbildade ett nattligt Stockholm där ljuskäglorna från mörka bilar lyste upp Centralbron med silhuetten av Stadshuset i bakgrunden. Till höger fanns en man, svensk, i hatt, med pistol i handen. Bakom honom en ung blond kvinna, finländsk, iklädd endast underkläder. Tillsammans skrattade jag och mannen på antikvariatet åt bilden av denna olycksbådande och syndfulla plats.

Från Dals-Ed flyttade jag till Uddevalla för att arbeta på Bohusläningens centralredaktion. Mitt första uppdrag var att sköta tingsbevakningen. Varje dag promenerade jag till tingsrätten och läste de nyinkomna stämningsansökningarna, med vidhängande polisutredningar. Ett av mina scoop var att en hög kommunal tjänsteman hade åkt fast för att ha tjuvfiskat kräftor. Jag försökte hålla kvar min utblick över världen utanför Uddevalla genom att recensera Henry Kissingers memoarer, lyckades utverka tillstånd att bevaka Nordiska rådets session i Stockholm och gjorde en reportageresa till Stavanger och andra platser indragna i den norska oljeboomen.

Jag prenumererade på Hufvudstadsbladet, som lyste upp min vardag. Vid bordet i vardagsrummet, i ett hus som på ena sidan vette mot kyrkogården och på andra sidan mot motorvägen, satt jag och läste Jan-Magnus Janssons ledare, Rafael Paros utrikeskommentarer och spalten med finska pressröster, Pressklippet. Pressklippet var för mig, liksom för så många andra, det enda fönstret in i det finskspråkiga Finland.

Bordet jag satt vid var stort, mer än två meter långt, bordskivan sex centimeter tjock, allt brunbetsat och vilande på klumpiga fötter. Under bordet gick en tvärså som man slog smalbenen i. Det var tillverkat i Spanien, i en fabrik där min far var delägare. Här satt jag när barnen hade lagt sig och strök under, klippte och arkiverade.

En av de frågor som väckte mitt intresse var VSB-pakten, uttytt som Vänskaps-, samarbets- och biståndspakten mellan Finland och Sovjet. Den hade undertecknats sedan Finland med nöd och näppe undgått sovjetisk ockupation 1944 och innebar att om ”det konstaterats” att västmakterna hotade

att anfalla Finland, eller Sovjet genom Finland, skulle överläggningar om militärt samarbete inledas. Pakten, och dess olika uttolkningar, stod vid denna tid på dagordningen för den tredje parlamentariska försvarskommittén. Kommitténs arbete speglades regelbundet i Hufvudstadsbladets spalter, vilket säkert hade samband med att chefredaktören, Jan-Magnus Jansson, var kommitténs ordförande. VSB-pakten sattes på prov 1961, under Berlinkrisen, då Sovjet för första och enda gången i en not krävt militära konsultationer med Finland. Men i slutet av 1970-talet hade den sovjetiske generalstabschefen Ustinov badat bastu med Kekkonen. Då hade Ustinov tagit upp frågan om gemensamma manövrar mellan sovjetiska och finska trupper. En fråga som Kekkonen, enligt vad som läckte ut, hade besvarat genom att helt sonika hålla mer vatten på bastulaven. Där vid matbordet i Uddevalla kläckte jag idén att skriva något om detta lagom till 20-årsdagen av notens överlämnande.

Jag hade identifierat två svenska auktoriteter på detta område, båda tjänstemän på UD i Stockholm, Katarina och Krister. Jag ringde till Katarina en eftermiddag från mitt rum på Bohusläningen för att fråga om hon kunde ta emot mig för ett samtal om den finländska

försvarskommittén, VSB-pakten och notkrisen 1961.

Jag kom till Arvfurstens palats iklädd Bohuslänningens blå vinterjacka och med min stora axelväska. På fötterna hade jag ett par fårskinnstövlar med dragkedja i sidan. Eftersom jag är så kallad pronerare, vilket innebär att jag går på insidan av hälarna, var den vänstra stöveln så snedgången att sömmen bak i hälen hade spruckit. Jag skämdes lite för detta när jag blev visad genom UD:s eleganta lokaler och hoppades att Katarina inte skulle granska mina stövlar, åtminstone inte bakifrån.

Hon hade låtit lite förvånad redan när jag ringde och såg väl fortfarande lite överraskad ut när jag klev in på hennes arbetsrum. Samtalet slutade med att hon lovade hjälpa mig att komma i kontakt med en person som hon kände väl på Utrikesministeriet i Helsingfors. Hon skulle prata med honom och se om han kunde hjälpa mig till rätta i den finska huvudstaden. Hon uppmuntrade mig också att skriva till Jan-Magnus Jansson och be om ett sammanträffande. Jag lämnade UD, upplyftad av det vänliga bemötandet.

Med Zjdanov på Tornö

Stalins andreman, Andrej Zjdanov, partichef i Leningrad och ansvarig för stadens försvar liksom för Östersjöpolitiken i stort, tog aktiv del i förberedelserna för Sovjets angrepp på Finland i slutet av 1939. Han inspekterade personligen det finska kustförsvaret från ett örlogsfartyg i Finska viken. Han lyckades dock aldrig installera sig som enväldig härskare i Helsingfors.

En torsdag i början av oktober 1944 trampade emellertid stora delar av den finska regeringen och den finska militärledningen runt på Malms flygfält utanför Helsingfors. Några av politikererna var iförda höga hattar. Tillsammans med ett hederskompani och en musikkår väntade de på Zjdanov, som av Stalin utnämns till ordförande i den sovjetiska kontrollkommissionen, som skulle se till att Finland levde upp till de hårda kraven i stilleståndsavtalet.

Planet var flera timmar försenat. När Zjdanov väl kom lärde en av de finska officerarna honom att hälsa soldaterna på finska: ”Hyvää päivää, pojat — God dag, gossar” varvid soldaterna svarade ”God dag, herr general”.

En av dem som höll sig borta från Helsingfors den dagen var president Mannerheim, som hade retirerat till bostaden Ekudden, i utkanten av Helsingfors. På så sätt tvingades Zjdanov att komma till honom och inte tvärtom. När Zjdanov anlände kunde scenen ha varit hämtad ur en film: först körde öppna bilar med sovjetiska soldater utrustade med automatvapen. Soldaterna störtade ut ur bilarna innan de knappt hunnit stanna och gick i ställning runt presidentbostaden. Mannerheims adjutanter, som var obehäpnade, trodde att det var fråga om en statskupp. Därefter anlände Zjdanov själv och steg in i den finske presidentens tjänsterum. Därifrån hördes dock strax skratt och en livlig konversation på klingande ryska.

Zjdanov ville nog upprätthålla bilden av att Finland stod inför hotet av omedelbar ockupation, men Mannerheim och den finska statsledningen visste att de sovjetiska trupper som hade lämnats kvar vid de finska gränserna var så svaga att en ockupation var svår att genomföra. Stalin satte in sina arméer i kapplöpningen till Berlin.

Finska forskare som på 1990-talet hade möjlighet att studera de sovjetiska arkiven, inklusive kontrollkommissionens efterlämnade papper, kunde visa att Zjdanovs huvudmål var att se till att Finland snabbt och till sista dollarn betalade sitt gigantiska krigsskadestånd. Redan en månad efter Zjdanovs ankomst levererades stora mängder järnvägsmateriel och fartyg iväg till det krigshärjade Sovjetunionen. Och så skulle det fortsätta: Finland blev under några år en verkstads-, bygg- och träindustrifilial till Sovjet.

Det var de finska kommunisterna som tryckte på för att Sovjet skulle ta kontrollen över det försvagade Finland. Hertta Kuusinen, uppväxt i Moskva som dotter till Otto Ville Kuusinen

som stått i ledningen för det röda upproret 1918, förklarade för Zjdanov att det hade varit "ett misstag att de sovjetiska stridsvagnarna inte avancerat till Helsingfors". På detta hade Zjdanov ironiskt svarat: "Önskan att segra genom att förmå andra att utföra arbetet kallas även för att be andra kratsa kastanjerna ur elden." Han tillade: "Varje steg som en självständig kommunistisk rörelse tar är värt mer än hundra stridsvagnar." Ända sedan nederlaget 1918 hade de finska kommunisterna inte stått högt i kurs i Moskva. Exempelvis tilläts inte det finska kommunistpartiet att bli medlem i Kominform, den nya Moskvastyrda international som Zjdanov och Stalin byggde upp 1947-1948.

När kontrollkommissionen anlände till Helsingfors tog den hela Hotel Torn, liksom en rad andra lokaler, i besittning. I Martin Powalls pjäs "Master Class", som har spelats i både Finland och Sverige, är Stalin och Zjdanov två av huvudpersonerna. I pjäsen säger Stalin om Zjdanov:

"Jag skickade honom på ett viktigt uppdrag i Finland, som krävde diplomati och finkänslighet. Och vad gjorde han? Han söp tre veckor i rad. Han körde upp fingrarna under kvinnornas kjolar, somnade på mottagningar, spydde i hotellfoajén och talade franska så att andra hörde honom! Din jävla frankofil!"

Fram till 1947 fungerade kommissionen som en sorts överrock på den finska regeringen. Zjdanov och hans öga nådde in i varje vrå. Kommunisterna kontrollerade Inrikesministeriet och därmed även statspolisen, samma polis som hade jagat dem i tre årtionden. Inrikesministern, Yrjö Leino, var gift med Hertta Kuusinen. Hella Wuolijoki, som hade hjälpt Brecht med "Herr Puntila och hans dräng Matti" och suttit fångslad som sovjetisk spion, var chef för Finlands Rundradio. Finland hade vänts upp och ner.

"Uppe vid Georgsgatan grävdes bygggropan för Hotell Torn, snart skulle det stå där, nästan sjuttio meter högt, och blicka ut över staden som en vilsegången gäst från jättarnas New York", skriver Kjell Westö i *Där vi en gång gått*.

Året var 1929. Hårda duster följde i stadsfullmäktige och i olika domstolar innan bygget kunde slutföras. Ett fjorton våningar högt hus, det första i Finland som var helt elektrifierat. Från ateljébaren högst upp hade man hela staden för sina fötter. Under vinterkriget var hotellet inbäddat i sandsäckar och källarna förstärka med timmerstockar. Under fortsättningskriget 1941-1944, med dess hårda ransonering, inkallelse av hotellets personal och rekvisition av dess bilar, stängde hotellet helt. Det slog inte upp sina dörrar igen förrän Zjdanov, med sin stab på 250 personer, började kampera där i september 1944. Zjdanov själv bodde, om jag har förstått saken rätt, i den före detta lettiska ambassaden i Helsingfors. Behovet av en självständig lettisk representation hade ju upphört i och med att landet besattes av sovjetiska trupper.

De första samtalen om det som skulle bli VSB-pakten hade förts mellan Mannerheim och Zjdanov, på den finske presidentens initiativ. För mig var det självklart att jag, på denna min historiska mission till Finland, skulle bo på just Torn. Utanför hotellet tittade jag åt båda hållen på Georgs-gatan och ansträngde mig för att placera in sovjetiska militärer, finska poliser och män i långa rockar i gatubilden. Mina ögon föll på huset mitt emot där ett stort fönster några våningar upp vette in mot en balettsal. Vid en ledstång övade en ung kvinna i mörkblå triåer. Hennes långa svarta hår, hopsatt med ett band i nacken, föll ända ner till midjan. Jag föreställde mig hur mitt liv skulle förändras genom att vi möttes och blev förälskade, via hennes familj skulle jag ledas in i en finsk verklighet som för mig ännu var till stora delar förborgad. Varje gång jag kom tillbaka till Torn spanade jag upp mot fönstret. Men jag såg henne aldrig igen.

Jag gick runt inne på hotellet och försökte avgöra hur mycket som hade förändrats sedan kriget. Detta var 1979 eller 1980 och då låg receptionen fortfarande direkt till höger innanför ingången, så som jag föreställde mig att den hade gjort även 1944. Den stora hissen med

järngrindar måste också ha funnits på plats åren efter kriget. I hissen, som bara gick upp till femte våningen, där man fick byta till en annan hiss, åkte jag upp till mitt rum. Historien kändes ganska frånvarande.

När jag vaknade efter min första natt ställde jag in den svenskspråkiga kanalen på hotellets radioanläggning och lyssnade på vad som hade tilldragit sig i republiken. När hotellet invigdes 1931 hade det väckt sensation att varje rum hade egen radio och egen telefon. I frukostrummet i den spanskinspirerade matsalen på bottenplanet låg Hufvudstadsbladet framlagt vid sidan av Helsingin Sanomat, ännu existerande Uusi Suomi och andra dagstidningar. Medan jag satt där och läste spred sig en behaglig känsla av hemmahörighet inom mig.

Den tjänsteman på Utrikesministeriet som Katarina hade förmedlat kontakten till hette René. René var äldre än jag men hade fortfarande något av uppåtstigande begåvning över sig. (Han skulle senare bli ambassadör både i Moskva och i Berlin.) Renés röst var djup, lite knarrig och välmodulerad. Besöket visade att jag skulle få en hel del hjälp med att träffa olika personer som hade varit inblandade i notkrisen 1961, liksom medlemmar i den parlamentariska försvarskommittén.

På Mannerheimvägen gick jag in genom Hufvudstadsbladets tunga portar, uppför trapporna och fram till vaktmästeriet, för att fråga efter Jan-Magnus Jansson. Lokalerna var enkla, lite slitna och överraskande små. Stora delar av allmänna redaktionen satt i princip i en korridor. Atmosfären andades 1930-tal, dämpade färger, rena linjer, mycket trä och funktionella armaturer. Jan-Magnus Jansson satt bakom ett stort och tungt skrivbord. Jag tyckte att han liknade min svensklärare på Södra Latin, den gymnasieskola där jag hade gått när 1960-talet växlade över i 1970-tal. Läraren närmade sig pensionsåldern och utmärkte sig med att på rasterna vara klädd i mörk kavaj, lång rock med skärp i midjan och hatt. Men han kunde tala om Heidenstam och leda retorikövningar som få. Jansson hade lite av samma utstrålning, men var något mer statsmannalik. Så var han också professor i statskunskap och tidigare minister. Jag hade en känsla av att jag tittade på honom underifrån. Han var vänlig men också rakt på sak. Jag kände att jag borde göra det mesta av det företräde jag fick. Under diskussionen försökte jag diskret framhäva hur påläst jag var. Därefter återkom jag med viss regelbundenhet för samtal på Hufvudstadsbladet.

René och jag fortsatte att träffas i mer än tio års tid. En tidig sommarkväll i början av 1980-talet möttes vi på Hotel Vaakunas takterrass, med utsikt över Mannerheimvägen och Riksdagen. Från det mötet har två saker fastnat: Dels att René särskilt bad om vanligt kranvatten till sitt te, ”Det är godast, godare än mineralvatten”. Dels en kommentar om vinterkriget: ”De sovjetiska trupperna hade med sig färdiga gatuskyltar för Helsingfors, med ryska namn i kyrilliska bokstäver. Hade vi inte stoppat dem hade deportationstågen gått även härifrån till Sibirien, precis som de gjorde i Baltikum.” De orden sjönk djupt i mig. Dessutom fick jag ett dedicerat exemplar av Olavi Paavolainens *Finlandia i moll*. ”Den måste du läsa”, vilket jag också gjorde i stort sett omedelbart. Paavolainen hade under 1920- och 1930-talen hyllat futurismen, maskinerna, skyskraporna och den västerländska moderniteten, liksom han varit imponerad av nazismen. Hans dagboksanteckningar från åren 1941-1944 präglas av pessimism inför Finlands framtid vid sidan av Nazityskland. Bakfull, efter att ha supit till klockan tio på förmiddagen med en av de tyska sambandsofficerarna vid det militära högkvarteret i S:t Michel, får Paavolainen i en björk-allé på väg till arbetet på högkvarterets informationsavdelning höra nyheten att Viborg har intagits av ryska trupper. I dagboken skriver han:

”Slaget är fruktansvärt. Men redan efter ett par sekunder rusar blodet åter upp i huvudet. Jag skriker: här är vi nu hit har den förbannade naiviteten och fromleriet och den idiotiska idealismen fört oss [...] Nu är allting slut – slut på det storfinska skroderandet.”

Den 11 september 1944 noterar han att högkvarteret nu officiellt givit order om att alla tyska förtjänsttecken måste avlägsnas från finska uniformer.

Vid ett tillfälle åt jag och Rene middag på Savoy. Det var jag som ville gå dit, för att sitta vid Mannerheims bord. Jag tror till och med att det var jag som betalade. Jag tyckte att vi borde skicka ett vykort till Katarina och skrev ner en hälsning. Men när René skulle underteckna tvekade han för ett ögonblick, vilket jag inte riktigt förstod. Flera år senare insåg jag att jag på vykortet hade stavat ordet "marskalk" fel, vilket fick mig att känna mig lite dum.

UM:s pressavdelning, som uppenbarligen tänkte långsiktigt, avdelade en särskild kontaktman till mig. Kaj var en lite luggsliten, desillusionerad och vänlig man i övre medelåldern. Han vantrivdes i Helsingfors efter många år som pressråd i Bonn. Lönen var skit och Helsingfors var en riktig håla. Fullt ut förstod jag vad han menade först senare, när jag själv började resa mer. De pressråd jag då träffade hade fina bostäder, traktamente, tjänstebil och representationskonto. Och här satt han och tog hand om en ung man från Bohuslänningen.

Då och då avslutades dagarna i Helsingfors på Hotel Markis bar och nattklubb, som då låg i källarplanet. Det var en inrökt lokal där färgskalan gick i orange och brunt. Men man satt skönt i snurrfåtöljerna med hög rygg. Den påbjudna drycken var Lapin Kulta, och UM bjöd. Klientelet bestod mest av män i blazer och slips. Fram mot kvällen dök det också upp en del yngre och välklädda kvinnor. Vid något tillfälle frågade jag Kaj om det förekom prostitution på en plats som denna. Svaret var försiktigt jakande.

Med stöd av Kaj & Co. kunde jag träffa i stort sett vem jag ville. Där satt jag och talade Sovjet, säkerhetspolitik, notkris och läget i Norden med en lång rad politiker, militärer och diplomater. Jag såg fram mot att träffa Keijo Korhonen, en person man lyssnade noga på i dessa dagar eftersom han ansågs vara presidentens informella språkrör. Men han uttryckte sig mycket försiktigt och samtalet med honom blev ganska intetsägande.

Två gånger träffade jag Ahti Karjalainen, finsk utrikesminister under notkrisen då han var president Kekkonens förtrogne. Karjalainen var nu direktör för Finlands bank, som låg strax bakom Senatstorget. Vid det första besöket var Kekkonen fortfarande vid god vigör och det förekom inga spekulationer om vem som skulle efterträda honom. Jag mötte då Karjalainen i bankens representationsvåning, som var dåligt upplyst och fylld av djupa fåtöljer i mörkt skinn. Kraftigt försenad kom han in genom en dörr i väggpanelen som jag inte ens hade sett. Han var lite rultig, blek och småsvettig. Det fettblanka håret var noggsamt kammat över skulden. Det var svårt att höra vad han sade. Han talade svenska, som han givetvis behärskade, men jag fick en känsla av att det var länge sedan han hade använt sina kunskaper. Meningarna flöt ihop i ett lågt mummel och ibland avbröt han sig mitt i en mening och blev tyst.

Jag gick därifrån med slutsatsen att ryktena om Karjalainens alkoholism var sanna. Jag kände då inte till att Kekkonen hade hängt ut Karjalainen i kylan redan i slutet av 1960-talet. När han satt där i halvdunklet och muttrande kommenterade händelser som inträffat tjugo år tidigare, då han varit en av centralfigurerna, måste det ha skett från botten av en deprimerad själ.

Jag hade, till min förvåning, fått besked om att själve Kekkonen var beredd att svara på några skriftliga frågor; de skulle vara tre till antalet och korta. Jag satt på hotellet med min gröna reseskrivmaskin av märket Olympia och knåpade ihop mina frågor. Men de hann knappt mer än överlämnas förrän Kekkonen insjuknade. På Pressklubben, som då fanns i samma byggnad som Hotel Marski, satt jag och tittade på tv-bilderna av hur Kekkonen fördes bort i ambulans.

Hur det nu kom sig fick jag besked om att Karjalainen var beredd att ta emot mig en gång till. Alla förstod att Kekkonens tid var slut. Maktkampen mellan partierna om vem som skulle bli hans efterträdare var i full gång. En falang inom Kekkonens eget Centerparti hade lanserat Ahti Karjalainen, som en garant för att den utrikespolitiska linjen skulle fullföljas. Ryktet sade att Karjalainen hade varit på hälsoresa i Schweiz och även fått en antabus kapsel inopererad i

armen. En förvarning om förändringen fick jag under en kvällspromenad längs Esplanaden, där Karjalainens porträtt, som av en händelse, hängde i ett skyltfönster till en fotoateljé. Han såg ut som en nyutsprungna ros.

Några dagar senare kunde jag med egna ögon konstatera att bankchefen hade genomgått en veritabel metamorfos. Nu var håret tvättat och välklippt, ansiktsfärgen allt annat än bleksiktig och kostymen av modernt snitt och dessutom helt fläckfri. Framför allt var han hjärtligheten själv, snabb i repliken och påläst. Det rådde ingen tvekan om att han i min kommande lilla skrift om notkrisen såg en möjlighet att framhålla sin egen roll i efterkrigstidens finska historia. Hans anhängare gjorde samtidigt några tafatta försök att mynta uttrycket ”Paasikivi—Kekkonen—Karjalainen-linjen”. Det lyckades inte särskilt väl, men Karjalainen fick åtminstone ordentlig utdelning i min skrift, där han citerades på flera ställen.

Noten som inte besvarades

Jag tycker fortfarande om de första meningarna i skriften om notkrisen: ”I det finska utrikesministeriets arkiv på Alexandersgatan i Helsingfors ligger en not från Sovjet med begäran om militära konsultationer för att möta 'hotet om väpnad aggression från Väst-tyskland och därmed allierade staters sida'. Notan överlämnades den sista oktober 1961. Den har aldrig besvarats.” Det slog mig inte då att noten kanske inte var skriven för att besvaras.

Skriften innehåller en prydlig redogörelse för vad som utspelade sig, både på det utrikespolitiska och det inrikespolitiska området. På framsidan finns en skojig bild där Kekkonen – omgiven av Karjalainen, Finlands FN-ambassadör Max Jakobson och den finske ambassadören i Washington studerar den sovjetiska noten. Det speciella är att alla är iklädda shorts, sandaler och kortärmade skjortor och har blomsterkransar runt halsen. Alla utom Max Jakobson bär mörka solglasögon. Med bistra miner sitter de under en grupp palmer med ett vidsträckt hav i bakgrunden. Kekkonen befann sig på statsbesök i USA och hade just kommit fram till en liten ö i Hawaii för några dagars semester. När de steg i land möttes de av en representant från finska ambassaden i Washington, som överlämnade den sovjetiska noten.

I det jag skrev finns beundran för Kekkonen; att han var så behärskad, stannade kvar på Hawaii, skickade hem Karjalainen, som i sakta mak med tåg tog sig till Moskva. Sedan kom presidenten, talade till en uppskakad nation i tv och bad alla (inte minst den europeiska och amerikanska pressen) att inte sälja skinnet förrän björnen var skjuten. Sedan åkte han iväg och träffade Chrusjtjov i Novosibirsk, och Sovjet beslöt avstå från konsultationer. Kekkonen framstod som nationens räddare, den högerkonservativa presidentkandidat som hade utmanat honom drog sig tillbaka och Kekkonen återvaldes med överväldigande majoritet.

Det hela utspelade sig i efterdyningarna till Berlinkrisen på hösten 1961 och jag, liksom många av dem jag talade med, ville framhålla den tillspetsade internationella situationen som förklaring. Aftonbladet hade i en extraupplaga meddelat att Sovjet krävde baser på Åland.

En person som förhöll sig skeptisk var Tage Erlander. Jag skrev och bad att få träffa honom, och i en av mina lådor ligger fortfarande hans svar. Han tackade för mitt brev ”av den 20 dennes. Notkrisen 1961 är förvisso värd att diskutera”, men eftersom jag redan hade träffat flera personer på Utrikesdepartementet i Stockholm så trodde han sig inte ha något att tillföra. Mitt hjärta sjönk när jag läste dessa rader, men sedan kom vändningen: ”Men givetvis ställer jag upp.” Han föreslog att jag skulle besöka honom i bostaden på Bommersvik.

Detta var i augusti och jag kände mig lugn och glad ända tills jag såg honom sitta under äppelträden utanför huset. Då blev jag väldigt nervös och började pladdra obehärskat. Något lugnade jag mig när jag hade slagit mig ner vid trädgårdsbordet och Aina serverat kaffe med hembakad sockerkaka. Det intressantaste som Erlander berättade för mig var att varken den svenska regeringen eller den svenska militären begrep sig på den sovjetiska noten. Om målet var att, via militära konsultationer, föra in trupper i Finland och slutligen besätta landet, varför

förekom då inga trupperörelser? Allt var lugnt längs gränserna. För Erlander var drivkrafterna bakom krisen fortfarande höljda i dunkel.

Nu, när Kekkonen sedan länge är död och en rad arkiv har öppnats, framträder en ganska sinister bild. Där är det finska presidentvalet i februari 1962 själva utgångspunkten för förloppet. Kekkonen utmanades i valet av personer med anknytning till Samlingspartiet, som var kritiska till den förda Sovjetpolitiken. På Fabriksgatan, där den sovjetiska ambassaden låg, hade KGB-avdelningen redan på våren 1961 utarbetat en strategi för att åstadkomma en utrikespolitisk kris, som skulle ge Kekkonen en möjlighet att visa sig oersättlig i utrikespolitiken. Till detta krävdes ett diplomatiskt svepskäl, en not som målade upp ett överhängande internationellt hot. Planerna godkändes av Chrusjtjov. Kekkonen informerade personligen Fabriksgatan om att han tänkte upplösa riksdagen i förtid i november och utlysa nyval för att skaka om motståndarna. När så noten överlämnades gick det inte många dagar innan Samlingspartiets presidentkandidat drog sig tillbaka.

Noten låg således färdigskrivna och man väntade bara på rätt tillfälle att överlämna den. Hur stor del Kekkonen hade i utformningen av själva noten ”är inte tillräckligt utforskat”, som det står i en nyare finsk historiebok. Men både genom sina egna, sedan gammalt goda kontakter med KGB och genom den finska säkerhetspolisens infiltratörer i Finlands kommunistiska parti visste han vad som komma skulle när han for iväg till USA. Hawaii, med bilder på en ensam president i badbyxor, hopkrupen på stranden till ett stort hav, utgjorde således en noga utvald scenografi i något som kan beskrivas som en nordeuropeisk och storpolitisk variant av ”Blåsningen”. Och tjugo år senare travade jag, och många andra, fortfarande omkring som statister i samma uppsättning. Notkrisen måste nog ses som en av förklaringarna till att Kekkonen så sällan nämns i Finland idag.

Natten hos Jouko

På Nordisk Journalistkursus i Århus hade jag lärt känna Jouko, som var nyhetschef på en finskspråkig tidning i en liten ort några mil norr om Helsingfors. Jouko var lång, atletiskt byggd, ljushårig och blåögd. Jag tänkte att om han varit född fyrtio år tidigare skulle han med framgång ha lett sina mannar i strid.

Jag bodde vid ett tillfälle hemma hos Jouko, i ett nybyggt hyreshus inte så långt från pendeltågsstationen. Bostaden bestod av kök med matbord, badrum och sovrum. Jag skulle anlända en fredag och i telefon hade Jouko förvarnat om att han skulle gå ut och dansa på kvällen. Han tog fram en mörkblå kostym ur garderoben, vit skjorta, röd slips och svarta skor. Över detta bar han en kort ljus sommarrock. Han såg stilig ut. Jag följde med honom till dansrestaurangen och blev introducerad för en grupp unga kvinnor som en vän från Sverige. På grund av språkförbistring blev inte så mycket sagt. Men så lösgjorde sig en blond kvinna från gruppen, gick fram till mig och presenterade sig på svenska. Hon kom från Rovaniemi, en stad jag länge hade velat besöka. Jag blev lite generad av hennes oblyga uppsyn och hade säkert kunnat få reda på mer om Rovaniemi och dess vackra omgivningar. Vi dansade en dans, sedan gick jag hem till Joukos lägenhet.

Väl hemma kokade jag lite te i köket, lade mig och somnade ganska fort, trots de ovana omständigheterna. Mitt i natten vaknade jag av ett intensivt bankande på dörren. Klockan visade sig vara tre på morgonen. Det måste vara Jouko som har tappat nyckeln, tänkte jag medan jag drog på mig kalsongerna. Men utanför dörren stod en främmande människa, stor, eller åtminstone bred, som ett hus och kraftigt berusad. Han var ungefär lika förvånad över att se mig som jag var över att se honom. Efter en del famlande på olika språk inledde vi en konversation huvudsakligen på engelska, med vissa svenska ord samt en och annan mening inflätad på tyska av min nattlige besökare.

Mannen visade sig vara reporter på Joukos tidning, lokalredaktör på en ort i spridnings-

området ”Jag är för full för att köra hem och då brukar jag komma till Jouko”, förklarade han. Han var rund som ett klot, med stora, vädjande ögon. Mitt i berusningen var hans uppträdande ganska belevat och han verkade se det humoristiska i situationen. Över axeln hade han en ränsel ur vilken han tog upp en trettiosjua Viina, den vanligaste typen av Koskenkorva. ”Jag behöver också någonstans där jag i lugn och ro kan dricka denna”, sade han och höll upp flaskan.

Jag släppte givetvis in honom. Det fanns inte så gott om utrymme. Förutom det lilla köket bestod ju lägenheten bara av sovrummet. Där fanns, förutom sängen, bara en fåtölj i limmat bøjträ. Själv satte jag mig på sängen och erbjöd min gäst fåtöljen. ”Nej”, sade han, ”det går inte. Den går sönder om jag sitter i den.” I stället tog han med van hand loss den stoppade dynan från stolen, bredde ut den på golvet och lade sig försiktigt ner på ena sidan. Där låg han med huvudet i ena handen och tittade upp på mig. Jag flyttade mig lite närmare sängkanten så att jag kunde se honom bättre. Med lite högtidlig röst bad han mig gå ut i köket och hämta två glas. Jag tog väl en fyra fem centiliter medan han fyllde hela dricksglasen.

Sedan låg vi och pratade, jag i kalsongerna insvept i täcket och han med ytterkläderna på. Jag fick en beskrivning av arbetet på tidningen och fick höra vilken bra chef Jouko var. Vidare avhandlade vi bland annat Finlands relationer till Tyskland samt Franz Josef Strauss, som hade pratat om ”finlandisering”. Jag fick lyssna på en detaljrik utläggning om Nostradamus och hans profetior. I ränseln hade han till och med en bok om Nostradamus – på tyska – och ur denna snabböversatte han vissa särskilt intressanta passager till engelska/svenska.

När jag vaknade fanns min gäst kvar på sin dyna, med axelväska som huvudkudde. Bredvid honom stod den tomma flaskan, med påskruvad kapsyl. Men av Jouko syntes inte en skymt. Vi började prata om frukost och min besökare sa att han visste vart vi skulle gå. ”Jouko är nog där också.” Vi gick i sakta mak genom det lördagsstilla samhället och kom fram till en byggnad som visade sig vara en bowlinghall. Den var öppen och där inne fanns både servering och Jouko. Han såg lite orolig ut när han såg vem jag kom i sällskap med. Men jag försäkrade honom att det hade varit ett nöje att träffa hans kollega. ”Han är snäll men har lite svårt med spriten. Hans exfru har förbjudit honom att köra hem när \ han festat”, förklarade Jouko.

Jag bodde ytterligare några nätter hos Jouko där vi broderligt delade på dubbelsängen. Sista dagen packade jag ihop mina saker men beslöt att lämna väskan kvar hos Jouko. Jag skulle med kvällsbåten till Stockholm och räknade med att jag skulle ha ganska gott om tid att ta tåget tillbaka för att hämta väskan.

Men när intervjuerna var avklarade var jag kraftigt försenad. Jag blev tvungen att springa hem till Jouko, tog min väska och slängde in nyckeln genom brevinkastet. Trött och svettig kom jag ombord på tåget. Väskan åkte upp på hatthyllan tillsammans med skinnjackan. Plånbok och biljetter låg där de skulle i axelväska. Tåget skulle gå om fem minuter och mitt hjärta började slå normalt.

Men både min egen klocka och uret på stationen passerade den i tidtabellen angivna avgångstiden. Efter ytterligare en liten stund hördes ett meddelande i högtalarna, dock endast på finska. Och vagnen var helt tom, förutom jag själv. Efter en kort tid återkom meddelandet. Var tåget inställt? Hade det gått sönder? Jag visste att nästa tåg till Helsingfors skulle vara ett direkttåg, som var snabbare än det jag satt på. Men när skulle det gå? Ute på perongen fanns en skylt med tidtabeller och jag sprang ut för att se efter. Jag hann fram till skylten men hörde samtidigt hur tågets dörrar stängdes bakom mig. Det började långsamt rulla iväg. I bara skjortan sprang jag längs med tåget och skrek ”Stanna!”. Men tåget rullade obönhörligt vidare och fick upp farten. Till slut sprang jag allt vad jag orkade och skrek för full hals. Längst bak i sista vagnen stod konduktören. Våra blickar möttes och han måste ha sett min förtvivlan. Tåget stannade, dörrarna öppnades och jag ramlade in. I Helsingfors slängde jag mig in i en

taxi och hann precis med båten. Dagen efter skulle jag träffa Katarina på UD och hon fick storögt lyssna på min berättelse.

Gamla avdelningen

Det egendomliga med gamla avdelningen på Tornö är att den inte alls är gammal. Snarare är det som kallas gamla avdelningen den nya avdelningen, om än inhytt i en byggnad från sekelskiftet. En dag, någon gång i mitten av 1980-talet skulle jag tro, ringde jag för att beställa rum på Tornö. Jag ville som vanligt ha ett dubbelrum för mig själv. Receptionisten svarade att det fanns ett sådant rum på gamla avdelningen, om det skulle passa. ”Gamla avdelningen”? Jag blev helt konsternerad. Här hade jag i flera år bokat in mig på vad jag trodde var det autentiska Hotel Tornö, utan att veta att det fanns en ”gammal avdelning”. Var det där som Zjdanov och kompani hade hållit till?

Väl framme på Tornö gick jag med viss spänning in i mitt rum i det som skulle vara gamla avdelningen. Jag kände mig hemmastadd, men stilen var helt annorlunda, höga och breda dubbeldörrar, burspråk och (skulle det visa sig) kakelugnar i de största rummen. I receptionen gav man det lugnande beskedet att ”gamla avdelningen” var en ny tillbyggnad, inhytt i ett före detta bostadshus från sekelskiftet som hotellet hade köpt in.

Under fem sex år från mitten av 1980-talet blev ”gamla avdelningen” på Tornö den plats som jag allra helst reste till. Jag trivdes bättre i mitt rum på Tornö än i min lilla lägenhet i Stockholm. Allra tydligast blev detta en morgon då jag skulle med flyget till Helsingfors. Jag hade ingen intervju förrän sent på eftermiddagen och den tidiga avfärden berodde bara på att jag ville tillbringa några timmar på hotellet. Men jag försov mig, vaknade med ett ryck, slängde mig på telefonen för att beställa en taxi, hann inte duscha eller äta frukost, knappt klä på mig. Med nöd och näppe hann jag ombord på planet, och jag kände mig lika jagad ända tills taxin släppte av mig på Georgsgatan. Väl inne på mitt rum, ett av dem med burspråk mot gatan och stor dubbelsäng, lugnade både kropp och sinne ner sig. Jag låg länge och tittade i taket. Det är fortfarande ett av mitt livs, tyvärr ganska få, moment av absolut stillhet.

Efter det lärde jag mig att jag inte måste pressa in fyra fem intervjuer varje dag. Då fick jag mer tid att ligga på hotellrummet och läsa Husis, Åbo Underrättelser eller någon finsk politikers memoarer. Någon gång köpte jag Suomen Kuvalehti, mest för att se hur mycket jag kunde förstå, vilket var ganska litet. På radion letade jag upp de svenskspråkiga programmen, utbudet då var sämre än idag, men det som fanns det fanns, i mitt fall, på Hotel Tornö, inte på nätet.

Nestes chefdirektör Jaakko Ihmoutila var en av Finlands mäktigaste personer. I min egenskap av ekonomireporter på olika Stockholmstidningar träffade jag honom (och en mängd andra direktörer) med viss regelbundenhet under ett antal år.

Bakgrunden till Ihmoutilas upphöjda position var det stora krigsskadeståndet till Sovjet. Det betalades huvudsakligen med leveranser av industriprodukter. När skadeståndet var helt amorterat fortsatte Finland att sälja och Sovjet blev landets viktigaste exportmarknad. Sovjet betalade nu huvudsakligen med olja. Det var som gamla dagars byteshandel: industriprodukter byttes mot oraffinerad råolja. Lilla Finland tog emot betydligt mer råolja än man själv behövde. Raffinaderier byggdes upp och stora mängder oljeprodukter såldes till tredje land. Det företag som hanterade oljehandeln med Sovjet var statliga Neste, idag en del av energikoncernen Fortum. Man kan säga att hela nationens affärsrelationer med Sovjet vilade på detta företag. I Neste fanns ett ”oljekonto” där betalningen för Wärtsiläs båtar och Kones hissar flöt in.

Ihmoutila hade det största kontor jag någonsin sett, större än Pehr G. Gyllenhammars på Volvo. En besökare var tvungen att vandra över en stor och tom golvyta innan han eller hon nådde chefdirektörens arbetsplats på andra sidan rummet. Under denna lilla promenad över

golvet stod Ihamuotila stilla bredvid sitt skrivbord.

Vid mitt första besök på Nestes huvudkontor i Borgå möttes jag av en kvinna som kom emot mig i den stora och ljusa receptionen. Kanske bidrog motljuset till att lysa upp inte bara det blonda håret utan hela hennes gestalt. Jag tyckte att hon var en av de vackraste kvinnor jag någonsin sett.

Hon väntade på mig efter audiensen hos Ihamuotila. Vi småpratade och hon visade mig runt i den påkostade byggnaden. Hon föreslog även att vi skulle gå upp på taket för att titta på utsikten. Vi stod där uppe, helt ensamma, och jag kunde konstatera att utsikten verkligen var strålande. Men jag var ändå lite konfunderad över detta besök på det folk-tomma taket.

Vid mitt nästa besök i Helsingfors föreslog jag att vi skulle gå ut och äta middag. Vi enades om att gå på Bellevue, stadens äldsta ryska restaurang som ligger nära Uspenskijkatedralen. Jag missade att hjälpa henne av med pälsen, men hon verkade ha överseende med detta. Hon beställde njure i senapssås. Jag ville inget hellre än att hon skulle följa med mig upp på mitt rum på Torn, men i stället gick jag med henne till busshållplatsen. Där, i nederlagets stund, när hennes buss kom, böjde hon sig fram och gav mig en kyss på kinden. Jag satt länge på dubbelsängen i mitt rum och kände mig svag, initiativlös och allmänt misslyckad.

Jag gjorde ett försök till. Det var på försommaren och jag föreslog i telefon att vi skulle gå och se en eftermiddagsföreställning på Svenska Teatern. Hon hade köpt biljetter innan jag kom. Men denna lördag var varm med strålande sol och vi beslutade att strunta i teatern och i stället ta en lång promenad längs vattnet. Vi hann med en god del av stadens kajer och strandpromenader. Brunnsparken var vacker i den skira sommargrönskan. Efter det slutade jag att skriva om Neste och vi sågs inte mer.

”Olen ruotsalainen lehtimies”

Sommaren 1987 nådde mitt Finlandsintresse sitt absoluta zenit. Då reste jag till Åbo för en månadslång kurs i finska vid Åbo akademi. Medan min Renault stod på gården inkvarterades jag i en långa med studentrum i anslutning till våra undervisningslokaler. På måndagsmorgonen träffade jag mina studiekamrater, av vilka de flesta var språkvetare. Där fanns en norrman med samiskt påbrå som var medlem av ”indre politiet”, det vill säga säkerhetspolisen, i Kirkenes. Han berättade att oljeutvinningen i Barents hav drog till sig många finska arbetare, som det var hans uppgift att hålla ett öga på. Han var frånskild och brukade varje sommar ta sina barn i husvagnen söderut, till Pite havsbad. Där var det betydligt soligare och varmare än i Kirkenes. Fram till dess hade jag förknippat sommarresor söderut med helt andra resmål än Pite havsbad.

Ljumma kvällar satt vi på någon av restaurangerna längs Aura å, drickande det lokala ölet med samma namn. Det hade då ännu inte köpts upp och lagts ner av bryggerijätten Hartwall. Min norske vän berättade om sitt tidigare liv som sjöman, bland annat som vapensmugglare i Mekongdeltat på uppdrag av CIA under Vietnamkriget. Han lät trovärdig och hade bred överkropp, muskulösa armar och tatueringar.

I Åbo lärde jag mig bland annat att finska, vid sidan av turkiska, är världens mest agglutinerade språk. Det vill säga att innebörden av ett ord förändras genom tillägg av en rad ändelser till ordstammen. Jag fick lära mig att meningen ”i morgon ska jag kanske gå och fiska” i princip kan sägas med ett enda ord. För att förstå finska behöver läsaren därför skiva orden bakifrån, som en korv ungefär. Finskan har som bekant sexton kasus, fler än de flesta andra språk. Några används för att uttrycka rumsrelationer. Min vän bergsprängaren var till exempel ”Karjalasta”, från Karelen, medan de finska flickorna utsattes för fara ”Toukholmassa”, i Stockholm.

Mina bestående kunskaper i finska språket inskränker sig idag till följande meningar: ”Minä

olen ruotsalainen lehtimies. En osaa paljon suomen kieltä, mutta rakastan Suomea.” — ”Jag är svensk journalist. Jag pratar inte mycket finska, men jag älskar Finland”. Ordet ”rakasta” såg jag på en löpsedel för en veckotidning och jag var tvungen att fråga en finskspråkig vän vad det betydde: älskar. Då konstruerade jag i mitt huvud ovanstående mening, som sedan dess har följt mig, ungefär som ett bomärke.

Som om det inte räckte med finskstudier tillbringade jag många kvällar på mitt rum i Åbo, iförd pyjamas, morgonrock och tofflor, läsande president Paasikivis dagböcker i tre band. Det framgick hur pessimistisk och svärmodig Paasikivi var under ”farans år”, de år då kontrollkommissionen höll till på Hotel Torn. Han väntade sig hela tiden en massa sattery från Zjdanov. Paasikivi uttrycker sin förvåning varje gång Zjdanov under samtalen uppträtt resonabelt och belevat. Det var tydligen andremannen i kommissionen som skrek och härjade, särskilt med finländska statstjänstemän. I andra böcker berättas hur Paasikivi gick omkring och svor över att diverse svenska regenter inte för länge sedan hade sett till att åstadkomma en gräns mellan Finland och Ryssland, som Ryssland ansåg sig kunna leva med. Paasikivi var också sur för att president Mannerheim höll sig undan och tvingade honom att sköta två uppdrag.

Jag bläddrar i dagböckerna och tittar på alla mina understrykningar, utropstecken och kommentarer. Anteckningarna slutar drygt 120 sidor in i band två, i en redogörelse för olika samtal i november 1947. Paasikivi skriver hur den av kommunisterna kontrollerade statspolisen utsätter Kokoomuksen Nuorten Litto, det konservativa samlingspartiets ungdomsförbund, för närgången granskning. Paasikivi uppvaktas av en samlingspartistisk riksdagsman, som är orolig för att Finland ska gå samma väg som Jugoslavien och andra länder på Balkan och gradvis sugas in i den sovjetiska inflytelsesfären. Paasikivi uttrycker sitt missnöje över hur en av hans ministrar uppträtt under de förhandlingar som så småningom resulterade i VSB-pakten. Ministern hotar avgå, Paasikivi blir sur och säger att om det är någon som borde ha rätt att avgå är det han, han fyllde 77 för bara några dagar sedan. I någon av de politiska memoarer jag läst berättas om en morgon när Paasikivi anländer till stadsrådsborgen vid Senatstorget. Det är en av många morgnar åren efter kriget präglade av strejker och andra av kommunisterna initierade protester. En vaktmästare närmar sig försiktigt statsministern för att upplysa honom om att hissen tyvärr är trasig och att man, på grund av strejken, inte kunnat få tag i en reparatör. (Jag har sett hissen. Det är en ganska bastant sak, med rejäla svartmålade grindar, och det är många trappsteg upp till statsministerns kontor.) Vid detta besked exploderar Paasikivi av ilska, tar tag om sin portfölj med båda händerna och börjat slå den stackars vaktmästaren i huvudet samtidigt som han skriker: ”Strejka det kan ni, men att få landet att fungera, det kan ni inte.”

När kursen i Åbo började närma sig sitt slut kom min flickvän Lolita över och jag mötte henne vid terminalen. Vi skulle göra en rundtur med bilen i Sommar-Finland och första anhalten blev Helsingfors och, givetvis, Hotel Torn. Där såg jag till att vi fick rummet med den största kakelugnen. Vi åt på Kosmos. Därefter till Hangö, där vi tog in på ett pensionat i en blåmålad träbyggnad vid vattnet. En eftermiddag sov Lolita på min arm medan jag studerade hur solen avtecknade sig som mörkt gula rektanglar på väggar och tak.

Under tiden i Hangö fylldes mitt huvud med föreställningar om forna sommardagar: många svenskspråkiga gäster, tennisturneringar och träbåtar i hamnen. Vi åt middag på Casinot, nära den plats den sovjetiska militären byggt en underjordisk bunker efter att Finland avträtt Hangö efter vinterkriget. Vi besökte givetvis också resterna av de finska befästningarna och löpgravarna norr om gränslinjen till det av Sovjet kontrollerade området.

Därefter bar det av i Renaulten till Villmanstrand. Jag såg framför mig gamla trävillor vid vattnet och vita ångbåtar på väg ut på det stora sjösystemet, kanske ända till Viborg. I bilen drog jag ramsor med alla nya finska ord jag hade lärt mig i Åbo plus dem jag kunde sedan

föret: Urho Kaleva Kekkonen, Ahti Karjalainen, Keijo Korhonen, pääkaupungin, kadulla, Amos Andersson, kotimaa, Suomen Kuvalehti, Harri Saukkomaa, minä rakastan Imatran Voima ja Johannes Virolainen! Lolita såg lite road ut men sa inte så mycket.

En av mina lärare på Åbo akademi hade antytt att mina förväntningar på Villmanstrand kanske var för högt ställda. Jag förstod vad hon menade när vi kom dit. Staden var ganska grå, med många hus i betong. Det blev ingen båttur. I stället drog vi vidare, över den smala rullstensås som sträcker ut sig som en landtunga genom vattnet, till Punkaharju, där vi gick ner för att se det underjordiska konstmuséet. Inte heller där blev vi långvariga utan fortsatte mot vårt mål för dagen: Nya Valamo kloster i Heineväsi, där en av mina journalistvänner hade gjort vapenfri tjänst som chaufför och assistent.

Det gamla klostret låg på ön Valamo i Ladoga. Jag kommer ihåg en tavla från Heineväsi, målad som ett flygfotografi i lätt naivistisk stil: en vacker byggnad med tak i klara färger, badande i sol, nära stranden. Hela målningen fylldes ut i hörnen av Ladogas blå vatten. Valamo utrymdes efter vinterkriget 1940. Klosterbröderna flyttade då till Heineväsi. Vi kom dit mycket senare än avtalat men man hade ändå hållit bastun varm åt oss. På vägen till vårt rum såg vi målningar av det ursprungliga klostret. Dagen efter blev vi visade runt av broder Johannes, en frejdig man från Göteborg i svart munkkappa och långt skägg. Vi fick även möjlighet att samtala med klostrets ledare, fader Ambrosius, som idag är en av den finska ortodoxa kyrkans metropoliter. Lolita avstod och jag gick ensam in till Ambrosius. Att få träffa honom var något av en ynnest och jag kände mig tvungen att ursäktande avsluta vårt samtal med att berätta att jag inte var troende. Fader Ambrosius svarade att det inte bekymrade honom och det borde inte heller bekymra mig: ”Det finns många vägar till gud.”

Ambrosius och Johannes blev lite besvikna när vi avböjde att stanna ytterligare någon dag för att bland annat delta i morgonbönen och någon av de andra gudstjänsterna.

Idag har klosterverksamheten återuppstått på gamla Valamo och där finns 250 klosterbröder, medan bara en handfull återstår i Heinävesi.

Lolita och jag styrde Renaulten mot Tammerfors och Hotel Tammer. På ett café vid forsen mitt i staden skulle vi träffa Jussi, som var kvällsvaktmästare på Dagens Nyheter. Han var mild och försynt, stor och trind, blond med axel långt hår och runda glasögon. Han brukade komma förbi i min korridor när jag jobbade över. På kvällarna, ensam på reaktionen, spelade jag musik, bland annat Johnny Winter med en liveversion av ”Johnny Be Goode”, som Winter inleder med att vråla ”Rock and roll!” så att mikrofonstället viker sig. När den låten kom på bandet skruvade jag upp volymen och musiken skrällde i den övergivna korridoren. Där kom Jussi med sin postvagn och vi började prata om Johnny Winter. Jussi berättade att han hade som bisyssla att köpa begagnade elgitarrer, främst Fender, i Sverige, bära dem genom tullen i Finland och sedan sälja dem i sin hemstad Tammerfors. Våra samtal utvecklade sig till en överenskommelse om att träffas i Tammerfors.

Lolita och jag bjöds ut till Jussis familjs sommarstuga, en bit utanför Tammerfors. Stugan låg på en liten udde, omgiven av vatten. Den var timrad av långa, liggande stockar och bestod av en väl tilltagen storstuga med en öppen spis av murade stenar. Ingen elektricitet. Maten lagades antingen i en vedspis eller över ett gasolkök. Bara kallvatten. Ändå kändes stugan modern och ombonad. Den var byggd av Jussis far på 1960-talet. Lolita och Jussis flickvän fick klara sig själva när Jussi och jag gick ner till bastun, från vars lilla veranda man i stort sett kunde slänga sig rakt ut i sjön.

Jag hade berättat om mina besök på Sinebrychoffs museum och Jussi hade i en hink med kallt vatten vid knuten till bastun laddat med ett antal flaskor Koff Export. Jag har aldrig gått ur en bastu ner i sammetslent vatten och tillbaka till bastun så många gånger som den kvällen. Lolita såg lite sliten ut när vi sent omsider dök upp i stugan igen.

Inne i Tammerfors satt vi några gånger på det stora caféet vid forsen med utsikt över Finlaysons fabriker. Där inne på textilfabriken hade en ung Väinö Linna, som kommit tillbaka efter tre år i kriget, stått och skroderat om att han en dag skulle bli en berömd författare. Det blev han ju också. Det tog honom tio år att nå fram till *Okänd soldat*, sedan ytterligare ett antal år att färdigställa "Här under Polstjärnan".

Borgen i Skillnadsbacken

Jag hade kvällsjour på Dagens Nyheters ekonomiredaktion på femte våningen i tidnings-skrapan. Redaktionen var ned-släckt och jag var ensam på våningsplanet, det enda ljuset kom från mitt rum där dörren stod öppen. Det ringde i redaktionssekreterarens telefon och i andra änden av linjen fanns ingen mindre än en av Helsingin Sanomats reportrar, Harri. Stående där i halvmörkret såg jag framför mig Skillnadsbacken i Helsingfors och "Hesaris" tunga tegelborg på krönet. Det här var på den tiden som Refaat El-Sayed stal många rubriker med sina hisnande affärer i en sorts föregångare till bioteknikbranschen, affärer som uppenbart väckt eko på andra sidan Östersjön. Min finske kollega hade en del frågor, det var ju svårt att reda ut vad som pågick. Rösten var lite avvaktande och svenskan något oövad, men jag kunde höra att frågorna ställdes av en målmedveten person som visste vad han talade om.

Det blev några fler telefonsamtal och vi kom överens om att träffas nästa gång jag var i Helsingfors. Mannen som mötte mig i Helsingfors var i min ålder, hade millimeterkort hår (sannolikt för att dölja en begynnande flint), glasögon, kavaj med uppknäppt skjorta och ett kroppsspråk fullt av motsägelser. Axlarna var indragna mot bröstet och hållningen lätt framåtlutad. Det såg ut som om han försökte att inte ta någon plats alls. Å andra sidan hade han ett fast handslag och när han rätade på sig såg jag att han var ganska lång. Han önskade mig varmt välkommen till Helsingfors.

Första gången jag besökte Harri på hans arbetsplats såg jag en skylt bredvid dörren: "Kotimaa". Efter min sommarkurs i Åbo visste jag att "maa" betydde, "land", som i den finska nationalsången. Harri förklarade att "koti" betydde "hem" och här skulle uttydas som "inrikes". I lexikonet stod också att "koti" bildligt betydde "familjegemenskap". I mitt huvud smälte "kotimaa" ihop med Jussi, gräftan, kärret och allt det andra.

Efter några besök på Kosmos lärde jag mig av Harri att man lämnar dricks till dörrvakten på väg ut, för att bli väl mottagen när man återvänder. Sedan dess följer jag slaviskt denna sed, även om det periodvis har gått år mellan restaurangbesöken i Helsingfors.

Harri började på veckotidningen Suomen Kuvalehti, där även Antti arbetade. Harri presenterade mig med orden "Han har läst alla dina böcker". Det var ju lite kul, eftersom Antti, vad jag visste, bara hade skrivit en bok. Men den hade jag läst, från pärm till pärm, med massor av understrykningar. Den hette *Maktskiftet* och handlade om den maktkamp som hade utbrutit i det politiska systemet efter att Kekkonen blivit sjuk. Den boken kastade nytt ljus över mina två samtal med Ahti Karjalainen.

Harry Järv

I oktober 1989 skulle Gorbatsjov besöka Finland. Glasnost och perestrojka spred sig över de finsk-sovjetiska relationerna. Harri hade skickat mig ett nummer av Suomen Kuvalehti med stora bilder som visade sovjetiska krigsveteraner på besök på ett finskt sjukhus för krigsinvalida. Där fanns en bild på en högre, dekorerad äldre man, en riktig rysk björn, i stram givakt inför en liten finsk man, utan ben, i rullstol.

I maj 1989 hade en rysk historiekommision för första gången publicerat de hemliga tilläggsprotokollen till Molotov-Ribbentrop-pakten, som räknade in Finland i Sovjets inflytelsesfär och utgjorde förutsättningen för angreppet vintern 1939.

Jag skulle intervju Harry Järv om den omsvängning i den sovjetiska historiesynen som var på väg. Järv var tidigare biblioteksråd på Kungl. biblioteket, redaktör för tidskriften Fenix och, vilket jag inte visste, ärrad finsk krigsveteran. Han bodde på Fyrverkarbacken, inte långt från Dagens Nyheter, i en stor, ljus lägenhet med många bokhyllor. Järv visade mig ett blått flygblad som han hade plockat upp ur snön på vintern 1940. Flygbladet innehöll texten till ett avtal som hade slutits mellan den sovjetiska regeringen och något som kallade sig ”regering för den Finska Demokratiska Republiken”. Enligt myndigheterna i Moskva hade man genom radioavlyssning fått veta att vänsterkrafter i den just befriade (det vill säga av sovjetiska trupper ockuperade) finska staden Terijoki bildat en ny finsk regering. Det var denna regering som Stalin & Co. hade slutit avtal med.

Sovjets utrikesminister Molotov undertecknar biståndspakten mellan Sovjet och Terijoki-regeringen 2 december 1939. Stående från vänster: Zhdanov, Vorosjilov, Stalin samt Otto Ville Kuusinen

På flygbladet som Harry Järv höll fram kunde jag se att avtalet innehöll åtta artiklar med tätskriven text och var undertecknat av den sovjetiske utrikesministern Molotov och Terijoki-regeringens ledare, Otto Ville Kuusinen. Kuusinen var en av arkitekterna bakom det röda upproret 1918 och hade sedan dess levt i Moskva som en av Stalins rådgivare. Enligt avtalet hade regeringarna i Terijoki och Moskva kommit överens om att den nya finska regeringen skulle få kommendera två divisioner ur Röda armén, att åttatimmarsdag skulle införas i Finland (vilket i och för sig stadsfästs redan 1919) och att Östkarelen skulle anslutas till Finland när hela landet befriats. Efter den sovjetiska krigsmaktens överraskande motgångar i vinterkriget upplöstes Terijokiregeringen i tysthet.

Under sitt besök i Finland skulle Gorbatjov lägga ner en krans vid presidenterna Paasikivis och Kekkonens gravar på Sandudds kyrkogård. Enligt Harry Järv skulle det bli intressant att se om Gorbatjov lade ner en krans även på den okände finske soldatens grav. Detta skulle då vara mycket nära en officiell sovjetisk ursäkt för vinterkriget. Jag stod där på Sandudd,

tillsammans med en stor skara journalister, och tittade på Gorbatsjov som lade ner sina kransar. Men inte vid den okände soldatens grav.

Det gemensamma kontoret

När jag skulle flytta till Bryssel menade Harri att jag måste ta kontakt med Helsingin Sanomats korrespondent, Renny. Harri ordnade så att Renny och jag skulle träffas på ett ministerrådssammanträde i Luxemburg. Där i matsalen satt mycket riktigt Renny. Han såg ut som en yngre upplaga av professor Kalkyl. Smal, glasögon, högt hårfäste, krulligt, ganska långt hår, pigga ögon och avslappnad klädsel. Jag skulle lära mig att det fanns två oomkullrunneliga saker i Rennys värld: ingen alkohol, ingen slips. I mycket visade han sig dock vara professor Kalkyls motsats: strukturerad, noggrann och verklighetsförankrad.

Under ett par år skulle Renny och jag sitta mitt emot varandra på ett gemensamt korrespondentkontor för Nordens två största morgontidningar. Jag var ny i Bryssel, Renny hade redan varit där en tid. Han pratade både franska och tyska och jag insåg snart värdet av att lyssna på hans bedömningar och resonemang. En enda gång kan jag påminna mig att Renny blev irriterad. Det var när jag i ett telefonsamtal med en finländare för etthundra-femtionde gången reciterat min favoritfras: ”Olen ruotsalainen lehtimies ...” Då kom ett fräsande från andra sidan rummet: ”För helvete Bjarne, det är bara tre meningar.”

Harri meddelade mig att Antti var i antågande från Helsingfors och jag bjöd hem honom på lunch. Vi satt och pratade i flera timmar, om Finland och inte minst om Kekkonen och maktskiftet tio år tidigare. På posten kom sedan en bok från Antti, med bilder av Kekkonen, tagna av en av Finlands mest kända pressfotografer, Kalle Kultala. Det var Kultalas bild, insåg jag då, som fanns på omslaget till min skrift om notkrisen.

Den ljusaste dagen

Efter åren i Bryssel flyttade jag ut på skånska landsbygden, med nybildad familj och ett liv som frilans. Trots telefonkontakter med flera finländska vänner skulle det dröja från 1995 till 2001 innan jag på nytt besökte Helsingfors. Och hade det inte varit för ett företag i Lund hade det antagligen dröjt ännu mycket längre. I den lilla by på skånska slätten där jag bodde råkade jag springa ihop med en man som skulle bli vd på Bibliotekstjänst. Jag hade då under ett par år, i tal och skrift, ägnat mig åt det så kallade kunskapssamhället och dess sociala konsekvenser. Jag lyckades övertala mannen från Bibliotekstjänst om att han måste positionerna inte bara företaget utan biblioteksväsendet som en helhet i detta ”kunskapssamhälle”. Så kom det sig att jag under tre år tid på halvtid blev en sorts ambulering omvärldsanalytiker med inriktning på bibliotekspolitik i Europa.

BTJ hade sitt största dotterbolag i Finland, Kirjastopalvelu, som betyder just bibliotekservice. BTJ skulle lansera en utbyggd och förnyad tjänst i Finland, till stor del IT-baserad. I detta sammanhang passade mina ämnen in: kunskapssamhällets växande krav på individen, risken för ökande sociala klyftor, bibliotekens roll i detta och en utblick över vad som var på gång på biblioteksområdet i andra europeiska länder. Jag skrev på en bok och hade börjat föreläsa i ämnet. Nu skulle jag tala, på engelska, på en rad konferenser runt om i Finland, arrangerade av Kirjastopalvelu. Det blev ganska många besök på företagets kontor i utkanten av Helsingfors.

Den första konferensen skulle hållas på stadsbiblioteket i Jyväskylä, en tung 60-talsbyggnad ritad av en lärjunge till Alvar Aalto, med ett par hundra bibliotekarier och kommunanställda från östra och mellersta Finland som åhörare. Jag satt två dagar på mitt lilla kontor med ett stoppur och klockade varje del av presentationen, övade in var skämtet skulle ligga, var tempot skulle sänkas och höjas. Till slut hade jag ett framförande som höll sig inom den föreskrivna timmen och som jag kunde som ett rinnande vatten.

Jag började givetvis med min standardfras på finska och att jag av denna beklagliga anledning skulle fortsätta på engelska. Jag var nervös, men det gick ganska bra och jag fick en hel del frågor. Efter mig kom Kirjastopalvelus marknadschef, HK, och pratade om företagets nya produkt. Efteråt samlades alla BTJ:are till utvärdering, där mitt bidrag fick uppskattande kommentarer. Jag mådde i tysthet lite illa över att på detta sätt sälja mig på kommersialismens estrader.

Tanken var att HK och jag skulle ut på en föreläsningsturné i Finland. HK var lång, magerlagd och till en början något återhållsam gentemot denne svensk som kom farande med hälsningar från högste chefen i Sverige. Men HK hade en torr, illusionslös humor och vi kom allt bättre överens. Vi skulle framträda på seminarium i Helsingfors, Lahti, Villmanstrand, Nokia och Rovaniemi. Jag hade i min ungdom läst om hur tyska trupper jämnat Rovaniemi med marken och hur Alvar Aalto sedan fått i uppdrag att skapa en ny stadsplan. Han hade då valt ett renhorn som utgångsform. Ända sedan dess hade jag velat ta ett nattåg en sommar från Helsingfors för att se staden och Aaltos många byggnader.

Nu skulle jag föras dit på bekostnad av Kirjastopalvelu OY, i sällskap med dess vd och marknadschef.

Jag framträdde också på Kirjastopalvelus årliga julfest, dit alla som var något i finsk biblioteksvärld brukade komma. På så sätt lärde jag känna ett inte obetydligt antal finska bibliotekarier: chefen för stadsbiblioteket i Helsingfors, den paranta och manhaftiga chefen för riksdagsbiblioteket, och inte minst Tuula H., bibliotekskonsult med många uppdrag i Östeuropa. Till min finska bekantskapskrets fogades också de två kvinnor som arbetade på Undervisningsministeriets biblioteksavdelning, Kirsti K. och Barbro W. Jag upptäckte att den finska biblioteksvärlden bars upp av ett tätt kvinnligt nätverk.

En anledning till bibliotekens förhållandevis starka ställning i Finland är att de verkar i en fortfarande ung nation, förklarade några av mina finska biblioteksvänner. Den första romanen på finska, Aleksis Kivis *Sju bröder*, gavs ut först 1870. Kravet på Finlands självständighet flätades redan från början ihop med kampen för att stärka det finska språkets ställning.

På Åbo akademi hade jag lärt mig att finskan var unik på så sätt att den under tusentals år överlevt enbart som talspråk. Min språklärare sade att finskan hade legat ”djupfrost” under den förhärskande svenskan ända sedan 800-talet och därför drog till sig många språkforskarens uppmärksamhet. Skriftspråket skapades under 1800-talet som en sammanjämkning mellan västfinska och östfinska dialekter. Bibeln hade redan i slutet av 1500-talet givits ut på finska, på ett skriftspråk dominerat av den dialekt som talades i de svenskdominerade kustregionerna. Det var Elias Lönnrot med *Kalevala* som lyfte fram de östfinska dialekterna. Först 1902, under tsar Nikolaus II, fick finskan ställning som officiellt språk vid sidan om svenskan.

Böcker, tidningar och tidskrifter blev därför en del av den finländska identiteten. År 1928 stiftades Finlands första bibliotekslag, åtta år efter den stilbildande danska lagstiftningen. Samma år inrättades Statens Biblioteksbyrå, som fram till 1949 leddes av den legendariska Helle Kannila. Den finska staten engagerade sig tidigt i bibliotekens framväxt, bland annat genom generösa bidrag till nybyggnation. Därför är Finland, även på små orter, fullt av bibliotek ritade av berömda arkitekter.

Till skillnad från vad som är fallet i Sverige har den finska staten aldrig tappat intresset för folkbiblioteken. Det tydligaste uttrycket för detta är den finska regeringens ”Biblioteksstrategi 2010”, utformad av Kirsti K., med bidrag från hela det kvinnodominerade biblioteksnätverket.

Jag blev glad när jag första gången träffade Kirsti och hon började med att säga att mina föredrag gav henne argument i den ganska sega kampen för att samla kommuner, stat och olika bibliotek till en gemensam förståelse av bibliotekens roll. Senare utkom också min bok på finska, översatt av Tulla H. Jag började känna att mitt forna ”hemland” kanske, trots allt,

fanns kvar.

Den egentliga starten på den föreläsningsturné som HK och jag skulle genomföra i mellersta Finland skedde i Helsingfors, på ett hotell i arbetarstadsdelen Hagnäs, nära Långa bron. På bron syntes fortfarande kulhålerna från striderna under inbördeskriget, då de röda hade satt upp kulsprutegrupper vid slutet av bron för att stoppa de framryckande tyska trupper som stormat den röda huvudstaden.

Direkt efter seminariet stuvade HK, Tuula H. och jag in oss i HK:s bil och satte kurs mot Lahti. Det var i början av våren, fortfarande ganska kallt och det låg kvar en hel del snö. Jag satt i baksätet, men efter ett tag blev det obekvämt att sitta lutad mellan framstolarna och försöka upprätthålla en konversation. Men jag kände mig glad och upplivad, upptagen i det finska, på väg i den mörka kvällen till skidspelens huvudstad. Jag låg där i baksätet och hörde hur rösterna i framsätet blandades med ljudet från bilradion.

Några veckor senare flög vi till Rovaniemi, där föreläsningen arrangerades av Lapplands länsbibliotek. När vi kom fram var det till och med en liten mottagning för föreläsarna, med en kör i landskapsdräkter från en av stadens skolor samt middag i Rovaniemis officiella gäststuga, där Kekkonen brukade övernatta när han var på besök.

Jag stannade en dag extra för att kunna se mig omkring i Rovaniemi. Länsbibliotekarien hade ordnat så att jag i bil blev guidad runt staden av kommunens kultursekreterare. Han hade lagt upp en liten tur för att visa mig Aaltos mest berömda byggnader. Störst intryck gjorde ändå komplexet med kommunalhus, stadsteater och bibliotek. I biblioteket finns nedsänkta läsesalar och höga fönster som har utformats för att släppa in den lågt hängande solen. Av Aaltos ursprungliga stadsplan i renhornsmönster återstod inte mycket. Jag förstod på min guide att det inte var så enkelt att upprätthålla de ursprungliga idéerna bakom stadsplanen när staden började växa och nybyggnation skulle planeras.

Ytterligare en bit in på året, runt midsommar, blev det dags för mig och HK att per bil göra en turné med tre stopp i mellersta Finland. HK, som nu lärt sig att jag brukade börja mina föredrag med min standardfras, hade tänkt sig att börja sina föredrag på temat ”Ni har nu hört en svensk journalist, nu ska ni få lyssna på en finsk försäljare”. Men då hade jag tröttnat på min finskspråkiga introduktion så där stod han utan sin öppningsfras.

Det var en upplevelse att besöka Nokia, hemort för industrikoncernen med samma namn. Nokia visade sig vara en delvis intakt industriort från 1800-talet, med fabrikslokaler uppförda i rött tegel runt älven. Där, om någonstans, såg man omvandlingen från basindustri till högteknologi i Finland.

Det blev ganska långa dagar i bil och HK och jag hann prata en hel del. Jag fick lära mig att en svensk man på finsk slang heter ”bög”, detta på grund av att vi är veka och obeslutsamma. Jag fick också en målande beskrivning av hur tv-utsändningen av 1995 års VM-final i ishockey mellan Finland och Sverige togs emot hemma hos HK och hans fru. De hade samlat en rad vänner för att se finalen. Finland tog ledningen och ju längre matchen gick desto högljuddare blev sällskapet. För att de skulle kunna höra referatet höjdes ljudet på tv:n hela tiden, och till slut satt alla i sällskapet och skrek rakt ut ända tills slutsignalen blåsts och Finland hade vunnit. Morgonen efter skulle en något trött HK sätta på tv:n för sina barn. Då slungade apparaten ut en öronbedövande ljudkaskad. Volymen var uppskruvad till max, indikatorn på skärmen visade på 28, medan den i vanliga fall stod på 8 eller 9. ”Då förstod jag i vilken extatisk stämning vi hade befunnit oss”, sade HK. Jag tog detta som ett uttryck för förtroende, att jag var en svensk till vilken man kunde säga ungefär som det var.

Vi hann också, på mitt initiativ, avhandla Väinö Linna. HK, vars far hade varit chef för ett bryggeri i norra Finland, var inte så förtjust i honom. ”De vita framställs inte som vanliga människor, de blir mest karikatyrer.” Det var något jag aldrig hade tänkt på. För mig var

Linna oomtvistad och jag hade utgått från att alla finländare tänkte likadant. Vid en rundvandring på Mannerheimmuseet i slutet av 1970-talet hade jag under ett samtal med en av de strama kvinnliga guiderna kallat Mannerheim för ”den vite slaktaren” och blivit förvånad över att guiden såg så konstig ut i ansiktet.

Annars hade vi det bra, däri bilen, bortsett från att min migrän inte ville släppa trots medicinering. Detta var dagarna före midsommar och vi körde genom ett platt och skogklätt landskap översköljt av ett starkt solljus. Jag halvlåg i passagerarsätet, vaknade till efter att ha sovit en stund och spejade lite lojt ut över den förbiilande naturen. Det var vackert och såg ut precis som man kan föreställa sig att det ser ut i de tusen sjöarnas land i slutet av juni. Jag uttryckte min uppskattning av den nordiska sommaren, de långa dagarna och de ljusa nätterna. ”Ja, jo”, sade HK, ”men eftersom jag är finne måste jag säga att om bara några dagar vänder det. Ljusare än så här blir det inte.”

2. Finland 1918

MIN TANKE när jag satte mig för att skriva den här boken var att knyta an till Väinö Linna, hans trilogi och särskilt *Upp trälarna*, den andra delen som ju behandlar inbördeskriget 1918. Jag började med att skaffa fram N.-B. Stormboms biografi över Linna och lärde mig att N.-B. stod för Nils-Börje. Förutom översättare av Linnas böcker till svenska var Stormbom länge kulturredaktör på Hufvudstadsbladet.

I boken berättar han att *Upp trälarna* fick ett närmast översvallande mottagande i Finland när den publicerades i september 1960, fullt i klass med det som *Okänd soldat* hade fått sex år tidigare. Men hyllningarna gällde i stort sett enbart bokens litterära kvaliteter, mycket lite sades om den sakfråga boken behandlade, alltså inbördeskriget.

”Hur ska man egentligen tolka den överraskande tystnaden?” frågar Stormbom. ”Var det verkligen så att man allmänt på ömse sidor om den gamla klyftan erkände att Linnas syn var saklig och riktig? Var det hälsan som teg still, eller hölls hugade opponenter tillbaka av alltför starka hämningar av olika slag?”

Stormbom gick och väntade på en debatt som inte kom. Men den 13 november 1960, dagen innan romanen skulle ges ut i Sverige, publicerade Dagens Nyheter en intervju över åtta spalter med rubriken ”Väinö Linna om Finlands vita lögn”. Intervjuare var Mauritz Edström, som i inledningen skriver att Linnas roman prisats för sin episka oväld. ”Men ingen kan undgå att fatta boken som en omvärdering av inbördeskrigets historia. Det är revolutionens tragedi Linna har skrivit, det är för nederlagets folk han söker upprättelse och kring motiven för dess handlingar han vill skapa förståelse. Hans skildring av upprorets orsaker och efterspel har en nyansrikedom som slår sönder den vedertagna bilden av händelserna 1918.”

Även Edström lyfter fram att kritiken hade varit påfallande tyst i sakfrågan. Linna kommenterar i intervjun: ”Kanske kan det tolkas som ett tyst medgivande. Men tiger man så har man någonting att förtiga.”

Linna fortsätter:

Jag har ingen privat vedergällning att utkräva. Ur ett personligt agg av den sorten har mitt författarskap inte vuxit fram. Min släkt var väl behandlad och mina föräldrar hade aldrig någonting med socialismen att göra. Det agg jag känner gäller historieskrivningen kring 1918. När jag trängde in i den fann jag att jag blivit lurad på sanningen [...] Ingen kan bestrida att inbördeskrigets historia skrevs av segrarna och att den har förvanskats. Det är mänskligt att så skett: hade de röda segrat skulle bilden förmodligen ha blivit lika ensidig åt det andra hållet. Naturligtvis finns det korn av sanning i segrarnas version av händelseförloppet, men man behöver inte ha några personliga relationer till den röda sidan och dess nederlag för att se att den officiella bilden är en vrångbild. Det farliga är att den vita, borgerliga sidan trumfat igenom sin syn på inbördeskriget på ett sätt som gjorde den till ett sår, en sjuk punkt i Finlands liv. Det självständiga Finlands officiella liv byggdes upp på en lögn.

Framför allt lyfter Linna fram krigets efterspel då, enligt honom, 100000 fångar fanns i de vitas händer (det korrekta antalet kunde några decennier senare fastställas till cirka 80000) varav över 60000 dömdes för landsförräderi. Linna påpekar att enligt den officiella historieskrivningen avrättades mellan 2000 och 3000 människor efter inbördeskrigets slut. ”Men alla omdömesgilla människor i Finland vet att detta är en lögn”, säger han.

Linna lyfter fram att det sedan 1920 förelegat en undersökning i denna fråga men att ytterst få i Finland känner till den. Då lät den socialdemokratiska partibyran valkretsvis samla in uppgifter om antalet personer som avrättats för delaktighet i upproret, och resultatet blev inte 2000-3000, utan det femdubbla – mellan 12000 och 15000.

Under förarbetet till sin bok hade Linna låtit kontrollera siffrorna från 1920 för sin egen hemsocken. Han kom fram till att den siffra som partibråkan uppgav, 80 personer, stämde med hans egna resultat. Uppgifterna för de stora städerna är svårare att kontrollera, men Linna tror att de snarare är för låga än för höga:

Denna undersökning har förelegat sedan fyrtio år utan att någon brytt sig om att ta upp den och kontrollera dess resultat – segrarnas uppgifter har kritiklöst accepterats [...] Det obegripliga är hur segrarna i inbördeskriget trodde sig kunna skapa nationell enighet på grundval av sitt fördöjande av sanningen om 1918. Att på detta virrvarr bygga upp det nya Finlands ideologi har varit hopplöst [...] Det går inte att vifta med nationell enighet som ersättning för ett klarläggande av vad som skett.

Jag tänkte på när jag satt vid forsen i Tammerfors på sommaren 1987, och tittade mot Finlaysons fabriker, där Linna hade börjat arbeta 1938. Då hade jag nog hunnit läsa Linnas trilogi tre gånger. Ändå var jag på något märkligt sätt omedveten om vad som skedde när Tammerfors intogs av de vita trupperna i april 1918, inte minst omedveten om vad som skedde därefter. Trots att *Upp trälar* beskriver summariska avrättningar, lidandet och döden i fånglägren och statsförbrytelsestolarna hade denna verklighet inte slagit rot i min bild av Finland. Jag vilade fortfarande i de traditionella berättelserna. Jag försökte förstå hur detta kom sig. Till en del tror jag det beror på att ingen av alla de människor jag träffade i Finland under alla dessa år själv tog upp inbördeskriget som ett samtalsämne. Ingen. Först nu inser jag hur anmärkningsvärt det är. Jag satte mig att läsa, i stort sett allt, på svenska och finska, som jag kunde få tag på om Finland 1918. Det jag fann var följande:

De besegrade

I BÖRJAN av juni 1923 blev tillförordnade chefen för detektiva polisen i Tavastehus, en av centralorterna i södra Finland, uppringd av landshövdingen i länet. Han beordrades att inleda en undersökning om vad som hade skett några veckor tidigare, då en sten till minnet av dem som avlidit i fånglägret i staden sommaren 1918 rests på begravningsplatsen. Minnesmärket stod på den del av kyrkogården där 3500 lik fanns nedgrävda i en omärkt massgrav. Landshövdingen ville nu veta om den ceremoni som hade hållits då minnesstenen restes den 20 maj genomförts på ett lagstridigt sätt. Till saken hörde att landshövdingen själv den 19 maj hade förbjudit de upproriska att genomföra en offentlig manifestation, inbegripet anordnande av processioner, nedläggande av kransar och hållande av tal. Däremot hade landshövdingen tillåtit enskilda att nedlägga kransar på sina anhörigas gravar. Nu hade han genom lokaltidningen och ryktesvägen fått uppfattningen att någon sorts offentlig manifestation ändå genomförts.

Den utredning som detektivchefen genomförde omfattade bland annat förhör med domprosten Karl Ludvig Enkvist och polismästaren Lauri Kesäjärvi. Enkvist berättade att han vid ett besök på Tavastehus evangelisk-lutherska begravningsplats i slutet av april hade observerat några stenblock som måste ha forslats dit på släde medan snön fortfarande låg på marken. Enligt vad dödgrävaren upplyst honom var avsikten att resa ett minnesmonument på platsen. Några dagar senare hade förre redaktören Harald Toivola och handelsbiträdet Jalmar Kuusela till domprosten i kyrkoherdeämbetets lokal inlämnat en till kyrkorådet riktad skrivelse. Skrivelsen var undertecknad av "Vårdsnämnden för Tavastehus och omgivningars kamratgravar" och meddelade att en minnessten skulle resas på den så kallade röda massgraven. Domprosten hade då med eftertryck framfört att minnesmärket inte fick resas utan tillstånd från kyrkorådet och att stenen inte fick bära några som helst inskriptioner.

Därefter hade kyrkorådet tagit upp frågan och omedelbart remitterat den till kyrkofullmäktige. Fullmäktige beslöt att inte behandla skrivelsen innan de sökandes befogenheter hade utretts. Detta hade Enkvist en vecka senare personligen framfört till Toivola och Kuusela, som då

också försäkrat domprosten att monumentet inte skulle bära någon inskription. Några dagar senare hade en pojke till kyrkoherdeämbetet inlämnat fullmakter, utfärdade av olika arbetarföreningar och fackföreningar, samt protokollsutdrag som styrkte Toivolans och Kuuselas befogenheter. Därefter togs frågan på nytt upp i kyrkorådet, som återigen remitterade det hela till kyrkofullmäktige. Vid förhörstillfället hade fullmäktige ännu inte sammanträtt för att behandla skrivelsen.

Domprosten hade själv inte sett det monument som avtäckts den 20 maj men framförde som sin personliga åsikt att polisen inte kunde ta bort gravvården utan sakägarens uttryckliga medgivande. Enkvist ansåg att kyrkorådet i detta fall måste anses som målsman. Och kyrkorådet hade inte, såvitt det var domprosten bekant, vänt sig till polisen i denna fråga.

När det blev polismästare Kesäjärvis tur att förhöras berättade han att poliskammarens sekreterare den 18 maj hade föredragit en anmälan inlämnad av Harald Toivola. Med anledning av denna hade polismästaren tagit sig till länsstyrelsen, där han av länssekreteraren fått ett brev som förklarade hur frågan om minnesmonumentet borde behandlas. I brevet sades att ”den tillärnade minneshögtiden å Folkets hus icke kan förhindras, men bör försorg dragas därom, att de brottsliga, om något brottsligt enkannerligen i talen skulle förekomma, blir ställda under åtal; det tillärnade processionsståget skulle däremot inte tillåtas”.

Länssekreteraren tillade att det var likgiltigt vilka ”psalmer” som framfördes vid graven, och av detta drog polismästaren slutsatsen att han inte behövde ägna uppmärksamhet åt den musik som spelades. Vad gällde eventuella tal måste Kesäjärvi dock vända sig direkt till landshövdingen.

Klockan sex samma kväll hade polismästaren träffat landshövdingen, som gjort klart att högtidligheter infattande tal, kransnedläggelse och processioner skulle förbjudas. Däremot skulle enskilda få lägga ner kransar. Landshövdingen höll dock med om att det i detta fall var svårt att dra en tydlig gräns mellan en offentlig och en privat högtidlighet. Detta framförde Kesäjärvi till Kamratföreningens ombud, Toivola, redan samma kväll. Toivola berättade då att på förhand vidtalade personer skulle hålla tal och att samma personer, för enkelhetens skull, skulle nedlägga kransar som var tillverkade av de anhöriga av enkla barrkvistar.

Med tanke på att 3500 personer var begravda på platsen och det var svårt att avgöra vem som var anhörig hade polismästaren tillstyrkt det av Toivola föreslagna förfaringssättet. Han framhöll att talen måste vara enkla till innehållet ”och av den art, som gemenligen brukas vid kransnedläggning”. Utöver korta tal och hornmusik skulle inga andra aktiviteter tillåtas. Toivola hade lovat att följa dessa föreskrifter.

Därefter hade polismästaren beslutat att till nästkommande dag inkalla hela stadens poliskår. En grupp poliser skulle övervaka sammankomsten i Folkets hus medan en annan skulle ta sig an själva kransnedläggelsen. Fem poliser skulle dessutom hållas i reserv i polishuset. Polismästaren gav vidare order om att polisens häst skulle hållas i beredskap på polishusets gård från halv elva på förmiddagen nästföljande dag, så att han själv skulle kunna inspektera vad som skedde.

Vid ettiden dagen efter fick polismästaren rapport om att ungefär 300 personer hade deltagit i minneshögtiden i Folkets hus. ”I ett sidorum till festsalen hade man handskats med fanstänger och rört sig med viss nervositet”, berättade den utsände detektiven. Men under själva högtiden hade Toivola framfört till de församlade att polisen skulle stoppa alla processioner.

Därefter hade polismästaren själv tagit sig till Folkets hus och sett folk komma ut från byggnaden längs trottoaren på Regeringsgatan. Sedan hade han med häst kört till den så kallade Kuivasilta bro, där han sett att ”menigheten lugnt gick längs trottoaren å västra Chaussén under det att endast kransbärarna gingo på körbanan”. Därpå hade polismästaren vänt hästen och åkt hem. Samma eftermiddag hade han fått rapport om att inget olagligt

förekommit på begravningsplatsen. Talarna hade framhållit att man inte samlats i demonstrationssyfte utan endast för att genomföra en minneshögtid. Detta hade polismästaren personligen framfört till landshövdingen den 22 maj.

När polismästare Kesäjärvi i tidningarna läst att en minnessten rests på begravningsplatsen hade han tagit sig dit för att titta på vården. Den

var gjord av sprängstenar och hade icke ens jämna ytor. Under lågo tvenne på varandra vilande kvadratformiga, flata stenar som underlag, och på dem en uppåt avsmalnande fyrkantig, konisk sten, vilken var avhuggen i övre ändan. Hela stenen var ungefär 3 meter hög, och var icke enligt polismästarens åsikt anstötlig i sin form.

Eftersom ingen anmälan hade inkommit mot själva minnesmärket och Kesäjärvi visste att saken hade behandlats av kyrkorådet lät han det hela bero.

Så långt den utredning som genomfördes av tillförordnade chefen för detektiva polisen. En kort tid senare blev emellertid minnesmärket omkullvräkt och uppbrutet. Åtal väcktes, inte mot dem som hade vandaliserat minnesstenen utan mot dem som rest den. Åklagarmyndigheten var till en början osäker på hur brottet skulle rubriceras. Man kunde tänka sig ”olovligt brukande av annans mark”, men eftersom kyrkorådet inte hade gjort någon polisanmälan föll den möjligheten. ”Prisande av brottslig handling” gick inte heller, eftersom ingen hade hyllat det röda upproret. När man blev på det klara med att minnesstenen hade rests med medel som erhållits genom en av arbetarföreningen anordnad basar och genom insamling av frivilliga medel fastnade rådhusrätten slutligen för ”olovlig penninginsamling och brott mot allmänna ordningen”. Då personer dömdes till en månads fängelse, en handfull andra till böter.

Först 83 år senare, på mors dag 2006, genomfördes på Tavastehus begravningsplats en regelrätt jordfästning av offren från fånglägret, under ledning av biskopen i Tammerfors, Juha Pihkala. Massgraven i Tavastehus är den största i Finland, vid sidan av graven utanför det tidigare fånglägret i Ekenäs. Graven i Ekenäs var omärkt ända fram till 1951, då en minnessten restes, dock betydligt mindre än den som raserades i Tavastehus. 1988, sjuttio år efter det röda upproret, hölls i Ekenäs för första gången en officiell gudstjänst till minne av de drygt 3 000 personer som dog i fånglägret 1918.

DEN 4 MARS 1920 förhöordes 30 personer i kommunalhuset i Petäjävesi, en liten ort cirka tre mil väster om Jyväskylä. Förhören var ett resultat av den förvirrade situation som hade uppstått i Finland efter Tysklands nederlag i första världskriget. De vita segrarnas regering, med riksföreståndare Svinhufvud och statsminister Paasikivi i spetsen, hade tvingats avgå och allmänna val hölls i april 1919. Det tidigare så hårt kringskurna socialdemokratiska partiet hade då i Petäjävesi fått åttio procent av rösterna. Detta innebar att den borgerliga gruppen i fullmäktige endast bestod av fyra personer. Dessa fyra hade dessutom ingått i den lokala skyddskårens stab och beskylldes nu av ortsbefolkningen för att under våren och sommaren 1918 ha mördat ett dussin röda sympatisörer, däribland den omtyckte skomakaren Toivo Toivonen. Situationen tillspetsades av att en av de fyra borgerliga ledamöterna, Mikko Mentula, hade lämnat skyddskåren i protest mot avrättningarna och nu var beredd att vittna mot sina tidigare kollegor.

Redan i maj 1919 beslöt kommunfullmäktige att skriva till Justitiekanslern och kräva en utredning av vad som skett i byn. Kommunfullmäktige anslog också kommunala medel för att avlöna en advokat som kunde driva frågan. Den borgerliga gruppen överklagade beslutet, eftersom man inte ansåg att skattepengar skulle användas på detta sätt. De blev dock nedröstade. I januari 1920 trappades saken upp genom att fullmäktige beslöt utse sin ordförande, W. Pitkänen, som ansvarig för kommunens handläggning av utredningen. Han skrev till landshövdingen och begärde att polischefen i Petäjävesi skulle genomföra en

regelrätt polisutredning, som underlag för JK:s egen bedömning. Därav förhören den 4 mars.

Till saken hör att Petäjävesi aldrig var särskilt djupt indraget i inbördeskriget. Ortens befolkning bestod huvudsakligen av lantarbetare. Ett arbetargarde hade satts upp under den stora jordbruksstrejken på sommaren 1917, och vid generalstrejken i november (samtidigt med bolsjevikernas maktövertagande i Sa Petersburg) hade de röda under en tid besatt telefonstationen.

I slutet av januari 1918 hade både vita och röda sympatisörer trampat runt i grupper vid järnvägsstationen och väntat på vapensändningar. Det vapentåg som anlände kom från skyddskåren i Jyväskylä och de röda fick lomma hem tomhänta. Så kom det sig att det röda Petäjävesi under inbördeskriget dominerades av de vita. Men rekryteringen till skyddskåren gick trögt. Av ortens 5000 invånare anslöt sig som mest ett nittiotal. Bara femtio frivilliga sökte sig till fronten norr om Tammerfors, drygt tio mil bort, efter att inbördeskriget brutit ut den 27 januari. Inte heller ortens röda var särskilt pigga på att slåss.

Skyddskåren i Jyväskylä litade inte riktigt på sina kollegor i Petäjävesi och den 9 februari anlände en grupp kårister från centralorten. Deras uppdrag var att arresterera potentiella upprorsmakare, som internerades i bastun tillhörande andelsföreningens butik. De som skulle arresteras pekades ut av Felix Paulin, skyddskårens befälhavare i Petäjävesi.

Fem av de arresterade beordrades att följa med en grupp på fem frivilliga skyddskårister som i februari till fots skulle ta sig till fronten. De fem fångarna sågs aldrig till igen. Först när skyddskåristerna senare på våren hade återvänt berättade två av dem, August Jänis och Toivo Pernaja, vad som hade hänt: fångarna hade tvingats med över kommungränsen. Där hade de radats upp på led och skjutits. Skyddskåristerna hade sedan transporterat kropparna till begravningsplatsen i Koskenpää, där de tagits emot av dödgravaren och en präst för att jordas på begravningsplatsen. Dessa uppgifter bekräftades senare av två andra skyddskårister som hade varit närvarande. Alla fyra berättade vad de hade sett för Mikko Mentula, som var medlem av skyddskårens stab.

Under andra veckan i mars arresterades fler misshagliga personer i Petäjävesi. En av dem var skomakaren Toivo Toivonen. Hade det inte varit för honom är det osäkert om berättelsen om Petäjävesi levt vidare till våra dagar och återberättats av forskaren Aapo Roselius i boken *I bödlarnas fotspår*. Toivo Toivonen hade redan förhörts av skyddskåren men andra veckan i mars kom en ny grupp skyddskårister och hämtade Toivonen i hans bostad. Även Toivonen och två andra tvingades marschera genom skogen till kommungränsen. Där sköts de den 12 mars och transporterades även de till begravningsplatsen i Koskenpää.

Under kriget avrättades ytterligare två personer av skyddskåren i Petäjävesi: William Jääskeläinen och Lauri Niskanen. Jääskeläinen hade arresterats för att han sympatiserade med de röda och påstod under förhören att han kände till en röd vapengömma på en ort några mil från Petäjävesi. Han eskorterades av beväpnade skyddskårister för att peka ut var vapnen fanns. På vägen stötte gruppen på ett stridande förband med skyddskårister från Österbotten. Jääskeläinen överlämnades till dem och hade senare ”skjutits under flyktförsök”.

Lauri Niskanen hade, enligt vad skyddskåren uppgav, slagits med det röda gardet norr om Tammerfors men deserterat och sökt sig hem till Petäjävesi. Där hade han arresterats och skjutits. Senare framkom att den som tagit livet av Niskanen var August Jänis, som också varit med vid de första avrättningarna i februari. Efter att ha mördat Niskanen begav sig Jänis till resandehemmet i Petäjävesi där han stötte ihop med två personer ur skyddskårens stab. De frågade honom om Niskanen ”trillat bra”. Eftersom svaret var jakande bjöds Jänis då på en sup.

Ytterligare några avrättningar skedde i juni 1918, efter inbördeskrigets slut, i samband med en sökoperation i skogarna runt byn. Operationen leddes av Ossian Jernstedt, en lärare som hade

ingått i skyddskårens stab. I en stuga påträffade man några personer som uppenbarligen höll sig undan. Jernstedt beordrade att två av de gripna skulle avrättas. Uppdraget gavs till tre skyddskårister, som alla var under 18 år. Den ene fången sköts till döds medan den andre sårades och lyckades fly. Under tre veckor höll han sig gömd i skogen för att sedan överlämna sig till myndigheterna i en annan kommun.

Vid förhören i kommunalhuset den 4 mars vittnade bland andra Mikko Mentula, avhopparen från skyddskårsstaben. Han hävdade att alla hade avrättats på order från skyddskåren. Övriga medlemmar av skyddskårens stab förnekade detta. Dock kunde de inte förklara vad som hänt med de misstänkta sedan de arresterats, de hade bara försvunnit. Även dödgrävaren och prästen i Koskenpää vittnade. De berättade att i februari 1918 hade fem okända män dykt upp vid begravningsplatsen med fem icke identifierade lik. Dessa hade begravts utan ytterligare frågor. I mars hade på nytt fem främlingar anlant med en ny uppsättning kroppar, som även de begravts utan vidare åthävor.

Protokollen från förhören i kommunalhuset den 4 mars 1920 skickades till Justitiekanslern, som redan den 18 mars skrev till landshövdingen i frågan. I skrivelsen hävdade JK att åtminstone några av de dödade hade avrättats efter inbördeskrigets slut och att gärningsmännen således inte borde omfattas av den amnesti som Svinhufvud utfärdat den 7 december 1918, strax före sin avgång. I beslutet om amnesti sades bland annat följande:

De personer, vilka i syfte att undertrycka det mot landets lagliga ordning i gång sätta upproret eller hindra dess utbredande eller återställa ordningen förövat handlingar, som innefatta ett överskridande av vad för sagda syftemåls vinnande varit nödigt, skola för sådana handlingar icke underkastas åtal eller straff.

Det tog JK ytterligare ett år att slutföra sin undersökning, som ledde fram till följande slutsats: de i anmälan nämnda personerna hade gripits av skyddskåren 1918 och troligen dödats. Det var dock inte möjligt att fastställa av vem eller av vilken orsak. På en viktig punkt hade JK ändrat sig. Han ansåg nu att dessa åtgärder hur som helst hade vidtagits i samband med upprorets underkuvande och för att förhindra dess utbredning. Därmed föll de under den amnesti som Svinhufvud hade utfärdat den 7 december 1918.

Ett drygt hundratal anmälningar gjordes till JK under åren 1918 till 1922 från anhöriga som krävde att omständigheterna kring deras anhörigas död utreddes. Mycket få av dessa anmälningar ledde till åtal, än färre till fällande dom, skriver Roselius.

DET ÄR KVÄLL en av de första vintrarna på 1920-talet och vinden viner över de oplogade vägarna i södra Österbotten. Snön hopar sig i drivor på olika sidor av vägen, så att slädens medar stiger än på höger, än på vänster sida. Körsvennen måste hela tiden flytta sig från ena till andra sidan av kuskbocken för att balansera slädens rörelser. Inte heller passageraren har tid att försjunka i fällens värme eller i egna tankar. Även hon måste röra sig med släden för att inte riskera att bli utslungad i den djupa snön. Den resande är Ester Ståhlberg, hustru till republiken Finlands förste president, Kaarlo Juho Ståhlberg, ledare för Finlands liberala och demokratiskt sinnade opposition under och efter inbördeskriget, vald till sitt ämbete i april 1919. Som initiativtagare till Föreningen Hem åt hemlösa barn ska presidentfrun besöka en del av de hem i Österbotten som hade öppnat sina dörrar för några av de över 20 000 barn som efter inbördeskrigets slut stod utan försörjning. 600 barn miste båda föräldrarna i kriget, men många fler hade förlorat den som tjänade in familjens levebröd. Få av dessa barn hade sett sina föräldrar dö i regelrätta strider. Desto fler hade mist dem genom de omfattande arkebuseringar som följde på de vita truppers rensningar i södra Finland eller som ett resultat av den omfattande döden i fångslägren. Som mest satt närmare 80000 personer, de flesta män och familjeförsörjare, fängslade.

I den svenska tidningen Social-Demokraten berättade i slutet av juni 1918 en sjuksyster i det Röda Kors som verkat på den röda sidan om förhållandena i Helsingfors för de besegrade:

Bland fångarnas anhöriga råder det största elände. Naturligtvis kommer inget som helst understöd dem till del. Arbete nekas dem överallt. Härtill kommer att de små besparingar, de möjligen är i besittning av, är lika med noll, alldenstund de består av de sedlar som utkom under de rödas regering och vilka förklarats obrukbara [...] Den enda utvägen för dem är att tigga. Tiggeriet florerar också i avsevärda proportioner. Men även denna möjlighet till att erhålla något till att stilla hungern med frånges dem. Det drivs en intensiv propaganda för att inte ge till tiggare och tidningarna rapportera med förtjusning det antal bettlare polisen lagt hand på. Det bittraste hat råder mellan klasserna. Det gör sig till och med gällande bland barnen. Träffar man en fattig liten pys så betraktar han en med en viss fiendlighet i blicken och upplyser stolt: ”Far sitter på Sveaborg.”

Sveaborgs fästning, som byggts under den svenska tiden, omvandlades på våren 1918 till ett av de största och mest beryktade fånglägren i landet.

Ester Ståhlbergs släde svänger av vägen och in genom grindstolparna till en gård. Via trappan från gårdsplanen stiger hon in i ett boningshus där värden, värdinnan och gårdens övriga hushållsmedlemmar just har kommit hem från kyrkan. Kyrkobesökarna är fortfarande klädda i sina ”veck-rika söndagsdräkter med skörten baktill”, männen i långskaftade pjäxstövlar, kvinnorna i kortskaftade med snören. Kvinnorna har mörkblå dukar på huvud och axlar och hängande flätor i nacken. Männen sitter försjunka i ”sitt söndagssamtal”, medan kvinnorna kokar kaffe och lagar mat. Sedan ett år tillbaka finns i familjen två bröder från Kotka, elva och tretton år gamla, enligt Ester Ståhlberg helt och hållet värnlösa. Modern var sedan länge död, fadern hade vistats på ”arbetsförtjänst” i Ryssland och bröderna hade långa tider levt ensamma i stugan. ”Fadern hade under den allra sista tiden av kriget tvingats in i röda armén, blivit tillfångatagen och internerad i ett fångläger, slutligen frikänd och frigiven. Men han hade dött ett par veckor efter frigivningen.”

När pojkarna genom föreningens försorg kommit till gården hade de varit bleka och uthungrade. Husbonden berättar för fru Ståhlberg: ”Det var så brått att bli fet. Och otroligt låter det, men sant är, att de första veckorna togo de till i vikt sju kilo i veckan! De undrade blott ständigt över att maten ej tog slut.” Pojkarna förklarade att de endast en gång till i livet tänkte besöka Kotka, och det var för att lyfta den lilla summa pengar som fadern hade satt in till dem på banken.

I en av stugorna som fru Ståhlberg besöker berättar husmodern att det en vinterkväll för något år sedan hade kommit en tiggarflicka till dörren, med påse på ryggen, långväga ifrån. Husmodern kunde inte förmå sig att sända henne ut i kölden igen. I stället hängde hon upp påsen på en spik i stugan, tvättade flickan ren i bastun, gav henne mat, klädde henne och lade henne att sova i hörnsängens övre avdelning. Sedan dess hade flickan blivit kvar, och hon hjälpte till med att passa familjens småbarn och deltog i gårdens sysslor.

Ett annat hem har hemvävda mattor på golvet, korta gardiner i fönstren och ljusmålade bord, bänkar, stolar och skåp. Byrån har en antik form och klockskåpet är snidat med all möjlig uppfinningsrikedom av farfars far. En gungstol står mitt på golvet. Närmaste järnvägsstation ligger på flera mils avstånd. Men i den närbelägna folkskolan finns ett bibliotek, på bordet ligger dagstidningar, en månadstidskrift, samt Suomen Kuvalehti. Telefonen hänger på kammarväggen och hästarna stampar i stallet. ”Här fattas ingenting”, konstaterar Ester Ståhlberg. Den äldste sonen, som tillhör den lokala skyddskåren, har kämpat på den vita sidan vid intagningen av såväl Tammerfors som Viborg. I hörnet sitter den pojke som familjen har tagit hand om, och när kriget kommer på tal lyfter han huvudet från den bok han läser: ”Se, det tyckte jag var det hemskaste, sade han, när man i många veckors tid måste höra kanondundret helt nära. Då jag ibland var ensam i vår stuga, vågade jag ej om kvällen lägga mig i

sängen, utan jag tryckte mig mot väggen och sov där så gott jag kunde, ty man visste ju inte när anfallet skulle börja på nytt.”

Ester Ståhlberg frågade pojken om hans far var med i kriget. Två dagar innan de vita trupperna kom hade hans far blivit bortförd av de röda, berättade han. Sedan hade han blivit fängslad och ställd inför krigsrätt av de vita. ”Där fanns ingen tillstädes som kunde vittna till hans förmån, och så blev han skjuten”, svarade pojken. Alla i stugan teg och såg ner i golvet. Den gamle husbonden i gungstolen tog till orda: ”Det har här i landet hänt mycket sådant, som ej bort hända, och vi har alla mycket att försona.”

Ester Ståhlberg citerar också ett brev från en mor vars två döttrar fått nya hem genom föreningens försorg:

Kära vän, fru M...

Ett hjärtligt tack för brevet som jag fick mottaga, jag var så glad över vänligheten att skriva till mig. Som ni vet att jag är helt ensam när som barnen äro borta från mig, min man är död och jag har lidit mycket hjärteångest. Jag var på sjukhuset när Sanni och Toini skickades dit långt bort från mig. Och jag fick två små gossebarn som dog. Men när jag tog emot allt med förnöjsamt sinne så vände Gud allt till det bästa och nu är jag så nöjd och glad att ni är så goda vänner. Och har tagit mitt barn i vård, jag är eder så tacksam för det att jag inte kan säga det så hjärtinnerligt som jag ville [...] Och nog har vi det så usselt här i Kotka så ni kan inte tänka er. En får bara ett kilo bröd i veckan och inte får en potäter eller annat. Jag har ännu inte orkat gå i arbete, så jag har inte kunnat köpa något tilltugg. Och för denna gången kan jag inte annat än adjö och må väl det önskar

Toinis mor

Toini berättar för Ester Ståhlberg att hon nyligen haft en förskräcklig dröm och att hon grät kudden våt i sömnen och vaknade snyftande. Hon drömde att hennes mor kom och tog henne tillbaka till Kotka.

Segrarna

PÅ SOMMAREN 1918, efter att de sista röda trupperna hade besegrats den 5 maj, skickade senatens (regeringens) utrikesexpedition ut en promemoria till de ännu ganska fåtaliga finska ambassaderna i världen. Avsikten var att stärka argumentationen och öka förståelsen för kravet att en del av Ryssland, Östkarelen, borde anslutas till Finland. Den finska regeringen planerade ta upp frågan om det eftertraktade området i de så kallade fredsförhandlingarna med bolsjevikregeringen i Petrograd som skulle inledas i Berlin de sista dagarna i juli 1918.

Promemorian inleds med dessa ord:

OST-KARELEN

Finlands nuvarande riksgräns i öster delar Finlands folk i två olika delar, sålunda att tre femtedelar av bosättningsområdet är på västra och två femtedelar på östra sidan av gränsen. Medan ett så litet folk som det finska borde bilda en statlig helhet, är den del som bor i Ryssland tvärtom isolerad från sin huvudstam och tvungen att underordna sig främmande förhållanden.

Östkarelen, med en befolkning på cirka 200000, hade uppmärksammas under mitten av 1850-talet i samband med det nationella finska uppvaknandet. Nationaleposet *Kalevala* bygger till stor del på karelska folksånger som Elias Lönnrot hade nedtecknat efter vandringar i Östkarelen. Ur folkrättslig synvinkel tillhörde Östkarelen otvivelaktigt Ryssland. År 1905 och 1906 hade olika folkförsamlingar i Östkarelen uttalat sig för självbestämmanderätt och tänkbar anslutning till Finland, utan att vinna internationellt stöd. Dessa strömningar blossade upp igen efter tsardömets fall 1917. En anslutning till Finland krävde således att området

antingen erövrades med våld eller frivilligt uppgavs av det unga, revolutionära Ryssland.

Utrikesexpeditionens promemoria definierar också Östkarelen gränser: från Ladogas södra del borde gränsen följa floden Svir till sjön Onegas västra strand, därefter i en mer eller mindre rak linje upp till Ishavet längs den så kallade språkgränsen, som avskilde de områden som huvudsakligen hade finsk-ugrisk befolkning från områdena med huvudsakligen ryskspråkig befolkning. Därmed skulle också den såväl ekonomiskt som strategiskt viktiga Murmansk-banan, ett av Tsarrysslands sista större infrastrukturprojekt, till viktiga delar kontrolleras av Finland. Därefter radas en rad skäl upp till att Östkarelen borde anslutas till Finland: en exploatering av områdets stora naturrikedomar (skog, vattenkraft och så vidare) skulle bli lättare, området skulle militärt kunna försvaras effektivare eftersom floder och sjöar skulle utgöra en övervägande del av rikets östra gräns, Ryssland skulle inte kunna höja den kulturella och ekonomiska nivån hos Östkarelen finska befolkning; detta var Finlands uppgift.

Den finska delegationen vid fredsförhandlingarna med Ryssland skulle ledas av Carl Enckell. Han kallades till Svinhufvud, som i maj hade utsetts till riksföreståndare, för att motta instruktioner om sitt uppdrag. Vid detta sammanträffande berättade riksföreståndaren att han fört hemliga förhandlingar med Rüdiger von der Goltz, en hög tysk militär stationerad i Helsingfors, om en militärallians med Tyskland. Svinhufvud överräckte till Enckell en egenhändigt gjord avskrift av ett utkast till alliansavtal ("Erster Entwurf zum Militärvertrag"), som Enckell uppmanades behandla som ytterst sekret. I detta fanns en formulering om Östkarelen anslutning till Finland, som Enckell tyckte var diffus och till intet förpliktande: en annexion måste stå i överensstämmelse med båda fördragsparternas intresse. En erövring av Östkarelen med militära medel kunde alltså inte ske utan Tysklands samtycke.

Svinhufvud framhöll för Enckell att huvudfrågan vid förhandlingarna i Berlin var att tillförsäkra sig om Tysklands stöd i den karelska frågan. Han förutspådde att detta stöd skulle göras beroende av två omständigheter: dels undertecknande av ett avtal om militärallians, dels införande av monarki med en tysk prins som statsöverhuvud. På båda dessa punkter menade Svinhufvud att Finlands och Tysklands intressen sammanföll. Han framhöll dock att ett undertecknande av ett militärfördrag borde ske först när alla möjligheter att på fredlig väg införliva Östkarelen hade uttömts. På grund av den rådande livsmedelbristen var större militära operationer omöjliga före vintern 1919. Men skulle ett militärfördrag undertecknas måste Finland, underströk Svinhufvud, försäkra sig om att Tyskland var berett att "icke allenast hjälpa Finland till Östkarelen besättande, utan även trygga Finlands rätt till områdets fortsatta besittning".

Vad gällde monarkifrågan var ju den stora stötestenen att få tillräcklig majoritet i lantdagen, att på alla sätt fortsätta luckra upp den republikanska fronten. Svinhufvud uppmanade Enckell att "privatim" be ledande tyska personer om stöd för att påverka den finska opinionen.

Väl framme i Berlin mötte Enckell bland andra föreståndaren för generalstabens "Sektion Politik", Geheimerådet kaptän von Hülsen. Denne underströk att man från tysk sida fäste stor betydelse vid monarkins omedelbara införande i Finland, eftersom detta skulle utgöra en garanti för den nuvarande politiska kursen, medan en republikansk regim, enligt Tysklands uppfattning, skulle öppna för ententens strävan att "störa endrätten mellan Finland och Tyskland". von Hülsen ville också för sina finska gäster understryka att eftersom Östkarelen införlivande med Finland eventuellt "komme att kräva utgjutelse av tyskt blod, borde hjälpen ställas beroende av monarkins införande i Finland". Enckell vidarebefordrade redan samma dag von Hülsens synpunkter, via ombud i ett privat telegram, till Svinhufvud. En omfattande skriftlig rapport skickades med specialkurir till utrikesminister Stenroth den 31 juli.

Förhandlingsstarten med ryssarna blev flera dagar försenad, helt enkelt för att de inte dök upp i tid. Den 5 augusti presenterades för första gången mer utförligt de finska anspråken på

Östkaralen. Den ryska delegationen leddes av Vatslav Vorovskij, ambassadör i Stockholm och dessförinnan anställd i flera år som elektroingenjör på den svenska firman Siemens-Schuckert. Vorovskij frågade de finska diplomaterna hur mycket större Finlands yta skulle bli om Östkarelen anslöts till landet: skulle den fördubblas, öka med 75 procent, kanske 50 procent? Om de själva kunde svara på frågan eller om lösningen tillhandahölls av Vorovskij framgår inte av Enckells redogörelse, men rätt svar var drygt 50 procent. Den ryske delegaten framhöll att Finland uppenbarligen hade räknat med att erhålla detta stora område till skänks. Han sade sig förstå såväl en del av de etnografiska som de militärstrategiska resonemangen bakom de finska anspråken. Därför ville diplomaten och elektroingenjören framställa ett motförslag: var och en förstod att den ryska huvudstaden, Petrograd, idag inte kunde försvaras, vare sig mot sjö- eller landattacker. Han skulle därför vara beredd att diskutera ett utbyte av territorier vid Finlands östgräns och vid Ishavet mot vissa områden på Karelska näset och i Finska viken, ”vilkas avträdande kunde säkerställa inloppet till Petrograd”.

De finska delegaterna svarade omedelbart att det var helt uteslutet att Finland skulle avstå områden som sedan urminnes tider tillhört landet (och som var mer industrialiserade och mer tätbefolkade än Östkaralen).

Man föreslog att diskussionerna i dessa frågor skulle uppskjutas på obestämd tid, vilket också skedde. Finländarna kunde efter mötet besviket konstatera att de tyska representanterna, vars stöd man hade hoppats på, överhuvudtaget inte yttrat sig.

Det blev inte mycket av fredsförhandlingarna i Berlin. Man kunde inte ens komma överens om huruvida det överhuvudtaget hade pågått något krig mellan parterna och om det avtal som skulle undertecknas i så fall skulle kallas fredsavtal. De ryska delegaterna framhöll att senaten i Vasa inte hade förklarat Ryssland krig. Någon krigsförklaring hade inte heller kommit från den ryska revolutionära regeringen. Vorovskij underströk att Ryssland kontinuerligt hade demobiliserat och hemkallat sina soldater i Finland och inte kunde hållas till ansvar för att en del av dessa demobiliserade soldater anslutit sig till det röda upproret. Från finsk sida hävdades att sovjetregeringen såväl uppmuntrat som med vapensändningar och utbildning understött de röda. Förhandlingarna avbröts definitivt i september. Ett fredsavtal, som förutom att Petsamo överfördes till Finland endast innebar smärre gränsjusteringar, undertecknades först 1920, i Dorpat i det nyligen självständiga Estland.

Drygt tjugo år senare, i fortsättningskrigets inledningsskede, besatte de finska trupperna större delen av Östkarelen.

VÄGEN till kejsarens sommarbostad på Wilhelmshöhe var rak som en linjal och steg sakta genom en allé, omgiven av stora villor. I den långa uppforsbacken kom vid middagstid den 26 augusti 1918 två stora svarta hovlimousiner körande. I den första satt det självständiga Finlands nyvalda statsöverhuvud, riksföreståndare Pehr Evind Svinhufvud, bredvid satt utrikesminister Otto Stenroth, dagen till ära införd en i Berlin nyuppsydd överrock, en knälång, dubbelknäppt redingot. I den andra satt greve Alix, en lång och enligt Stenroth vacker ulangardesofficer. Ulanerna var en kvarleva från den tid då elittrupperna i Europas arméer utgjordes av hästburna lansiärer. Med sina praktfulla uniformer kvarstod de i många kungliga livgarden långt efter det att ulanerna hade slutat uppträda på slagfältet. Greve Alix hade avdelats till riksföreståndarens uppvaktning och anslutit redan när Svinhufvud och Stenroth kvällen innan i Berlin suttit i den kejsarliga väntsalen vid Friedrichstrasse-bangården för att ledsagas till den hovvagn som ställts till de finska gästernas förfogande.

Otto Stenroth hade flera gånger under resan, senast på utrikesministeriet i Berlin, försäkrat sig om att Svinhufvud skulle få ett privat samtal med kejsar Vilhelm. Väl framme på Wilhelmshöhe frågade han på nytt om audiensen var arrangerad på detta sätt. Friherre von Lersner, som ingick i kejsarens stab och tagit emot de två finska gästerna, försäkrade att så

var fallet. De fördes av von Lersner, tillsammans med greve Alix, till en sal i slottets mitt. Där blev de stående en stund, ända tills Stenroth uppmärksammande att en person som funnits i ett angränsande rum hastigt avlägsnade sig. Då steg Vilhelm II in i salen och blev stående mitt på golvet. von Lersner bad Svinhufvud följa honom för att presenteras för kejsaren. Ett samtal inleddes på stående fot, med von Lersner närvarande. När Stenroth, fortfarande iförd sin nya överrock, förstod att audiensen inte skulle ske i något avskilt rum, drog han och greve Alix sig undan i ett hörn.

Svinhufvud började med att tacka kejsaren för den väpnade hjälp som Tyskland hade bidragit med genom att sända trupper till stöd åt den finska medborgararmén. Därefter övergick han till resans huvudfråga, instiftandet av en monarki i Finland. Svinhufvud klarlade skälen till att Finlands regering önskade se kejsarens egen son, prins Oscar, som landets kung. Vilhelm II, som var känd för sin förmåga att läxa upp folk, svarade mycket kort att det var omöjligt, eftersom han själv behövde alla sina söner. Svinhufvud svarade att i så fall hade den finska regeringen för avsikt att vända sig till prins Friedrich Karl av Hessen och hoppades att kejsaren skulle vilja medverka till en sådan lösning. Då blev Vilhelm uppenbarligen något lättare till mods och svarade att Friedrich Karl var hans svåger och en utmärkt man, men eftersom frågan var helt ny måste han begrunda det hela lite närmare. Med detta var samtalet slut. Audiensen hade varat i mindre än tio minuter.

Efter besöket i Wilhelmshöhe var Svinhufvud nedslagen, närmast deprimerad. En orsak till att Svinhufvud och den finska regeringen så gärna ville ha just prins Oscar var att denne stod det Alltyska Förbundet och Vaterlandspartiet nära. Förbundet hade under decennier propagerat för en expansiv tysk politik, inte minst i österled. Vaterlandspartiet hade bildats av kejsaren och militärledningen för att dels motverka de växande kraven på demokratiska reformer, dels skapa understöd för de långtgående krigsmålen i Östeuropa. Med Oscar som finsk kung skulle det bli lättare för Finland att förverkliga sina utrikespolitiska ambitioner.

Under en middag med Carl Enckell i Berlin dagen efter gav Svinhufvud uttryck åt sin bitterhet över det sätt på vilket han blivit mottagen och över kejsarens uppenbara ointresse för de frågor som låg Svinhufvud närmast om hjärtat: kungavalet och Östkarelen. Han funderade på att avsäga sig riksföreståndarskapet, dra sig bort från politiken och tillträda en tjänst som hovrättsråd i Viborg. Före hemresan till Helsingfors blev dock Svinhufvud lite upplivad av meddelandet att kejsaren gick med på att avstå sin svåger till Finland.

Svinhufvud själv hade gjort något av en saltomortal i kungafrågan. Fram till 1809 hade författningen tillförsäkrat den svenske kungen positionen som finskt statsöverhuvud och regent, därefter tillträdde den ryske kejsaren. Dennes tronavsägelse i mars 1917 hade lämnat ett politiskt vakuum. Med detta vakuum uppstod ett skriande behov av att ge det mot självständighet strävande Finland en ny författning. I samband med självständighetsförklaringen den 6 december hade Svinhufvuds senat lagt fram ett grundlagsförslag där landet föreslogs bli republik med ett direktvalt parlament med en kammare. En rad länders erkännanden, däribland Frankrikes, Tysklands, Österrike-Ungerns och Rysslands, gick till ”republiken Finland”. Just i frågan om republik och enkammarssystem rådde uppslutning från en majoritet av de borgerliga liksom från socialdemokraterna.

Den borgerliga sidans förkrossande seger med tysk hjälp i inbördeskriget kom att ändra på detta. När lantdagen (riksdagen) för första gången sammanträdde efter krigsslutet, den 15 maj, mönstrade den 109 av 200 ledamöter. Av de 92 socialdemokratiska ledamöter som hade invalts på hösten 1917 deltog en enda, den förre partiordföranden Matti Paasivuori. Han hade efter förhör befunnits oskyldig till att ha uppmuntrat eller deltagit i upproret. De övriga 91 ledamöterna befann sig i landsflykt eller var gömda inom landet, hade avrättats eller avlidit på andra sätt. De allra flesta satt dock häktade för delaktighet i upproret.

Det fanns i lantdagsordningen ingen nedre gräns för hur många lantdagsmän som måste vara

närvarande vid beslut. Därför kunde parlamentet fortsätta sammanträda även om 45 procent av väljarna i det senaste valet inte fanns representerade. Enligt lantdagsordningens paragraf 51 krävde häktning av en folkvald representant att lantdagen lämnade sitt samtycke. I fråga om de socialdemokratiska folkvalda som nu satt i fängsligt förvar beslöt talmannen, Johannes Lundson, att avvisa en sådan prövning. Inte heller beslöt lantdagen att inkalla suppleanter för de lantdagsmän som inte längre var i livet.

Situationen i landet var sådan att närmare 80000 personer, knappt tre procent av landets befolkning, som på ett eller annat sätt ansågs ha deltagit i upproret, satt fängslade i en mängd fångläger. Runt om i landet verkade flera hundra ståndrätter, som tillsammans med andra mer informella sammanslutningar avkunnade upp emot 10000 dödsdomar. Alla socialdemokratiska tidningar var förbjudna och en stor del av partiets och fackföreningsrörelsens tillgångar, inklusive byggnader, var belagda med kvarstad som säkerhet för kommande eventuella skadeståndskrav från statens sida. De partilokaler som stod till förfogande hade i många fall plundrats av de lokala skyddskåren.

Dessutom fanns 10000 tyska soldater i landet, med stöd av det fredsavtal som slutits mellan Finland (krigförande part som en del av Ryssland) och Tyskland redan den 7 mars, när inbördeskriget endast hade pågått drygt en månad. Ett hemligt tilläggsavtal gav Tyskland rätt att upprätta militärbaser på finskt territorium. I fredsavtalet förband Tyskland sig att verka för det självständiga Finlands erkännande som suverän stat. Finland eftertraktade ett erkännande främst från stormakterna England och USA, med vilka Tyskland befann sig i krig.

I avtalet förband sig Finland att inte avstå någon del av sitt territorium (till exempel Åland) utan tyskt godkännande. Vidare gavs Tyskland monopol på Finlands utrikeshandel så länge kriget varade och tyska företag hade rätt att starta och bedriva verksamhet i Finland på jämställd fot med inhemska. I en artikel i Berliner Tageblatt sades att avtalet hade gjort Finland till "en stat, som ställt sig halvt självständig i sitt förhållande till Tyskland".

När inbördeskriget började lida mot sitt slut lade senaten, som då var kvar i Vasa, fram ett förslag om lantdagens snara upplösning följt av nyval utan deltagande av de partier och medborgare som ansågs skyldiga till upproret. När lantdagen samlades i Helsingfors den 15 maj beslöt man dock att fortsätta sitt arbete under hela den treåriga mandatperioden, fram till oktober 1920. Lantdagen satte sig också före att med denna stympade folkrepresentation, som i en artikel i Frankfurter Zeitung döptes till "Rumpfparlament", gripa sig an tidens stora frågor: författningsfrågan, landets utrikespolitiska orientering samt bestraffningen av de röda. Beslutet att fortskrida på detta sätt fattades med acklamation, endast tre ledamöter reserverade sig. Lantdagens första beslut blev att utse den tidigare regeringschefen, Pehr Evind Svinhufvud, till den temporärt inrättade posten som riksföreståndare och Juho Kusti Paasikivi till regeringschef.

År 1919 dömdes det socialdemokratiska partiets nye ordförande, Väinö Tanner, samt faktorn vid ett av arbetarrörelsens tryckerier till två månaders fängelse respektive 500 mark i böter för att i en trycksak ha kallat lantdagens agerande för en förtäckt statskupp, ett omdöme som också framfördes i maj 1918 av ett fåtal borgerliga företrädare. I författningsfrågan gick Svinhufvud och Paasikivi fram på två fronter: dels med olika förslag om inskränkning av den allmänna rösträtten, dels med förslag om att omvandla Finland till en monarki med vidsträckta befogenheter för den nye regenten. Kungen skulle i en ny författning ges absolut vetorätt i grundlagsfrågor, liksom i frågor som berörde krigsmakten. Därmed blev det omöjligt att på annat sätt än genom statskupp eller revolution ändra Finlands statsskick. Kungen fick också vetorätt i övriga lagstiftningsfrågor, ett veto som endast kunde upphävas med stöd av två tredjedelar av rösterna i parlamentet. Därmed frångick den finska statsledningen parlamentarismens viktigaste princip: att lagar kan stiftas med enkel majoritet av ett folkvalt parlament. Vidare gavs statsöverhuvudet rätt att, utan att tillfråga parlamentet,

inleda "försvarskrig". "Anfallskrig" krävde dock riksdagens godkännande. Som kronan på verket ingick i den monarkistiska regeringsfrontens förslag att den blivande kungen med nödvändighet skulle hämtas från något av det tyska kejsardömets många furstehus.

Denna strömning måste ses mot bakgrund av utvecklingen i det pågående världskriget under våren 1918. För Tysklands del hade kriget börjat dåligt. Blixtanfallet genom det neutrala Belgien för att erövra Paris misslyckades. Tvärtemot beräkningarna beslöt England att sända en expeditionsstyrka till Frankrikes undsättning. Därmed knöts stora truppstyrkor upp i ett långvarigt ställningskrig i norra Frankrike och kunde inte frigöras, som planen förutsatte, för att möta den väldiga men långsamt mobiliserande ryska armén i öster. Tyskland satt fast i det tvåfrontskrig som hela planläggningen gått ut på att undvika.

Men i mars 1917, med tsar Nikolajs tronavsägelse under trycket från en bred upprorsrörelse, såg den tyska generalstaben en öppning. Kunde man framtvinga en politisk kollaps i Ryssland och en efterföljande separاتفred skulle stridskrafter kunna frigöras för att bryta dödläget på västfronten. Därför kontaktade den tyska arméledningen Lenin och hans entourage i Schweiz med erbjudande om fri lejd till Ryssland, vilket accepterades efter viss tvekan.

År 1914 hade de tyska krigsmålen gått ut på att landet, stött på sin enorma industripotential, skulle nå en jämbördig ställning med England på världsarenan och en permanent överordnad ställning gentemot Frankrike. Men efter USA:s beslut 1917 att ge sig in i kriget på västfronten kunde Tyskland i förhållande till England och Frankrike som bäst hoppas på någon sorts status quo. Med det väldiga ryska rikets sammanbrott öppnade sig möjligheten för en tysk expansion i öster och en fullständig reorganisering av det politiska och ekonomiska livet i länder som Polen, Ukraina och de tidigare ryska provinserna i Baltikum. Med dessa erövringar skulle inte bara krigskostnaderna kunna betalas utan Tyskland också bli den makt som utövade ett dominerande inflytande över hela den euroasiatiska landmassan.

I den tyska generalstabens "Sektion Politik" utarbetades planer för personalunioner mellan Tyskland och alla de genom tyska vapen befriade Polen, Ukraina, Estland, Liv-land och Kurland. I några av dessa länder fanns sedan länge en stor adel av tysk härkomst och en tyskspråkig befolkning i övrigt. Personalunionerna skulle åstadkommas genom att tyska furstar inträdde som regenter i alla dessa länder.

Det politiska uttrycket för denna reorganisering av Östeuropa blev freden i Brest-Litovsk, som ingicks mellan Sovjetryssland och Tyskland den 3 mars 1918. De tyska trupperna hade då från Ostpreussen nått ända fram till Narva i nuvarande Estland, och i en stor båge omslutit hela Ukraina, inklusive Krimhalvön ända fram till Dons utlopp i Svarta havet. Detta innebar att inte bara Bakus oljetillgångar och Ukrainas vetefält låg under tysk kontroll utan även Rumänien och hela södra Östersjön. Omedelbart efter freden i Brest-Litovsk beslöt den tyska generalstaben att tillmötesgå de enträgna finska framställningarna om militär intervention för att slå ner det röda upproret.

Den tyska generalstaben och kejsar Vilhelm hyste inga tvivel om att Tyskland skulle vara starkt nog att bringa Sovjetregeringen på fall, när väl fred hade nåtts med västmakterna. I ett meddelande på våren 1918 till Ukrainas diktator Pawlo Skoropadskyj, som återtagit den gamla kungatiteln hetman, skissade kejsar Vilhelm på en uppdelning av Ryssland i fyra autonoma stater: Ukraina, ett statsförbund i sydöst, Centrala Ryssland och Sibirien.

Bland de tyska furstehusen utlöste freden i Brest-Litovsk en stämning av julgransplundring: hertigen av Urach tryckte på för att bli kung i Litauen, kejsar Vilhelm själv ville bli Hertig av Kurland medan habsburgarna i Wien siktade på att upphöja ärkehertig Eugen till kung i Ukraina.

Det var denna nyordning av Europa som det vita väldets män i Finland ville ansluta sig till. De lockades av tanken att tyska (och kanske finska) trupper skulle inta Petersburg, att en

tyskorienterad kung skulle installeras i Ryssland som i samförstånd med sin finska motsvarighet (kanske en släkting?) kunde säkerställa Finlands utbredning österut. I den proposition i författningsfrågan som regeringen avlämnade den 11 juni 1918 skrev Paasikivi: ”Om vi verkligen vilja efterkomma deras åstundan, samla våra på andra sidan gränsen varande stammar till ett folk och ett rike, förmöget att stå på egna fötter, så är det endast med tillhjälp av den monarkistiska regeringsmakten vi kunna genomföra denna uppgift och bevara vinningarna i framtiden.”

Det fanns flera kronpretendenter som olika grupperingar i både Finland och Tyskland ville sätta på Finlands tron. Men för den finska statsledningen var bara det bästa gott nog: en äkta Hohenzollern, den preussiska ätt som hade bestigit det förenade Tysklands kejsartron.

Den fanns två hakar i denna grandiosa plan för omstöpning av det självständiga Finland: dels måste Tyskland vinna världskriget, dels måste regeringen uppbåda den 5/6-dels majoritet i lantdagen som antagandet av en ny grundlag, utan föregående nyval, krävde. Även om nu 91 socialdemokratiska republikaner var försatta ur spel fanns en betydande antimonarkistisk minoritet bland de borgerliga ledamöterna. Och det räckte med 18 motsträviga lantdagsmän för att stoppa regeringens monarkistiska propositioner.

DEN REPUBLIKANSKA Oppositionens förgrundsfigur var Kaarlo Juho Ståhlberg, jurist och framträdande finsk politiker sedan slutet av 1890-talet. År 1903 hade han avskedats som protokollsekreterare i senaten av den ryske generalguvernören Bobrikov. Åren 1905-1907 var Ståhlberg medlem av den så kallade mehelinska senaten och chef för Handels- och industri-expeditionen. Därefter verkade han i tio år som professor i förvaltningsrätt vid Helsingfors universitet. Ståhlberg hade bakom sig huvuddelen av det ungfinska parti han stod i ledningen för, så gott som hela gruppen från Lantmannaförbundet (föregångare till dagens Centerparti), samt spridda lantdagsmän ur de övriga borgerliga finska partierna, två svenska ledamöter och lantdagens ende socialdemokrat. Till republikanerna räknades också lantdagsmän Eero Erkko, huvudredaktör för och delägare i Helsingin Sanomat (Helsingfors Underrättelser), landets stora, liberala tidning. Liksom Ståhlberg hade han 1903 råkat i onåd hos Bobrikov och tvingats bort från chefredaktörs-posten på Helsingin Sanomats föregångare Päivälehti, den tidning kring vilken det Ungfinska partiet växte fram.

I hela landet rasade under sommaren 1918 en propagandastrid om det framtida statskicket, med de finansiellt starkare och välorganiserade monarkisterna på offensiven. I taktiken ingick mobiliseringen av medborgaruppbåd och deputationer från landsbygden som strömmade in i huvudstaden för att uppvakta den republikanska minoriteten, särskilt de motsträviga lantmännen. En rad landsortstidningar köptes också upp för att mönstras under de monarkistiska fanorna. Med stöd av de långtgående lagar som stiftades på våren 1918, till stöd för ordningens upprätthållande, beslagtogs också en av Lantmannaförbundets antimonarkistiska tidningar.

Trots detta hade lantdagens minoritet hållit stånd och i två omröstningar lyckats blockera antagandet av en monarkistisk författning. Inför den tredje och avgörande omröstningen insåg man i det monarkistiska läget att nya åtgärder behövde sättas in.

Den första blev att häkta de två tidigare förrymda socialdemokratiska lantdagsmän som oförhappandes hade dykt upp i lantdagen, den förste den 21 maj och den andre den 27 juni, och krävt att få inta sina platser. Efter förhör, där de befunnits ha stått vid sidan av det röda upproret, fick de tillbaka sin status som folkvalda. Men beslutet upphävdes och de häktades den 15 juli, anklagade för delaktighet i upproret. Därmed reducerades den republikanska oppositionen med två röster.

Det andra steget blev att Paasikivi meddelade att regeringen skulle avgå om

författningsförslaget inte antogs. Vid ett hemligt möte mellan Paasikivi och lantdagsgrupperna den 8 juli hade regeringschefen på nytt argumenterat för att skapandet av Storfinland krävde tyskt stöd vilket i sin tur förutsatte monarki. För att ytterligare understryka detta anordnades ett möte mellan Rüdiger von der Goltz — den tyske officer som lett de tyska trupper som intagit Helsingfors och därefter installerat sig med sin stab i Helsingfors — och utvalda republikaner. Mötet misslyckades såtillvida att flera av lantmännen sade till von der Goltz att hur tacksamma de än var för hans väpnade intervention och befrielse av huvudstaden var de inte beredda att ersätta rysk överhöghet med tysk. På uppmaning av Svinhufvud utfärdade den tyska regeringen också ett officiellt ställningstagande i den finska författningsstriden: enligt dess mening och med hänsyn till utvecklandet av relationerna mellan Tyskland och Finland vore det ändamålsenligt att Finland införde monarkisk statsform.

Men trots flera avhopp, och viss vacklan från Helsingin Sanomat, höll den republikanska fronten: med röstsiffrorna 75-32 lades författningsförslaget den 7 augusti vilande över nyval.

Paasikivi avgick dock inte. Tvärtom visade det sig att monarkisterna hade förberett en reträtt ur detta till synes hopplösa läge: de beslöt att stödja sig på Gustav III:s regeringsform från 1772, som reglerade den svenska monarki som då omfattade även Finland. Enligt denna regeringsform kunde ständerna, ”vid kungahusets utdöende på svärdssidan”, samlas för att förrätta val av ny kung. Trots att en rad rätts-lärda, däribland J. K. Paasikivi själv, tidigare förklarat att denna regeringsform hade upphört att gälla i Finland efter skilsmässan från Sverige 1809, framhöll monarkisterna nu att detta var den enda författning som ännu existerade. Genom sin tronavsägelse hade det ryska kungahus som tidigare styrde Finland dött ut. Därför hade lantdagen grundlagsenlig rätt att utse en ny kung, dessutom med enkel majoritet.

Men inte ens på officiellt tyskt håll var man beredd att helt acceptera detta resonemang. I det tyska sändebudet von Brücks telegram från Helsingfors till Auswärtiges Amt i Berlin den 5 och 21 augusti karaktäriserades förslaget med orden ”Eindruck Gewalttates” och ”staatsstreichmässigen Charakter”, det vill säga att förfarandet gav ”ett våldsamt intryck” med ”statskuppmsässig karaktär”. von Brück rapporterade också att folkmajoriteten i Finland, enligt hans bedömning, var emot införande av monarki och att om socialisterna fått tillträde till lantdagen hade monarkisterna hamnat i ”hopplös minoritet”.

Genom att återgå till den gamla regeringsformen från 1772 förstärktes kungamaktens befogenheter ytterligare och blev ännu starkare än i den monarkistiska regeringsform som lantdagen hade avvisat den 7 augusti.

De rapporter som inlutit från den tyske ambassadören i Helsingfors och via andra kanaler var en av orsakerna till att Vilhelm II hade behandlat Svinhufvud så kort vid dennes audiens i slutet av augusti. Även den kungakandidat som till slut gjorde sig tillgänglig, Friedrich Karl av Hessen, iakttog viss försiktighet. Han hade från den ledande republikanen George Schauman, lantdagsman och överbibliotekarie vid Helsingfors universitet, mottagit ett personligt brev som gav en mer osminkad bild av situationen i Helsingfors än den som framfördes av den deputation av finska politiker som sänts för att uppvakta honom. Friedrich Karl framhöll att han inte kunde tänka sig att bli en ”Minderheitskönig”, en ”minoritetskung”. Efter att ha sammanträffat även med Svinhufvud i Reval den 25 september bestämde sig den tyske hertigen, klokt nog, för att låta sitt slutgiltiga ställningstagande bli beroende av den fortsatta händelseutvecklingen.

Den 9 oktober beslöt lantdagen med 64 röster mot 41 att skrida till kungaval. Själva valet, som bojkottades av lantmannaförbundets representanter och en del andra folkvalda, skedde sedan ”enhälligt”. På så sätt fick Finland, åtminstone på papperet, en tysk kung. Det återstod då 33 dagar till den elfte timmen, på den elfte dagen, i den elfte månaden, då det wilhelmska Tyskland slutgiltigt gick under på slagfältet och kejsaren flydde till Nederländerna.

Statsförbrytelsesdomstolarna

PÅ MORGONEN den 6 augusti 1918 vandrade Lauri Salmi, tillsammans med en hel grupp fångar, de tre kilometerna från fånglägret till Ekenäs stad. De fördes till finska ramskolan, som var omringad av en soldatkedja. Där fanns tre av de sammanlagt femton statsförbrytelsesdomstolar som från juni till oktober 1918 verkade i Ekenäs. Salmi hade förhörts redan i juni och då blivit tillfrågad när han hade anslutit sig till röda gardet, om han gjort det frivilligt och vilket märke han burit på sin armbindel, på vilka fronter han stridit och om han betraktade sig själv som en farlig röding. Salmi svarade att han alldeles frivilligt hade anslutit sig till röda gardet i början av inbördeskriget. På hans armbindel hade han burit samma märke som på sin medlemsbok i Idrottsföreningen Jyry, en proletär idrottsförening i Helsingfors. Han berättade att han hade varit på Kavantsaarifronten (på Karelska näset) i två omgångar och sårats i bröstet på höger sida. Om han var farlig måste domstolen själv avgöra.

Förhørsledaren sade att han verkade vara en hederlig karl och att han själv hade varit på Kavantsaarifronten, på så sätt var de liksom vapenbröder. Innan Salmi fördes bort bad han att få tillbaka medlemsboken i Jyry, vilket han blev nekad.

Rättegången den 6 augusti var mycket kort. Efter att Salmis identitet fastställts lästes förhørsprotokollet från juni upp och han tillfrågades om han hade något att invända. Salmi svarade att det var korrekt så när som på att han hade sårats i högra bröstet, inte högra benet. Hans invändning antecknades. Därefter upplästes två skrivelser till rätten. Den första löd ungefär så här: ”Därtill ombedd kan jag upplysa att Lauri Salmi bor med sin änkeemor på Borgågatan 7 i Helsingfors. De har regelbundet betalat sin hyra. I vilken utsträckning han deltagit i de rödas uppror känner jag inte till.” I den andra skrivelsen sades: ”Jag har känt Lauri sedan han var barn och han är elak till sin natur. Han har alltid uppträtt hotfullt, både hemma och borta, så det är på plats att han nu får sitt straff.” Salmi frågade omedelbart vem som hade skrivit detta men blev uppmanad att hålla mun. Mannen som hade läst upp skrivelsen viskade något till sin granne och Salmi tyckte att det lät som ”hans tant”. Därefter blev det åklagarens tur. Åklagaren, som var klädd i militäruniform, reste sig upp: ”På basen av förhørsprotokollet och de upplästa skrivelserna kräver jag för den åtalade det strängaste straff.” Efter det kommenderades Salmi ut.

Efter fem minuter blev han inkallad på nytt och fick sin dom uppläst. Den lydde: ”Statsförbrytelsesdomstolens 77:e avdelning har funnit det rätt och riktigt att döma Lauri Filemon Salmi, ung och vid tidpunkten för brottet icke 18 fyllda, för statsförbrytelser och medhjälp till landsförräderi till 6 års tukthus och därefter att 5 år framåt inte vara vittnesgill.” Det senare innebar att han framtogs sina medborgerliga rättigheter, bland annat rätten att rösta i allmänna val.

Efter att ha fått sin dom uppläst stod Salmi helt förstummad på skolans gård. Han hade räknat med att bli villkorligt frigiven och hade packat ner alla sina lumpor till kläder i en ryggsäck tillverkad av säckväv. Där låg också ägodelar från en död kamrat som han skulle ta med sig till dennes familj. ”Sex år kändes som en evighet. Jag trodde ingen människa kunde leva som fånge så länge”, skriver Salmi i sin dagbok. Som ett djur i en bur vandrade han runt på skolgården, men där stod beväpnade vakter var tionde meter. Vid uppropet visade det sig att en fånge ändå lyckats avvika, en man som dömts till döden. Vandrigen tillbaka till lägret, som dessutom skedde i hållande regn, blev tung.

Statsförbrytelsesdomstolens avdelning 77 leddes av borgmästaren och vicehäradshövdingen Arvid Nordenstreng och omfattade tre övriga ledamöter, även dessa vicehäradshövdingar, vilket innebar att de hade juristexamen och rätt att verka som biträdande domare i en häradsrätt. Avdelning 77 var illa beryktad för sin hårdhet. Medan de flesta av de 15 domstolsavdelningar som verkade i Ekenäs dömde mellan 2 och 7 procent av fångarna till mer än tio års tukthusstraff, var andelen i avdelning 77 hela 27,9 procent.

I SIN BOK *Laillisuuden haaksirikko. Rikosoikeudenkäyttö Suomessa vuonna 1918* (Laglighetens skeppsbrott: Straffrättslig rättsskipning i Finland år 1918) skriver Jukka Kekkonen, idag professor i juridik och prefekt för juridiska institutionen vid Helsingfors universitet, att rättsskipningen i Finland i början av 1900-talet, liksom i de flesta andra västländer, byggde på vissa fundamentala förutsättningar:

- Att det finns laglig grund för att döma ut straff
- Att grunden för åtalet är klart specificerad
- Att den åtalade har reell möjlighet att försvara sig
- Att rättsskipningen är offentlig
- Att sammansättningen av domstolen är sådan att man kan anta att en förutsättningslös rättegång är möjlig

Kekkonen menar att de statsförbrytelsesdomstolar som upprättades 1918, och som dömdes sammanlagt cirka 70000 personer, inte uppfyllde några av dessa krav. Framför allt bröt de mot ett urgammalt rättsligt fundament: man ska dömas för något man har gjort, inte för vem man är, för hur man lever eller för de åsikter man har. I de väldiga svep som gjordes av armén och skyddskåren i de tidigare röda områdena arresterades ett stort antal människor som inte hade deltagit i upproret. Många arresterades till exempel för att ha talat på möten, skrivit i tidningar, varit medlemmar i det socialdemokratiska partiet eller i någon av dess sidoorganisationer. Eller bara för att de varit uppkäftiga eller inte hade ett fast arbete.

Hela grunden för statsförbrytelsesdomstolarnas verksamhet var att Finland befunnit sig i krig med Ryssland och att de upproriska därmed hade begått högförräderi genom att ha gjort gemensam sak med det revolutionära Ryssland mot det nyss självständiga Finland. Problemet med detta resonemang var att senaten (den lagliga, vita regeringen) som flytt till Vasa aldrig hade proklamerat krigstillstånd. Detta löstes i statsförbrytelsesdomstolarna med ett resonemang som gick ut på att de röda ledarna vetat, eller borde ha vetat, att krigstillstånd rådde. Därmed gjordes de ansvariga för en påstådd militärallians med Ryssland. Ledarna kunde, enligt paragraf 12:2 i lagen om statsförbrytelsesdomstolar, dömas till döden. De vanliga rödgardisterna ansågs dock inte ha haft kännedom om "samarbetet" med revolutionärerna i Ryssland och dömdes därför (i likhet med Lauri Salmi) till "medhjälp till högförräderi" enligt paragraf II:2.

Inom delar av armén liksom inom delar av senaten fanns motstånd mot inrättandet av statsförbrytelsesdomstolarna, eftersom man ansåg att de skulle avkunna alltför milda domar. Chefen för militärhögkvarterets undersökningsavdelning, borgmästare Gustaf Aminoff, arbetade hårt för att få fram ett system där de tillfångatagna skulle dömas enligt "arméns åskådningssystem". Aminoff förespråkade en fullständig kartläggning av hela arbetarrörelsens verksamhet sedan 1917 fram till upproret 1918, inbegripet upprättande av personakter över alla som verkat inom denna del av det politiska livet. Historiken i personakterna skulle utformas i enlighet med synsättet att upproret var ett sedan länge planerat landsförräderi. Aminoff utfärdade i konsekvens med detta ett cirkulär till statsförbrytelsesdomstolarnas åklagare som bland annat innehöll följande passus: "Dödsstraff bör yrkas för ledare, militärbefäl, krigsagitatorer, mördare, rövare och övriga skurkar. Beträffande vanliga rödgardister bör man inte inbilla sig att de kämpade för någon idé." Aminoff pekade särskilt ut arbetartidningarnas personal och medlemmar i socialistiska organisationer.

Senaten tvingades avvisa Aminoffs radikala linje då det visade sig att resultatet skulle bli ett mycket stort antal dödsdomar. I stället valde senaten att skilja mellan "högförräderi" och "medhjälp till högförräderi". Likväl insåg senaten att detta skulle leda till ett antal nya dödsdomar. (Det blev 550 stycken varav cirka 125 verkställdes.) Här stötte man på ett nytt problem. Den finska författningen nämnde endast halshuggning som avrättningsmetod. Senatens justitieexpedition, under ledning av senator Onni Talas, ville ändra detta till

arkebusering, vilket krävde att ett speciellt lagförslag om ”straffens verkställighet” överlämnades till lantdagen. Onni Talas lät förstå att vanliga soldater skulle kunna tvångskommenderas till dessa uppdrag. Några senatorer betecknade lagförslaget som barbariskt och brottsligt, även om avrättningarna sköttes av frivilliga. Lagförslaget gick dock igenom med 53 röster mot 42. Med 62 röster mot 33 förkastades ett motförslag att dödsstraffen kunde gå i verkställighet först efter tillstånd från senaten.

Nästan alla som dömdes till någon sorts straff i statsförbrytelsesdomstolarna (cirka 60000 av sammanlagt 75000 personer) dömdes också till att förlora sina medborgerliga rättigheter, inklusive rösträtt, i tre eller fem år. På flera orter kompletterades detta med att även röda familjer som sjunkit ner i djup fattigdom, genom att familjeförsörjare fängslats eller avrättats, som villkor för att få ta emot matpaket eller annan fattighjälp fick avsvära sig sina medborgerliga rättigheter.

Fånglägren

LAURI SALMI tillhörde ”konvojen”, den grupp fångar som skulle transportera de döda till begravningsplatsen utanför lägret i Ekenäs. Till en början hade fångar tvångskommenderats till detta arbete, eftersom ingen ville utföra det. Det innebar att även svaga och sjuka internerade fick lasta lik och gräva gravar, vilket ledde till att en del av dem aldrig kom tillbaka till lägret på kvällen. Först när lägerledningen erbjöd dubbla matransoner fick man arbetskraft som något så när klarade av uppgiften.

Bårhuset låg ungefär tjugo meter från den väg som ledde till fångkansliet. En dag kom några välklädda äldre kvinnor och män gående längs vägen. De gick förbi medan fångarna höll på att fylla kistorna. Lauri stod vid taggtrådsstängslet när gruppen stannade för att fråga om det var kansliet som låg i huset bredvid. Lauri svarade jakande och tillade: ”Titta hur man för röda till graven.” Just då slängde manskapet ner liken i de översta kistorna så att benen skramlade. De döda var totalt utmärklade och dessutom helt nakna. En av kvinnorna började, på svenska, skrika något om barbarer. De andra i gruppen försökte lugna henne och drog iväg med henne till kansliet. Lauri insåg vad som var att vänta och gömde sig inne i bårhuset. Efter en kort stund kom två personer ut ur kanslibyggnaden, kallade på en vakt och talade med honom. Nästa dag spikades ett plank upp mellan bårhuset och vägen.

Arbetet inleddes varje morgon med att man räknade hur många lik som hunnit samlas sedan dagen före. De som hade dött i lägrets sjukhus utmärktes av att de var nakna. Vid ett tillfälle hade ett av liken en annan färg än de övriga. En närmare inspektion visade att personen i fråga, en helt ung man, fortfarande levde. Mellangärdet höjde och sänkte sig, visserligen svagt, men fullt synbart. Arbetskompaniet bar ut pojken, som placerades i solskenet på en gräsplätt med en säck som täcke.

När de hade fört det första lasset döda till begravningsplatsen återvände fångarna till pojken och lyfte på säcken. De blev överraskade och ropade till sina kamrater: ”Kom och titta! Karin kvickar till!” Pojken andades nu starkare. En vakt kom fram för att inspektera och gick sedan för att hämta en läkare. Läkaren kom och tittade fundersamt på den unge mannen på gräsplätten, tog fram en spruta ur fickan, körde in nålen i armen på honom och sa: ”Han kvicknar inte till mera. Ni kan föra bort honom.” På kvällen lade Lauri och hans karlar pojken på sin vagn, som den sista i lasset. Då hade alla livstecken försvunnit.

DEN 28 AUGUSTI 1918 dominerades första sidan i Social-Demokraten, huvudorgan för det svenska socialdemokratiska partiet, av en artikel med rubriken:

Fruktansvärda förhållanden i de finska fånglägren. Dödligheten bland fångarne oerhört stor tack vare dålig och högst otillräcklig föda, snuskighet, trångboddhet, sysslolöshet och

bristande sjukvård.

Överläkaren vid Ekenäs fångläger Robert Tigerstedt påkallar regeringens snara och kraftiga ingripande.

Den då 65-årige Robert Tigerstedt var en av Nordens mest kända vetenskapsmän. Han härstammade från en svensk släkt som på 1600-talet hade flyttat till Finland. Åren 1886-1900 innehade han professuren i fysiologi vid Karolinska institutet och flyttade därefter tillbaka till Finland för att bli professor vid Helsingfors universitet. År 1997 och 1998 hölls två symposier, vid Sahlgrenska sjukhuset och Wenner-Gren Center, för att fira Tigerstedts upptäckt av det blodtrycks-höjande ämnet renin, vilket fortfarande betraktas som en av de mest betydande medicinska upptäckter som gjorts i Sverige. Under 1890-talet hade Tigerstedt genomfört en rad studier vid Karolinska för att mäta kroppens ämnesomsättning vid vila och arbete. Bland annat gjordes några hungerförsök som sträckte sig över nio dygn. Ämnesomsättningen ansågs vid denna tid vara lättast att studera vid svält. Efter inbördeskriget anlätades Tigerstedt för att upprätta den finska arméns första spisordning.

Tigerstedts rapport hade inte offentliggjorts i Finland, bland annat beroende på att alla socialdemokratiska tidningar var indragna. Det var Väinö Tanner som förde rapporten till Sverige och Danmark, där den publicerades eller refererades av några tidningar. Endast Social-Demokraten publicerade rapporten i dess helhet.

Tigerstedt börjar med att redogöra för dödligheten vid fånglägret i Ekenäs, som under juni och juli innehöll mellan 6 000 och 8500 fångar. Per tusen fångar dog under andra veckan i juni 5,90 fångar, under sista veckan samma månad 23,0, för att under de två första veckorna i juli sjunka under 20,0. Men under de två sista veckorna i juli steg dödligheten starkt till 41,11 respektive 42,33 per tusen fångar. Tigerstedt kommenterade: ”En dödlighet på 42,33 per tusen och vecka skulle motsvara i Hälsingfors med dess 200000 invånare 8466 döda per vecka. Härvid är att märka, att de personer, varom här är fråga, äro utan undantag i den åldern, då dödligheten är ytterst liten.”

Orsaken till den höga dödligheten är, enligt Tigerstedt, de otillfredsställande hygieniska förhållandena i fånglägren. Han framhåller att det till buds stående utrymme är för litet jämfört med fångantalet. Han har inte haft möjlighet att mäta yt- och kubikinnehåll i alla de rum där fångar förvaras, men i de sju kaserner som Tigerstedt redogör för har varje fånge till sin disposition en golvyta på mellan 0,72 och 3,04 kvadratmeter. I fyra av de sju kasernerna är golvytan mindre än 1,5 kvadratmeter.

Tigerstedt nämner de fångar som har dömts till tukthus-straff: ”Dessa få nattetid icke gå ut ens för sina behov, utan har man för ändamålet insatt i rummet en så. Man behöver knappast påpeka huru fördärvad luften så småningom därigenom måste bli i rummet under natten.” (En så är ett öppet, runt förvaringskärl för till exempel vatten.)

Tigerstedt menar att fångarnas baracker inte fyller ”ens de minimalaste fordringar”. Han går sedan vidare med en redogörelse för fångarnas sängplatser. Fångarna sover dels på golvet, dels på träbritsar i två, tre och fyra våningar. I en kasern har Tigerstedt sett träbritsar som består av fem våningar över varandra. Här finns ”inga sängar, inga madrasser eller ens halmsäckar till bäddar. De fångar som ha haft sådant med sig eller vilka ha lyckats att få någon rock eller schal eller dylikt, breda ut dessa på britsarne, andra eller de flesta ligga på bara golvet.” De som har medhavda ryggsäckar använder dem till huvudkuddar, ”de som icke hava något sådant få nöja sig med träklotsar eller tegelstenar”.

Som ytterligare en orsak till den höga dödligheten framhåller Tigerstedt den dåliga tillgången på vatten. ”Då en stor del av födan är ytterst salt, äro fångarna ständigt törstiga.” Bristen på kärl gör också att fångarna endast undantagsvis kan koka det vatten de dricker.

Här kan man skjuta in ett citat från en rapport om förhållandena på kasernområdet ställd till

Herr Överläkaren för Ekenäs Fångläger, författad den 15 juli 1918 av Kaarle Nordlund:

Större renhet borde eftersträvas också i allmänna fångkökets matlagning. Fältskären och jag såg med egna ögon hur man en kväll bar vatten till köket från samma ställe vid havsstranden där diarrésjuka fångar strax före gjort sina behov medan de tvättade sig. När vi anmärkte på detta, fick vi till svar att det inte fanns något bättre ställe att ta vatten. Kunde man inte upphöra med att använda havsvatten för soppor?

Robert Tigerstedt övergår sedan till att citera en rapport som hans son, docent Carl Tigerstedt, skrivit i maj 1918 till chefen för fånglägren om näringsinnehållet i den mat som serveras fångarna på Sveaborg, där drygt 5000 tillfångatagna internerades. Carl Tigerstedt framhåller att en person som befinner sig i fullständig vila behöver 1900 kalorier per dag för sitt livsuppehälle. En person som inte utför något kroppsarbete men som tillbringar sin tid med att sitta stilla på ett ställe behöver 2 400-2 600 kalorier. De undersökningar han utfört visar dock att den föda som tillhandahålls av fångvårdsmyndigheten på Sveaborg endast undantagsvis når upp till 1 500 kalorier ”men i allmänhet inte innehöll mera än 800 à 1000 kalorier”.

En fånge antecknade i sin dagbok vilken mat som utspisades under perioden 2-26 juli. Till middag serverades kötsoppa under 3 dagar, rotsoppa 8 dagar och torsksoppa 14 dagar. Torsksoppan tillreddes så gott som utan undantag av torkad klippfisk. Klippfisken började i slutet av maj anlända till fånglägren i stora mängder. En anledning till detta var att arméns intendentur vägrade ta emot torkad fisk på grund av att tillredningen var så arbetskrävande. För att klippfisken skulle bli ätlig och matsmältningssystemet kunna tillgodogöra sig näringsinnehållet krävde den lång blötläggning och långa koktider. Om detta skriver Carl Tigerstedt: ”Klippfisken, surkålen och de salta bönorna voro icke alls eller alldeles för lite urlakade, de i sopporna ingående torkade rotfrukterna voro allt annat än färdigt kokta. Att denna dåliga tillredning i hög grad har bidragit till uppkomsten av svåra mag- och tarmstörningar, som drabbat fångarna, ligger i öppen dag.”

Tigerstedt behandlar också kvaliteten på det mjöl som fånglägerförvaltningens intendentur upphandlade. I början av sommaren upphörde leveranserna av rågmjöl, som var en stapelvara i den finska kosthållningen. Det ersattes med havremjöl av, enligt Tigerstedt, ”särdeles dålig kvalitet”, eftersom halten agnar uppgick till minst 22 viktprocent. (Som bekant tröskas all säd för att skilja agnarna från sädeskornets kärna. Endast svin och nötkreatur utfordras med agnar.)

Robert Tigerstedt skriver att den stora andelen agnar inte bara har minskat mjölets kalorivärde utan dessutom är direkt skadlig för matsmältningsorganen och deras arbetsförmåga. Han summerar kostsituationen vid fånglägren i följande ord: ”För min del är jag av den åsikten att de mest ödesdigra följder kunna inträffa efter en sådan bristfällig utspisning och efter 6 à 8 veckors dylikt fastande.”

Robert Tigerstedt går sedan vidare och redogör för ett möte den 22 juni med senator Paloheimo då han framförde att de sysslösa fångarnas ransoner borde höjas till 2 000 kalorier. ”Hr senatorn framhöll då de svårigheter, som härvid gjorde sig gällande och förklarade jag då såsom den nedersta gränsen 1 800 kalorier.”

Han påpekar också: ”Under alla omständigheter är dödligheten, nämligen 42,33 pr tusen i veckan, oerhörd och en motsvarande har knappast förekommit ens i tsardömet's fångelser.”

Till slut säger Tigerstedt att fånglägrets sjukhus, tack vare bättre ekonomi och insatser från unga läkare och sjuksköterskor, nu befinner sig i bättre skick än tidigare. Det är dock fortfarande alldeles för litet. Trots att sjukhuset utökats till att omfatta ca 600 bäddar saknas fortfarande mellan 200 och 300 sängplatser. Många patienter måste vänta i flera dygn i en till sjukhuset angränsande sal som saknar sängar, där de sjuka ligger på träbriter utan madrasser med en tråkloss som huvudgård. ”Av de 1,347 fångar som ha dött under tiden 6 juni – 31 juli,

ha endast 337, d.v.s. 25 proc., dött på sjukhuset, medan 1,010 liv ha slocknat på väntrummet träbritsar.”

DÅ NÄRMARE 80000 personer var fängslade fanns i det hundratusentals personer runt om i landet som var direkt berörda av de internerades öden. Den 6 maj indrogs provnumret av *Suomen Sosialidemokraatti*. Någon socialdemokratisk press existerade inte på sommaren 1918 och den vita pressen var i allt väsentligt ett instrument för myndigheternas propaganda. Men rykten om den omfattade svältdöden och de summariska avrättningarna spred sig över landet.

År 1971 skrev den finske historikerna Jaakko Pavolainen i sin bok om fånglägren (översatt till svenska 1986):

Det står klart, att en enda svältdöd i en gemenskap där villkoren är lika för alla, innebär i princip att alla är hotade till livet. Lägerdöden berörde inte bara de familjer som fick besked om att deras anhöriga avlidit. Den drabbade ju alla som hade närstående internerade. Med 80000 bakom taggtråd fanns många hundratusen som oroade sig. Förhållandena var sådana att känslan av massförintelse mänskligt sett var fullt förståelig.

Resultatet blev att anhöriga från när och fjärran började sända matpaket, kläder, sängkläder, tvål, mediciner och andra förnödenheter till fånglägren. Till en början var inhägnaderna runt fånglägren provisoriska och bestod ofta av glesa träplank, taggtråd och andra snabbt tillkomna avgränsningar. Det innebar att det var ganska lätt för anhöriga som hade möjlighet att själva ta sig till lägren att slänga in paket över stängslan. I många fall skickades barn att leverera paketen, eftersom det ansågs vara lättare för dem att hålla sig undan för vakterna. Man kan föreställa sig den förtvivlans desperation med vilken barn i obehövade ögonblick, genom glipor i plank och under taggtrådshinder, försökte föra in livsviktiga förnödenheter till en inspärrad far, bror, mor eller syster.

Många fångar har efter kriget vittnat om hur dessa försändelser plundrades av lägerpersonalen. Jaakko Paavolainen citerar vad en fånge, Viljo Sohkanen, i efterhand berättat:

Med vilken spänning väntade jag inte i paketkön på att mitt namn skulle ropas upp, när nu även jag för en gångs skull fick paket. Tom var ryggsäcken. Bara en handduk, en halvfull trådrulle och en synål och ett brev förstås: Här skickar jag dig potatispiroger, en bit bröd, tvål, nål och tråd. Nog snördes mitt hjärta samman. Snörs samman än idag. Jag hade haft lust att slänga hela påsen i ögonen på vakten. Varför lämnade de brevet kvar? [...] Men så här skedde med alla paket, alla livsmedel, tvålar och andra värdefulla varor var plundrade.

Tidigt efter inbördeskrigetets slut förekom protester mot denna ”extraordinära” mattillförsel. Redan den 16 april, bara fyra dagar efter att den tyska Östersjödivisionen hade intagit den finska huvudstaden, förbjöds matleveranser till de tillfångatagna röda i Helsingfors, ”eftersom det inträffat att fångarna, förutom mat, även fått vapen”. Den 4 maj förbjöds matleveranser till fångarna i lägret vid Viborg, den 7 maj till de fångar som satt fängslade på Kymmenebolagets pappersbruk. Kommendanten för fånglägret i Kotka, överstelöjtnant Sucksdorff, utfärdade den 17 maj en bestämmelse om att matpaket endast fick levereras efter läkares ordination.

Fem dagar efter den stora segerparaden i Helsingfors den 16 maj sammankallade krigsfångeförvaltningens chef Valter Juvelius hela sin ledningsstab, tio personer, samt elva ekonomiförestandare från olika läger. Man beslöt då att med omedelbar verkan förbjuda alla matleveranser från anhöriga.

Tankegången bakom paketförbudet förklarades senare på sommaren av Carl von Wendt, som under en tid var civil kommendant för fånglägret på Sveaborg: mottagare av paketen var personer som deltagit i upproret och som till sitt och sina anhörigas förfogande hade förråd

stulna under inbördeskriget. På så vis fick de skyldiga sig till dels mer mat än de oskyldiga. I hela landet rådde matbrist och sträng ransonering. ”Jag finner således att privat matanskaffning inte innebär något annat än att avstå från principen att straffet för de brottsliga skall utmätas av domstol”, förklarade von Wendt. Han bekymrade sig även för att i synnerhet fångarnas barn skulle drabbas av undernäring genom att avstå mat åt fångna fäder, mödrar eller syskon. Han menade också att det ”med kännedom om folkets omåttlighet vid njutandet av mat” fanns risk för att fångar skulle dö av tillfällig övernäring.

Trots paketförbudet fortsatte anhöriga att skicka och personligen transportera stora mängder mat och andra förnödenheter till lägren. Ledningen för fånglägret i Lahti rapporterade: ”Hit anländer i alla fall per post och per järnväg stora mängder paket, som sedan de returnerats till avsändaren ändå står kvar på stationer och postanstalter och vars innehåll förstörs i denna matbristens tider.”

Under juni stegrades dödligheten i fånglägren kraftigt. Inom den finska krigsmakten rådde, på order av Mannerheim, ett ovillkorligt förbud mot att offentligt kritisera förhållandena i lägren, och hela krigsfångeförvaltningens personal lydde under krigsmakten. Den 20 juni publicerade Social-Demokraten i Stockholm, som första tidning, uppgifterna om att mellan 30 och 40 fångar per dag avled i fånglägret i Ekenäs. Tidningen tillade: ”På en holme hölls 100 personer internerade. Dessa synes vederbörande medvetet låtit dö av hunger.”

Framför allt socialdemokratiskt sinnade svenska och danska tidningar fortsatte sedan att förmedla de knapphändiga informationer som läckte ut från lägren. Den 1 juli tvingades Juvelius avgå som chef för SVL, den militära myndighet som ansvarade för förvaltningen. Han efterträddes av F. W. Roos, vars första åtgärd blev att avskaffa paketförbudet. Vid flera fångläger vägrade dock ledningen att följa detta påbud. På Sveaborg, där det enbart på den mest beryktade avdelningen under perioden juni till augusti dog i medeltal fem personer per dag, upprätthöll intendenten paketförbudet ända till september.

För att ge den finska regeringen, som nu leddes av J. K. Paasikivi, tillfälle att officiellt bemöta ryktena lade fem borgerliga lantdagsledamöter den 2 juli fram en interpellation ”med anledning av behandlingen av de tillfångatagna deltagarna i upproret”. Interpellanternas frågor gällde de rapporter som förekommit ”i den utländska tidningspressen” samt de ”rykten av enahanda art som cirkulera inom samhället”. Det föll på den partilösa krigsministern Vilhelm Thesleffs lott att den 5 juli svara på interpellationen, eftersom den gällde en krigsmakten underställd myndighet. Thesleff förberedde sitt svar genom att införskaffa diverse rapporter om situationen i de olika fånglägren. Den 3 juli skrev F. W. Roos bland annat:

Provianteringen av fångarna har inte alltid varit riktigt tillfredsställande, beroende på svårigheterna att få livsmedel pga. den aktuella livsmedelsbristen i landet, om vilket Krigsfångeväsendets intendentur torde ge ett särskilt utlåtande. Ändå torde fångarna till största delen dagligen ha fått så stora matransoner som en icke-arbetande människa behöver för att kunna leva.

De sanitära förhållandena har inte varit goda. Detta beror till stor del på att fångarna innan de blivit tillfångatagna hade bott i ryska militärens kaserner och även i övrigt umgåtts med personer som kommit från Ryssland och då blivit smittade av sjukdomar. I regel har läkarna energiskt bekämpat spridningen av farsoter i fångelserna och ganska långt varit framgångsrika. Man kan dock frukta att sjukligheten nu under pågående hetta kommer att öka starkt om inte fångarna får lämpligare föda.

I sitt anförande i lantdagen framhöll Thesleff att livsmedelssituationen inte var tillfredsställande och tillade att annat inte heller var att vänta ”i en tid då nästan halva vårt folk äter bark”. Han tillade att den mängd föda fångarna fått, enligt inspektörernas rapporter, ”varit något så när tillräcklig”, särskilt i fånglägren i Tammerfors, Åbo och Kuopio. Enligt Thesleff

hade inspektörerna inte ansett sig ha anledning att anmärka på snyggheten och renligheten i lägren i allmänhet. Tvärtom tyckte de att situationen ”i de flesta fångläger var god”. Orsaken till bristerna i hygien var farsoterna från Ryssland.

Thesleff framförde också viss kritik av förhållandena: ”Stora svårigheter har också uppstått på grund av brist på linne- och sängkläder. I början inträffade det i en del fångelser att fångarna i veckotal inte kunde få rent linne utan tvingades sova på golvet med kläderna på.”

Thesleff avslutade sitt anförande med att uttala förhoppningen att förhållandena skulle gradvis förbättras mot bakgrund av att senaten de sista dagarna i juni beslutat att villkorligt frige de fångar som ansågs minst belastade.

På en direkt fråga om förhållandena vid lägret i Ekenäs kunde Thesleff inte lämna något svar eftersom rapporten därifrån ännu inte var klar. Efter ministerns anförande uttryckte flera lantdagsmän sin lättnad och tacksamhet. Lantdagsman Ahmavaara sade bland annat: ”Det var sakligt, lugnt och neutralt. Därför var det trevligt att lyssna på det.”

Under juli minskade antalet fångar med över 20000. Det innebar också att de absoluta dödstalen minskade. Men procentuellt sett fortsatte dödligheten bland de kvarvarande fångarna att öka ända till mitten av september. Enligt SVL:s halvveckorapporter ökade dödligheten i Ekenäs från 2,32 procent halvveckan 18-22 juli till 5,15 procent under perioden 5-9 september. En orsak till den ökade dödligheten var att spanska sjukan börjat spridas i lägren under slutet av sommaren. Därefter sjönk dödligheten gradvis.

Detta innebar också att fånglägren skördade som flest människoliv bland de fångar som hölls kvar längst i lägren, det vill säga bland de personer som den finska staten betraktade som farligast.

Enligt historiekommisionen ”Krigsdöda i Finland 1914-22”, som lade fram sin rapport 2004, dog sammanlagt 13 500 personer i fånglägren, vilket motsvarar 15 procent av alla internerade. I Ekenäs dog 30 procent av alla fångar, vilket motsvarar dödstalen i de japanska fånglägren under andra världskriget. Det kan noteras att de fångläger som den finska armén upprättade i ockuperade delar av Sovjetunionen under fortsättningskriget 1941-1944 nådde andelen döda åter 30 procent.

ETT SPECIELLT kapitel i fånglägrens historia utgörs av planerna på att sända internerade utomlands som tvångsarbetare. Planerna hade tagit form redan efter att den tyska Östersjöbataljonen intagit Helsingfors i april och fångantalet snabbt steg allteftersom fler städer föll i de vitas händer. Tanken var att de som av statsförbrytelsesdomstolarna, som i april ännu befann sig på planeringsstadiet, dömts till mer än tio års tvångsarbete skulle kunna ”landsförvisas såsom nybyggare” om de själva ville det. Man hade här i åtanke inte bara de områden i Östkarelen som man hoppades att ett nytt, stort Finland skulle införliva. Den finska statsledningen planerade också för finskt deltagande i de omfattande koloniseringsplaner för delar av Livland (som numer ingår i Estland och Lettland) och Polen, som den tyska krigsledningen upprättat i spåren på den framgångsrika offensiv längs Östersjökusten som de tyska trupperna genomfört under februari och mars 1918.

Den 27 maj lade senaten en proposition i frågan som utlöste en livlig debatt i lantdagen den 31 maj liksom den 2 juli. Senatens, det vill säga regeringens, proposition innehöll ett förslag till lag ”om verkställighet av straff utdömda av statsförbrytelsesdomstolarna”. I lagens paragraf 3 föreslogs att fånge ”på beslut av Senaten” kunde ”förflyttas att utföra tvångsarbete utanför Finlands gränser”. Lagutskottet hade kommit fram till att finska medborgare inte kunde tvingas till sådant arbete mot sin vilja utan att detta krävde den enskilde fångens medgivande.

Lantdagens enda socialdemokratiska representant, Matti Paasivuori, jämförde planen med

slavhandel. Senator Onni Talas motsatte sig att deportering endast kunde ske ”frivilligt”, eftersom hela åtgärden då blev meningslös ur disciplinär synpunkt. Förra senatoren Kairamo framhöll i sitt anförande att det i Tyskland fanns obegränsade mängder kalisalt i gruvor som idag saknade arbetskraft. Detta kali behövdes som gödning på de finska åkrarna. De röda fångarna, i sin tur, utgjorde en möjlig arbetskraftsreserv. Till detta replikerade en lanttagsman från Uleåborg, I. F. Lantto, att han ”hur eländiga dessa medborgare än var, ej gärna såg att de byttes bort mot kaligödsel”. Denna replik blev med tiden en sammanfattning av hela planen. Lagförslaget godkändes av lantdagen den 9 juli med 67 röster mot 29, dock med den ändringen att eget medgivande krävdes för att deportera en fånge. Under höstens lopp fick fångar fylla i blanketter om hur de ställde sig till denna möjlighet. Det säger något om förhållandena i läger och fångelser att 2 377 fångar skrev sina namn på sådana blanketter. Förberedelserna för dessa förvisningar pågick ännu i september 1918. Med den snabba vändningen i den tyska krigslyckan begravdes planen i tysthet av det officiella Finland.

Tyskland

ÄN IDAG står i det borgerliga Finland ett skimmer runt den 16 maj 1918. Vädret var strålande. Den högste Mannerheim, en utmärkt ryttare, var oklanderligt klädd när han mottog folkets jubel i spetsen för paraden längs Esplanaden. Stora mängder vita blomblad regnade ner från de omgivande byggnaderna. I mångas ögon triumferade Mannerheim i detta ögonblick på samma sätt som Cromwell efter att ha besekrat irländare och skottar eller Washington och Bolivar efter Nordamerikas och Latinamerikas befrielse. Redan när han avtackades av representanter för Helsingfors stad framhöll Mannerheim i sitt tal att stadens invånare ”inte längre behövde beskyddas av de tyska vapenbröderna”. Hans stora demonstration kom dock när han i senatsborgen skulle möta regeringen, ledd av Svinhufvud. I regeringsbyggnadens entré påmindes Mannerheim om att senatens ledamöter önskade träffa honom ensam. På detta reagerade Mannerheim med att vända sig mot sitt stora officers- och soldatfölje, många av dem i allt annat än nypressade kläder, och uppmana dem att mangrant följa honom in i den sal där regeringen väntade.

Väl öga mot öga med regeringen höll Mannerheim ett anförande som började med orden ”Jag står här inför er som härförare av Finlands unga, segerrika armé”. Vad som därefter följde kan beskrivas som en lång tillrättavisning, vars kärna var att politikerna inte skulle försöka forma Finlands framtid utan stöd och inflytande från denna armé. Han påminde regeringsmedlemmarna om hur de bara några månader tidigare varit helt hjälplösa, hur de tvingats fly **landets** huvudstad och stått kraftlösa medan de röda plundrat och mördat. Att de idag kunde stå i senatsborgen, på nytt samlad som landets lagliga regering, berodde på insatserna av den armé som nu stod framför dem. Denna armé ansåg att det finska statskeppet i framtiden måste anföras av en stark hand, en hand som stod ovanför partipolitikens käbbel. Mannerheim avslutade med att påminna om att arméns åsikter underströks av de tusentals vita kors som hade rests överallt i landet.

Svinhufvud, som under mer än två år som förvisad i Sibirien lärt sig laga sina egna skjortor, lät sig inte provoceras. Med lugn röst tackade han Mannerheim för hans och arméns storartade insatser. Sammanträffandet avslutades utan övrig diskussion. Redan nästa dag mötte Svinhufvud Rüdiger von der Goltz och godkände hans förslag till organisering av den finska armén på tysk basis. Organisationsplanen förutsatte att en tysk generalstabschef skulle bli arméns verkligt starke man, vad än överbefälhavaren hette. Den 18 maj valde senaten Svinhufvud till riksföreståndare och Paasikivi till regeringschef. Samtidigt utsågs Thesleff till försvarsminister. Omorganiseringen grundade sig på en begäran från den finska regeringen att von der Goltz trupper skulle stanna i Finland tills landet hade hunnit bygga upp en egen krigsmakt, en begäran som krigskabinettet i Berlin beslutat tillstyrka. Till von der Goltz organisationsplan knöts också ett sju punktsprogram i vilket det avslutningsvis slogs fast att

”sammanhängande operationer endast kunde inledas efter överenskommelse med Tyskland: förslagen att stödja de ryska monarkisterna i deras planer är beroende av godkännande från Ob. Heeresleitung”, det vill säga krigsledningen i Berlin.

I allt väsentligt innebar den plan för Finlands krigsmakt som Svinhufvud och regeringen Paasikivi stödde att landets militär skulle fungera som ett militärt redskap för Tysklands omskapande av Europa efter den förväntade segern i det pågående världskriget.

De närmaste veckorna fylldes av förhandlingar mellan Mannerheim och Svinhufvud genom diverse mellanhänder. I slutet av maj hölls ett avgörande möte där senatens representanter inför Mannerheim långsamt och omständligt började lägga ut texten om hur de hade tänkt sig framtiden. Senator Alexander Frey reagerade mot bristen på klarspråk och avbröt framställningen med att rakt ut säga att senaten

hade ställt sig bakom von der Goltz plan och att Mannerheim som överbefälhavare förväntades underteckna de order och planer som en tysk generalstabschef utarbetade. Mannerheim lyssnade på Freys utläggning och bröt sedan in i diskussionen med att helt kort beklaga att detta inte klargjorts tidigare, eftersom det hade besparat såväl honom som senaten en rad smärtsamma diskussioner. ”I övrigt vill jag bara tillägga att jag avsäger mig mitt befäl i afton och reser utomlands i morgon.” Därefter önskade Mannerheim de församlade herrarna god afton och lämnade rummet. Regeringsledamöterna satt som förstummade och ingen reste sig för att ta Mannerheim i hand.

Redan nästa dag var Mannerheim på väg till Stockholm för att sammanträffa med sin tidigare svåger, Hjalmar Linder. De tog tåget till Oslo och reste sedan vidare till kusten utanför Stavanger för att bedriva rip- och rådjursjakt. Linder var en av Finlands rikaste personer och var en kort tid gift med Mannerheims syster Sophie. Han väckte skandal genom att i slutet av maj 1918 i Hufvudstadsbladet uttala sig mot de omfattande arkebuseringarna och döden i fånglägren. Tillsammans med Linder begav sig Mannerheim nu till Norge, vilket för honom var ytterligare ett sätt att lägga avstånd mellan sig och senaten i Helsingfors.

Mannerheim skulle inte komma tillbaka förrän Svinhufvuds och Paasikivis tyskorienterade politik led skeppsbrott i november 1918, i spåren av det wilhelminska Tysklands nederlag på slagfältet. Finland behövde då nya ansikten som kunde representera landet inför segermakterna USA, England och Frankrike. Mannerheim valdes av senaten till ny riksföreståndare efter den misskrediterade Svinhufvud. Paasikivi, som ägnade många av de följande åren åt det finska bankväsendet, skulle återkomma i stor skala i den finska politiken först 1944, då för att tillsammans med Mannerheim bistå ett Finland som än en gång behövde kapa förtöjningarna till ett sjunkande Tyskland.

NÄR KONTERAMIRAL Hugo Meurers tyska flottavdelning under andra veckan i april 1918 stävade förbi de väldiga kustartilleribatterierna på Sveaborg var de redan oskadliggjorda. Både de ryska soldater som kunde sköta kanonerna och de rödgardister som befann sig på den svenskbyggda fästningsön hade på order av dess ryske kommandant, Konstantin Kovanko, evakuerat ön i god tid innan den tyska tidsfristen löpte ut den 12 april. Med början den 8 april ångade hela ryska Östersjöflottan iväg till Petrograd, och lämnade således de röda trupper som höll Helsingfors åt deras öde. Förhandsavväpningen av Sveaborg skedde i enlighet med ett avtal mellan den tyska krigsledningen och bolsjevikregeringen i Petrograd som ingåtts i Hangö den 5 april, två dagar efter den tyska Östersjödivisionens landstigning på finsk mark. Den 6 april gav sovjetregeringens marinkommissariat de ryska trupperna order om att inte på något sätt bekämpa den tyska framryckningen mot Helsingfors.

Lenin hade nog gärna fortsatt att ge väpnat understöd åt det finska upproret. Men som den realpolitiker han var prioriterade han och majoriteten i revolutionsledningen en fredsupp-

görelse med tyskarna. Av över tjugo autonoma områden i det forna kejsrerliga ryska imperiet befann sig bara ett fåtal, bland annat Petrograd, helt under bolsjevikernas kontroll. På övriga platser låg den lokala regeringsmakten i händerna på mensjeviker, socialrevolutionärer eller olika grupperingar lojala med den störtade tsaren, flera av dem mer eller mindre allierade med ententemakterna England, Frankrike och USA. Hela Sibirien behärskades av vita trupper som avancerade västerut, området längs nedre Volga hölls av tjeckoslovakiska förband och från Archangelsk längs Murmanskbanan avancerade brittiska styrkor som på sikt kunde hota Petrograd.

Man kan säga att det röda upproret i Finland dömdes till undergång redan den 18 februari, när Ludendorff beslöt avbryta den vapenvila som bolsjevikregeringen hade ingått med den tyska krigsledningen den 15 december 1917. Ludendorff hade tröttnat på Trotskij's ständiga slingrande vid fredsfrhandlingarna i Brest-Litovsk. I ett stort svep under andra hälften av februari besatte de tyska trupperna hela Baltikum, Polen och Ukraina, som alla ingått i det ryska kejsardömet. Den ryska armén befann sig i upplösning och förmådde inte göra organiserat motstånd.

Den tyska framstötten skapade förvirring och ställde motsättningarna på sin spets i den ryska centralkommittén.

Trotskij, som ledde den ryska delegationen i Brest-Litovsk, hade ända sedan vapenvilan i december motsatt sig de tyska kraven på avträdelse av Polen, Baltikum och Ukraina. Han hade under flera omröstningar i centralkommittén lyckats rösta ner Lenin som idogt hävdade att fred med tyskarna var det enda som kunde rädda revolutionen. Den 18 februari, när nyheterna om de stora tyska framgångarna på slagfältet började strömma in, kallades centralkommittén till krismöte. Trotskij, nu understödd även av Stalin, motsatte sig alltjämt de tyska kraven och menade att det bara var en tidsfråga innan det tyska proletariatet skulle resa sig och kasta kejsaren ur sadeln. Då tog Lenin till orda och inledde, enligt den brittiske historikern John Wheeler Bennett, sitt anförande med att säga: "Krig är inget att skämma med [...] Om vi ville krig skulle vi aldrig ha demobiliserat armén. Revolutionen kollapsar om vi framhärdar i denna halvmesyr." Han fortsatte med att säga att om tyskarna besatte Livland och Estland, måste de uppges, liksom Ukraina. Han tillade: "De kan ta det revolutionära Finland också." Sent på natten röstade centralkommittén på nytt, Trotskij och Stalin bytte sida och i 23 stödde Lenin. Med 7 röster mot 6 godkände centralkommittén de tyska fredsvillkoren. Till majoriteten slöt sig även Ivar Smilga, ordförande i rayonkommittén i Helsingfors, som formellt hade befälet över de ryska trupper som fanns kvar i Finland.

När väl den ryska kapitulationen hade tagits emot agerade den tyska krigsledningen snabbt. Redan de första dagarna i mars 1918 beslöt man att förverkliga de sedan flera månader uppgjorda planerna på en tysk landsättning i Finland, nu till stöd för den vita sidan i inbördeskriget. Vasenatens representant i Berlin, Edvard Hjelt, förhandlade fram avtalet om tyskt militärt ingripande. Från sitt gömställe i Helsingfors hade Svinhufvud den 15 februari skrivit till Hjelt och framfört att tyska trupper borde besätta kuststäderna i södra Finland, från Björneborg i väster till Viborg i öster. Första steget blev att Tyskland godkände att huvuddelen av de drygt 5500 finska frivilliga jägare som sedan några år utbildats i Tyskland kunde skeppas över till Vasa, där de under högtidliga former landsteg den 25 februari. För att hjälpa den tyska eskadern med de finländska jägarna att navigera genom svenska vatten på väg till Vasa beslöt den svenska regeringen att tända det svenska fyrsystemet, som annars av beredskapsskäl hölls släckt.

Nästa steg från tysk sida blev att skicka Meuers flotteskader till Åland för att, trots den svenska regeringens intensiva protester, besätta delar av de svenskspråkiga öarna och neutralisera de ryska trupper som ända sedan Sverige förlorat Finland befunnit sig på ön.

Åland skulle fungera som bas för den tyska Östersjöbataljon som enligt de ursprungliga

planerna skulle landsättas på kusten utanför Vasa. Där skulle de ansluta sig till de vita trupper som under befäl av Mannerheim trängde söderut mot de av de röda kontrollerade delarna av landet. I början av mars ändrades dock planerna, med Vasasenatens godkännande, till att gälla en landstigning på Hangö, 15 mil väster om Helsingfors. Därigenom kunde de tyska trupperna, under ledning av generalmajor Rüdiger von der Goltz, direkt inrikta sig på att erövra det röda Helsingfors, vilket var en operation med betydligt högre politisk signifikans. Den tyska försörjningsbasen för operationerna i Finland flyttades från Åland till Reval (Tallinn) i Estland. På så sätt skulle tyska trupper finnas på båda sidor om Finska viken och utgöra ett potentiellt hot mot den ryska revolutionsregeringens enda fasta punkt: Petrograd.

Även om vapensändningar från Petrograd till de röda styrkorna i Finland förekom ända in i april och sovjetregeringen inte ingrep mot de desperata försöken att i krigets slutskede värva nya röda soldater bland den finska befolkningen i den ryska huvudstaden, lämnade Lenin och centralkommittén i allt väsentligt sina finska kamrater åt sitt öde. Bolsjevikerna rättade sig efter de tyska kraven med den som det skulle visa sig helt riktiga — beräkningen att det tyska kejsardömet ändå var dömt till undergång och att ententen skulle segra.

När Mannerheim den 2 mars i sin stabsvagn i Seinäjoki, en järnvägsknut öster om Vasa, informerades om avtalet om en tysk militär landstigning i Finland blev han fullständigt rasande och skällde ut senatens budbärare, Vilhelm Thesleff. Liksom Mannerheim hade Thesleff tjänstgjort i den ryska kejsarliga armén, som generalstabsofficer. Han hade dock tillfångatagits av tyskarna när de hösten 1917 intagit Riga. Genom sin adliga tyska härkomst och en trohetsed mot kejsaren kom Thesleff att knytas till den tyska generalstabens mäktiga ”Sektion Politik” för att slutligen utses till förbindelseofficer med Vasasenaten vid greve von der Goltz stab.

Mannerheim såg i von der Goltz en personlig rival, som kunde ta åt sig en god del av militära äran för att ha befriat landet från det bolsjevikiska hotet. Han insåg också att närvaron av tyska trupper på finsk jord innebar en allt starkare utrikespolitisk orientering mot centralmakterna i det pågående världskriget och att landets öden knöts till det tyska kejsardömet. Som rysk officer hade Mannerheim stridit mot tyska trupper i Rumänien. Han var klart orienterad mot ententen och övertygad om att den, efter USA:s beslut att gradvis skeppa över tre miljoner soldater till Europa, skulle gå segrande ur världskriget. Mannerheims mål var att återupprätta ett monarkistiskt Ryssland i fortsatt allians med Frankrike, England och USA och att inordna Finland i den världsordning som dessa länder skulle skapa.

Vid mötet den 2 mars ställde Mannerheim en rad krav, bland annat att von der Goltz skulle stå under Mannerheims befäl och att de tyska trupperna vid en landstigning offentligt måste försäkra att de inte hade några som helst territoriella anspråk. Om dessa krav inte tillgodosågs skulle han avgå som överbefälhavare. Senatens representanter föll undan inför den vite härförarens vrede, men redan dagen efter, den 3 mars, beslöt senaten att om Mannerheim trots allt skulle göra allvar av sitt avgångshot skulle han ersättas som överbefälhavare av Thesleff — åtminstone är detta vad Thesleff uppger i sina dagböcker. Bland senatorerna fanns ett pyrande missnöje med att Mannerheim, när de svaga och des-organiserade politerna var helt beroende av den vapenmakt han kunde mobilisera, inte hade försuttit tillfället att klargöra var det vita Finlands verkliga maktcentrum låg: i hans stabsvagn på rangerbangården i Seinäjoki.

Senaten beslöt dock att tillmötesgå Mannerheims krav att de tyska trupperna skulle underordnas hans befäl, även om det i praktiken inte hade så stor betydelse. von der Goltz chefer satt ju ändå i Berlin. Genom att flytta de tyska truppernas landstigningsplats från Österbotten till Finlands sydkust undvek man också att Mannerheims och von der Goltz trupper skulle kämpa sida vid sida i samordnade operationer. Mannerheim var också tillräckligt realistisk för att förstå att om han avgick skulle hans roll i inbördeskrigets avslutning bli liten och därmed kanske även hans roll i ett framtida vitt Finland.

Den tyska Östersjödivisionen uppgick till 12000 man, medan Mannerheim förfogade över fem gånger större skaror. Den stora skillnaden var att von der Goltz trupper var bättre utbildade, bättre utrustade och mer stridsvana än Mannerheims ”bondehär”, som till stor del bestod av amatörsoldater.

Mannerheims motdrag blev att påskynda de egna styrkornas angreppstakt och att, även om det krävde stora egna förluster, inta Tammerfors med storm snarare än genom en långvarig belägring. Med stöd av häftig artilleribeskjutning som ödelade stora delar av Tammerfors arbetardominerade östra förstäder kunde Mannerheim inta staden den 3 april, samma dag som von der Goltz trupper landsteg på Hangö. De tågade mot Helsingfors, som föll efter bara nio dagar. Folkkommisariatet flydde till Viborg.

Med Paasikivis tillträde som regeringschef i maj 1918 och Svinhufvuds upphøjelse till temporär riksföreståndare förstärktes den tyskorienterade riktningen i finsk politik. von der Goltz hade tillåtits hålla en stor segerparad med sina trupper genom Helsingfors i mitten av april. Den 30 april intog Mannerheims trupper Viborg. Därmed var inbördeskriget i praktiken slut.

Mannerheim drev igenom att en ny, större och pampigare segerparad skulle hållas i Helsingfors den 16 maj då de tyska truppernas skulle beordras stanna i sina kaserner. Endast von der Goltz och hans närmaste officerare skulle tillåtas närvara vid paraden, som åskådare. De trupper som deltagit i erövringen av Tammerfors skulle mangrant bära grankvistar i sina huvudbonader, på det sätt som skett när staden intagits.

Döda utanför ett sönderskjutet hus i Tammerfors under finska inbördeskriget

Ståndrätterna

DEN 28 MAJ 1918, i stort sett samtidigt som Mannerheim I avgick i protest, inflöt en insändare i Hufvudstadsbladet med rubriken ”Nog med blodbad!”. Det är osäkert om en sådan insändare hade publicerats om det inte varit för avsändaren: Hjalmar Linder, Finlands då rikaste man. Han hade i början av seklet anlagt Finlands första pappersmassfabrik. Hans far,

Konstantin Linder, var ministerstatssekreterare, den höga ämbetsman vid det kejsrerliga hovet i S:t Peterburg som föredrog de finländska frågorna för tsaren. När fadern dog ärvde sonen ytterligare stora egendommar.

Insändaren är undertecknad Svartå 25 maj 1918. Svartå var Linders stora herrgård till vilken han med privattåg brukade hämta sina gäster i den ryska huvudstaden. Linder börjar med en enkel men kraftfull mening: ”Hvad som försiggår i landet är förfärligt.” Han fortsätter:

Trots öfverbefälhavarens förbud fortgå arkebuseringarna oafslåligt. Den röda galenskapen har faktiskt efterträtts af den vita terrorn. Och dessa arkebuseringar gifva ett sådant intryck av godtycke, då offren hämtas och avrättas på ställen där inga våldsdåd begåtts. [. .] Tusentals änkor och tiotusentals faderslösa hafva mist sina försörjare utan att staten på något sätt trädte emellan för att lindra deras nöd eller ens gifvit anvisningar därtill.

Han fortsätter:

I fånglägren dö fångarna som flugor [...] På Sveaborg är eländet bland fångarna oerhördt. Och den goda öfverklassen går omkring och rycker på axlarna och säger: låt dem dö, de hafva förtjänat det, smittan skall utrotas med rötterna. [...] Går vi till botten med oss själfva så måste vi erkänna att vi alla hafva vår anpart af ansvaret i denna folkkatastrof. [...] Genom vår fullkomliga brist på disciplin, en brist som nu mera än någonsin förut kommit i dagen, genom det öfverdådiga lif en stor del av öfverklassen, jag själv på första parkett, fört så som en följd av stora krigsvinster, genom vårt förakt för obekväma lagar (se alkohollagstiftningen i teori och praktik) hafva vi självfallet uppväckt en känsla av avfvund.

Om de röda säger han:

De hafva gripit till vapen under inflytande av chimärerna från öster om nya statsformer, där lyckan slutligen skulle le mot alla vanlottade. Ila balanserade, illa uppfostrade hjärnor hafva de icke sett att de i alla händelser gå mot olyckan. De ledo av en andlig sjukdom. [...] De trodde sig vara en krigförande makt med rätt att behandlas som krigsfångar och jag tror det vore klokt att icke förmäna dem denna rätt. [...] Till sist om icke ett försvar för de röda så en anklagelse mot de vita. Hvad hafva de röda gjort som vi icke själv försöka göra? De hafva försökt sig på en statskupp. Vi som stridit för lag och rätt och för världens mest demokratiska statsförfattning försöka nu att göra samma statskupp. Sedan vi med vapen i hand betvingat landets största parti, eliminera vi helt enkelt 48% av representationen och vilja med enkel majoritet af de återstående besluta om Finlands öden. [...] Detta är anti-parlamentariskt, detta är oärligt, detta är hokus pokus i politik, detta kommer icke i framtiden att kunna försvaras. [...] Och det som måste göras med dessa fångar måste göras snabbt, speciellt måste massarkebuseringarna på det strängaste förbjudas.

Linder var en av få framträdande representanter som offentligt vågade ta till orda mot repressionen i landet. Den öfverväldigande vita opinionen företrädtes bland annat av redaktionen på Hufvudstadsbladet, som direkt svarade på Linders insändare:

Det ”förfärliga” är icke det som nu sker, utan det som skedde under de röda månaderna och som nu nödvändiggör straffdomarna. Ingenstädes ha arkebuseringarna utförts godtyckligt, utan efter rannsaking och krigsrätts utslag. Mot personer hvilka utfört sådana bestialiska våldsdåd som de röda banditerna, kan någon skonsamhet inte visas. [...] Vedergällningen kräfs av samhällets djupt kränkta rättskänsla. Rensningen måste göras grundligt, om den skall ha avsedd effekt. Att arbetarfamiljer hvilkas stöd fallit med den röda armén, för närvarande lida nöd kan ej hjälpas. [...] Det är inte sant att fångarna dö af svält. Deras kost är knapp, beroende på livsmedelsbristen öfverhuvudtaget.

Angående den eländiga situationen på Sveaborg är Linders beskrivning ”öfverdriven om icke foglös. [...] Förf. har trott på ovederhäftigt skvaller.” Beträffande försöken att i den stympade

lantdagen genomdriva en ny författning säger tidningen slutligen: ”Alldeles ohållbart är äfven yttrandet om en hvit statskupp. Det är icke de hvita som eliminerat landets största parti från delaktighet i lantdagens arbete, utan partiet själf som ställt så till att dess representerande där i detta nu omöjliggjorts.”

Veijo Meri, den vederhäftigaste av de historiker som har skrivit om Mannerheim, kallar Linders insändare ett socialt självmord. Han blev utstött av sina klassfränder och ”förlorade de sista resterna av sin kredit och sitt anseende”, skriver Meri. Linder sålde alla sina tillgångar i Finland och flyttade till Hjuläröds gods utanför Eslöv, som han tidigare hade köpt. År 1914 hade Linder låtit uppföra en flygelbyggnad till slottet. Den skulle bli tillfällig bostad åt den ryske tsaren i samband med att denne besökte Baltiska utställningen i Malmö. Tsaren kom dock aldrig. Linder vantrivdes i Sverige, sålde slottet med stor förlust och flyttade till Frankrike. Där ska han ha delat ut sina sista miljoner till de fattiga i Marseille och sköt sig 1921.

BOKEN påminner något om Nordisk Familjebok, uggleupplagan, upplagan, samma halvfranska band med skinnförstärkningar i hörnen. Den är dock både tjockare och bredare än en vanlig uppslagsbok. Dessutom är den tryckt i Helsingfors 1910, vid Kejslerliga senatens tryckeri. På försättsbladet står i stora bokstäver ”Storfurstendömet Finlands författningssamling för år 1909”. Innehållet specificeras som alla de 74 lagar som avgivits detta år, jämte kronologiskt och alfabetiskt register. Där finns till exempel, som lag nummer 14, ”Kejslerliga senatens beslut, angående antalet och fördelningen av sjukplatserna uti nya allmänna sjukhuset i Kajana”. En annan lag omfattar förtullningen av oljeemulsioner som till minst femtio procent består av vatten. Här kan man också läsa lag nr 70, om hur landets kreditanstalter ska redovisa sin statistik. Den består huvudsakligen av pryddigt uppställda redovisningsblanketter, med kolumner för ”myntat guld: finskt” och motsvarande kolumner för ”myntat guld, ryskt, utländskt”, ”banksedlar och kuponger i utländskt mynt”, och så vidare i nästan fyrtio sidor. Lagen är undertecknad av Chefen för Finansexpeditionen, senator J. K. Paasikivi.

Huvuddelen av boken upptas av lag nr 73, som är hela 325 sidor lång. Rubriken lyder: ”Kejslerliga Senatens för Finland beslut angående förvaltningen af trupper i fält under krigstid, förvaltningen af fästningar samt Stadgandena rörande orter, som förklaras i krigstillstånd.” Lagen omfattar olika förordningar som hade varit införda i den ryska rikslagstiftningen sedan flera decennier. Förordningen om vilka lagar som gäller på orter som har förklarats i krigstillstånd utfärdades som dagorder nr 241 till den ryska militären redan den 4 september 1892. På grund av Finlands autonoma ställning, med rätt att stifta egna lagar, gällde dock dessa bestämmelser inte i Storfurstendömet. Det var först i samband med generalguvernör Bobrikovs förryskningssträvanden som Finland, i strid med autonomins bestämmelser, tvingades införliva denna lagstiftning. En rad senatorer och högre tjänstemän avgick i protest och erkände aldrig dessa lagars giltighet.

En av de mest kända laglighetsmännen var Pehr Evind Svinhufvud, som redan 1905 hade avskedats som medlem av lagberedningen och under 1914-1917 levde som förvisad i Sibirien.

Den vita arméns överbefälhavare general Mannerheim, som hade tjänstgjort i den kejslerliga ryska armén och lett trupper på den rumänska fronten, var förtrogen med lag nummer 73. En av hans första åtgärder som överbefälhavare i början av februari 1918 var att utarbeta ett regelverk som skulle styra de vita truppers uppträdande i krig, bland annat när man gick in i områden som tidigare hade behärskats av de röda. Mannerheim och de av hans kollegor som hade tjänstgjort i den ryska armén ansåg att de i lag nr 73, även kallad Kommendantlagen, hade det redskap de behövde för att ta kontroll över de orter där kriget utspelade sig. Lagens andra avdelning (”Angående militärbefällets rättigheter å orter som förklarats i krigstillstånd”) stadgade att den vanliga civila lagstiftningen då upphörde att gälla och att den högsta ledningen för ordningens upprätthållande övergick till överbefälhavaren och befälhavaren för

armén. I de efterföljande paragraferna stadgas att den civila förvaltningen, till exempel polisen och olika kommunala organ, var skyldig att följa den militära kommandantens order.

Dagorderns hårda kärna finns i dess fjärde avdelning med rubriken ”Angående åtalande vid krigsdomstol af till armén icke hörande civila personer å orter, som befinna sig i krigstillstånd”. Under punkt 17 stadgas att civila kan åtalas vid krigsdomstol och bestraffas enligt krigslagarna, det vill säga ytterst med döden, för en rad specificerade brott: uppror mot högsta makten och riksförräderi, mordbrand och sabotage av militära anläggningar, broar, vattenledningar och så vidare.

Senaten och dess ordförande Svinhufvud vägrade dock att godkänna att de ryska lagarna skulle tillämpas av en armé som var underställd hans regering. Senaten ville inte proklamera krigstillstånd, vilket var en förutsättning för att lag 73 skulle träda i kraft. Det fanns flera orsaker till detta. Om man förklarade Ryssland krig kunde detta provocera bolsjevikregeringen i Petrograd att avbryta demobiliseringen av de ryska trupperna i Finland, som vid inbördeskrigets utbrott uppgick till 40000 man. Dessutom skulle ett formaliserat krigstillstånd ytterligare ha stärkt militärens ställning gentemot de civila samhällsorgan som efter flykten från Helsingfors redan var försvagade. Ett krigstillstånd skulle dessutom ge de röda trupperna erkännande som soldater, snarare än väpnade landsförrädare och banditer. Därmed skulle också krav från utlandet kunna riktas mot regeringen i Vasa att de vita trupperna i sin krigföring måste respektera internationella lagar, framför allt 1907 års Haagkonvention. (En jämförelse kan göras med Bushadministrationens beslut att betrakta tillfångatagna som ”illegala stridande”, stående utanför den internationella rätten.)

Rättsläget förblev därför oklart. I olika telegram utfärdade Mannerheim vissa riktlinjer. Den 8 februari fick till exempel befälhavaren i Savolax, där de röda fortsatte med väpnade aktioner i ryggen på de vita trupperna, befallning om att sådan aktivitet skulle ”strängt undersökas” och att mördare och mordbrännare som togs på bar gärning skulle skjutas. Den 17 februari träffades Mannerheims stab och representanter för Vasasenen för att diskutera det regelverk som skulle styra de vita truppers uppträdande. Det är fortfarande oklart exakt vad mötet resulterade i, men efteråt lade högkvarterets chef för undersöknings- och polisärenden, Ossian Procopé, fram ett förslag till kungörelse om ”rättstillämpning i krig”. Förslaget behandlades av den så kallade rådgivningskommitté som bestod av representanter för de olika vita skyddskåren. Den 25 februari skickades så, i Mannerheims namn, ut en kungörelse som stipulerade att personer som bakom arméns rygg påträffades med att förstöra vägar, broar, och andra kommunikationer ”skjutes på stället”. Detsamma gällde ”personer som gör väpnat motstånd mot landets lagliga krigsmakt, så också krypskyttar och mordbrännare”. Vidare fastställs att ”var och en” som åtta dagar efter kungörelsens uppläsning i kyrkor påträffas med vapen som de inte har tillstånd till ”skjuts på stället”.

Kungörelsen innehöll också följande uppseendeväckande formulering: ”Upprorisk som i öppen strid kastar vapnen och ger sig till fånga, må tillfångatagas efter prövning av befälhavaren Detta innebar att den lokale befälhavaren, efter eget gottfinnande, kunde låta avrätta stridande som hade lagt ner sina vapen. Ända sedan 1500-talet — vilket bland annat framgår av Shakespeares dramer — har avrättning av soldater som kapitulerat betraktats som oetiskt. President Lincoln skrev i det regelverk som styrde nordstatsarméns uppträdande under amerikanska inbördeskriget (”The Lieber Code”) in ett explicit förbud mot att skjuta tillfångatagna soldater. Detta förbud fördes på ett internationellt plan vidare i 1874 års Brysselkonvention, liksom i 1907 års Haag-konvention, föregångarna till nu gällande internationell rätt.

En av medlemmarna i den rådgivande kommittén, Aatu Åkerberg, förklarade i ett brev den 22 februari den egentliga innebörden av kungörelsen: ”Direktivet för behandlingen av de gripna är redan klart. Det har sammanställts av vår delegation och godkänts av överdomare Ossi Procopé och Överbefälhavaren. [.] Principerna: skjuta så många som möjligt innan någon

tillfångatogs.”

Regeringen i Vasa försökte på detta sätt distansera sig från ansvaret för brottsliga handlingar begångna av de vita styrkorna. Med ett modernt ord skaffade man sig ”deniability”. För att gå senaten till mötes utfärdade Mannerheim samma dag (25 februari) en dagorder som uttryckligen förbjöd inrättandet av särskilda fronträtter. Många lokala befälhavare valde emellertid att ignorera denna order.

I sin bok om rättsskipningen i Finland år 1918 säger Jukka Kekkonen att mötet den 17 februari mellan Mannerheim och senatens representanter slutade på ett sådant sätt att arméledningen fick stor frihet att själv välja metoder för upprorets underkuvande. Kekkonen menar att kungörelsen av den 25 februari är så vagt utformad att den i praktiken kunde användas för att rättfärdiga en mängd olika åtgärder. Jaakko Paavolainen, den forskare som först drog fram inbördeskrigets grymheter, kallade i början av 1970-talet kungörelsen av den 25 februari för ”ofattbart grym”.

Att inte ta några fångar var praktiskt genomförbart så länge de vita trupperna intog mindre orter och slogs mot grupper av beväpnade röda vilka omfattade högst något hundratal personer. Men inför stormningen av Tammerfors, som försvarades av 10 000 röda, kunde man inte gärna räkna med att skjuta alla som skulle ge sig. Hökvarterets framställningar till senaten att få tillämpa Kommendantlagen och inrätta regelrätta krigs- eller fronträtter blev därför allt enträgnare.

Harald Åkerman, som då var sambandsofficer mellan senaten i Vasa och arméstaben, fick i uppdrag att utreda möjligheterna att grunda officiella ståndsrätter, stödda på den ryska lagen. Men senaten motsatte sig på nytt att ett inhemskt uppror skulle kväsa med lagar utarbetade av tsaren. Den 9 april, några dagar efter Tammerfors fall, skickades Karl Söderholm, då den högste rättslärde på den vita sidan, från Vasa till Tammerfors för att förklara det juridiska läget för arméledningen. När Söderholm såg ödeläggelsen och ruinerna, bland annat efter artilleribombardemanget av Tammerfors östra arbetarstadsdelar, liksom de tusentals fångarna, svängde han och gick på arméledningens linje. Han ansåg att det i praktiken råde krigs-tillstånd, vilket ledde till att han förordade utfärdande av officiella fullmakter som gav militären rätt att döma upprorsmakare i ståndrätter. Senaten valde att inte utfärda någon kungörelse med denna inriktning men vidtog heller inga åtgärder för att stoppa de ståndrätter som nu upprättades i snabb takt. Regeringens agerande innebar ett inofficiellt godkännande av skyddskårernas och arméns agerande. De formellt högsta ansvariga för dessa ståndrätter blev den lokale militärbefälhavaren kommandanten.

Redan tidigt under inbördeskriget började medborgare samla in och systematisera uppgifter om vilka personer som stod i ledningen för upproret, vilka som organiserade det röda gardet, som skötte den röda administrationens och arméns tvångsrekvisitioner, vilka som uppträdde som talare på agitationmöten och så vidare. Inte minst gällde dessa uppgifter vilka som hade suttit i de röda revolutionsdomstolarna och vilka som gjort sig skyldiga till mord. I samband med att de vita hade tagit kontrollen över hela norra Finland och började förbereda en offensiv söderut, med Tammerfors som första och viktigaste mål, upprättades inom arméhögkvarteret en speciell Avdelning för säkrande av de erövrade områdena (VATO).

Denna avdelning sammanställde alla tillgängliga uppgifter om de rödas aktiviteter i de samhällen och kommuner som den vita armén förberedde sig för att tränga in i. Efter erövringen genomfördes omedelbart förhör med lojala, borgerliga medborgare för att komplettera de uppgifter som VATO redan hade samlat in. Den 26 februari utgick en cirkulärskrivelse, undertecknad av etappchef Gustav Theslöf, som föreskrev att listor skulle upprättas med namn på alla dem som sympatiserat med den röda saken. Framför varje namn på en sådan lista skulle siffrorna 1, 2 eller 3 antecknas. Till den första gruppen skulle alla upprorsledare, militära befäl, de som deltagit i tvångsrekvisitioner, ingått i den civila

administrationen, eller övriga ”mördare, plundrare och huliganer” räknas. I grupp tre skulle antecknas alla dem som bevisligen hade tvångsrekryterats in i röda gardet, som deserterat eller på annat sätt kunde betraktas som oskyldiga till upprorets uppkomst och utbredning. Alla som inte kunde hänföras till grupperna 1 eller 3 skulle fängslas och skickas till fångläger i avvaktan på vidare utredning. För personer som ingick i grupp 1 var straffet, skulle det visa sig, så gott som undantagslöst döden.

Enligt Marko Tikka, forskare vid universitetet i Tammerfors, upprättades på våren 1918 hundratals ståndrätter på alla de orter som de röda kontrollerat och där det fanns en skyddskårsstab. Skyddskårerna hade redan i slutet av 1917 genom beslut i lantdagen inkorporerats som en del av det fria Finlands nyinrättade väpnade styrkor. Enbart i de tre stora städerna Tammerfors, Helsingfors och Viborg kom ståndrätterna att döma över 30000 tillfångatagna röda. Enligt Tikka dömdes femton procent av alla tillfångatagna till döden i ståndrätter upprättade av de lokala skyddskårerna, medan andelen dödsdomar i dem som administrerades av armén var tre procent.

Under några veckor efter det röda styrets fall och före återupprättandet av en mer normal civil administration hade skyddskårerna i praktiken full frihet att genomföra de utrensningar man ansåg lämpliga. De fungerade som de dödspatruller vi lärt känna från Sydamerikanska diktaturer. Under några korta vår- och sommarmånader 1918, med en veritabel döds våg under april och maj, avrättades uppemot 10000 personer. Enligt historiprojektet ”Krigsdöda 1914-1922” lät de röda trupperna avrätta knappt i 500 personer.

Som jämförelse kan nämnas att cirka 3000 personer dödades i Chile under Augusto Pinochets sjuutton år vid makten och att cirka 28 000 motståndare arresterades under denna tid, i ett land med drygt 15 miljoner invånare. Finland hade 1918 drygt tre miljoner invånare, 80 000 arresterades, varav cirka 25 000 dog, huvuddelen inom loppet av sex månader.

Satakunta våren 1918

I oktober 1918 beslöt vicehäradshövdingarna Gösta Munck och Axel Lindblom, hemma-hörande i ett par mindre kommuner, att tillsammans tillbringa en helg i Björneborg. Båda drack ordentligt och var kraftigt berusade när de beställde skjuts för att åka hem. Under hemfärden tog de fram sina revolverar och sköt i luften för att skrämma resande de mötte under färden. Drickandet fortsatte i släden och när de anlände till sitt natthärbärge vid gästgiveriet i Norrmark, en ort med 4500 invånare, var Munck så berusad att han fick bäras till sängen. Han piggnade dock till efter en stund. Han klev upp och drev under vapenhot ut innehavarens familj på gatan och fortsatte sedan att skjuta på förbipasserande från ett fönster. Lindblom körde ut gästgiveriets nattgäster.

Det hela väckte viss uppståndelse. Gästgiveriets ägare kallade på polis, som i sin tur kallade på både länsmannen och den lokala skyddskårchefen. En hel del människor, enligt den lokale länsmannen främst röda och likasinnade, samlades på gatan utanför gästgiveriet. Av läns-mannens förhör framgår att Munck mellan pistolskotten förkunnade att han varit de rödas högsta domare i Satakunta fronträtt och att han hade förpassat så och så många till arkebuse-ring och ”allt möjligt sådant”.

Senare beskrevs Munck som ”en aristokratisk gammal ungarl som stod ensam i livet och verkade rätt hjälplös”. Han förhördes när han hade nyktrat till och förhørsledaren noterade att Munck framhävde sin börd och uppträdde ”övermodigt och opassande”. Lindblom och Munck gick efter ett tag med på förlikning mot att gästgiveriägaren drog tillbaka sin stämningensansökan.

Lindblom, som var länsman på en liten ort halvvägs mellan Björneborg och Tammerfors, blev i november avskedad från sin tjänst och flyttade till Helsingfors där han försörjde sig som advokat. År 1926 återinträdde han i statlig tjänst, nu som länsman i skärgårdssocken Korpo.

Även Munck flyttade till Helsingfors, där han resten av livet arbetade som advokat och affärsjurist.

Juhani Piilonen, idag docent i historia vid Helsingfors universitet, kan berätta att Munck och Lindblom under våren 1918 förpassade minst 166 personer till avrättning. Piilonens slutsatser publicerades 1997 i *Historisk Tidskrift för Finland* under rubriken ”Rättsskipning i undantagstider. Fronträten i Satakunta våren 1918.” Artikelns inleds på följande sätt:

Den vita terrorn som följde efter inbördeskriget våren 1918 utgör en svår utmaning för forskningen. Forskarna har att göra såväl med ett mångfacetterat fenomen som med det faktum att de medverkande, som var medvetna om sina åtgärders olaglighet, försökte dölja sina spår. Vita som gjort sig skyldiga till excesser och olagligheter beviljades visserligen amnesti i december 1918, men blev i många fall tvungna att leva i samma samfund som värnlösa och änkor efter arkebuserade röda. Stämningen under de pinsamma konfrontationerna var otvivelaktigt mindre laddad, om bara den ena parten kände till vad som egentligen hänt våren 1918.

Landskapet Satakunta, med Björneborg som centralort, omfattade 1918 ett tjugotal kommuner från kusten in mot Tammerfors. I landskapet, som då var helt dominerat av jord- och skogsbruk, hade det röda upproret många sympatisörer. Inom dessa tjugo kommuner arbetade från slutet av februari till slutet av maj Satakunta fronträtt. Fronträten var indelad i tre ambulande avdelningar som genomförde förhör och utdömde straff. En av dessa avdelningar leddes gemensamt av Carl Gustaf Munck och Axel Erik Lindblom. De övriga två leddes av domaren Oskar Mattlar och juridikstudenten Herman Hautanen, samt av domaren K. O. Laitinen och Usko Wallin, också han utbildad jurist.

När fronträttens ledamöter anlände till en ort hade den lokala skyddskåren eller armens militärpolisavdelning redan arresterat de personer som ansågs delaktiga i det röda upproret. I Siuro förvarades fångarna i Folkets hus, kvinnorna uppe på scenen, männen i salongen. En av dem som satt fängslad där, Arvo Järventaustas, berättade senare:

Jag var då också fånge där i Folkets hus i Siuro, då den stora drösen avrättades där, där de vita dödades. Där invid berget sköts de. Det var också en natt! Jägarna var asberusade och skralade i stabskammaren. Och berusade befallde de sedan hur det råkade sig folk dit till kammaren för att dömas och roade sig i fyllan på så sätt. Då på dagen hade Koskis frun varit där för att känna igen några rödgardister från S:t Marie, som brände ner den där herrgården. Och frun kände två av dem, och de sköts den natten. Samma natt dödades Katajistos Bina, Kannistos Taavetti, Jylhämaas Mäkinen, Tuominen och vilka de nu var, Mannis Nestori med. Salmis husbönderna hade på dagen kommit till staben för att läsa dödsdomen för dem, och tryckte på. Och nog var det många fångar som var rädda på Folkets hus, att vem förs nu igen och slaktas. [...] En hemsk tid, annat kan man inte säga.

I Lauttakylä användes brandstationen som uppsamlingsplats. I Vammala köping sammanträdde fronträten i den finska samskolan, en av de få byggnader på orten som hade undgått förödelse när de retirande röda trupperna försökte bränna ner hela samhället.

Vid fronträttens sammanträden ingick alltid två eller tre lekmannabiträden, med god lokal-kännedom. Likaså kallades en rad vittnen. De fåtaliga protokoll som finns kvar i oförstört skick är i de flesta fall utformade så att namnen på lekmannabiträdena och vittnena inte framgår. (De sex huvudledamöternas identiteter blev mer allmänt kända först efter Herman Hautanens död i december 1930.) För att få veta vilka lekmannabiträdena var måste man gå till den lokala muntliga traditionen eller till den så kallade klasskampslitteratur som först skrevs av landsflyktiga röda i USA under början av 1920-talet och sedan smugglades in i Finland. Den lokala traditionen i Vittis, en kommun mellan Raumo och Tammerfors, nämner till exempel bankdirektören Verner Väinölä som inblandad och i det närbelägna Keikyä utpekades ryktesvägen hemmansägaren K. A. Tala som deltagare vid fronträttens

sammanträden.

Anhöriga till dem som dömts i fronträtten försökte vid några tillfällen utreda under vilka omständigheter avrättningarna skedde. Det gick dock sällan att få någon klarhet. Det är slående hur Juhani Piilonen ansträngt sig för att dokumentera och publicera alla de namn han stött på. För de sex kommuner där avdelningen under ledning av K. O. Laitinen och Usko Wallin verkade räknar Piilonen upp namnen på närmare femtio personer som deltagit som lekmannaedamöter. Av de elva personer som nämns från den lilla orten Suodenniemi är nio hemmansägare, en nämndeman och en poliskonstapel.

Av de efterlämnade protokoll som Piilonen har gått igenom är endast de som gäller fronträttens arbete i Karkkus kompletta. Denna socken tillhörde de mindre i Satakunta, och här förpassade skyddskårens stab 75 personer inför fronträtten. Förhandlingarna tog fyra dagar (21-25 maj) och domarna utföll på följande sätt:

Klass 1 (dödsstraff)	7
Klass 2 (långt straffarbete, fångläger)	21
Klass 3 (högst ett års straffarbete på orten)	
varav 12 månader	17
” 9 månader	1
” 8 månader	1
” 6 månader	8
” 4 månader	2
” 3 månader	3
” 2 månader	4
” 1 månader	6
Sträng varning	1
Frigivna	4
Sammanlagt klass 3	47

Totalt tycks fronträtten ha låtit arkebusera 166 personer. Till dessa måste dock läggas dem som först dömts till fångläger men sedan av skyddskårerna hämtats ut för att avrättas. Med detta stiger siffran avrättade till ”klart över 200”, skriver Piilonen.

Bevisningen mot de avrättade var av mycket skiftande kvalitet. Torparsonen Heikki Kallios öde beseglades av en klocka som påträffades i hans besittning. Klockan hade tillhört kyrkoherden i Suodenniemi, K. J. Kalpa, som mördats av de röda.

Två ögonvittnen som bevittnat en av avrättningarna, Heikki Santanen och Artturi Laineenoja, lämnade i slutet av 1918 en redogörelse för vad de sett till det socialdemokratiska partiets så kallade terrorstatistik:

En kväll stod jag tillsammans med min kamrat vid gatan i Lauttakylä då Kauvatsaborna fördes iväg för att avrättas. Det var fem avrättare och fem fångar som gick före och avrättarna vars gevärspipor var tryckta i ryggen på fångarna gick efter dem. Vi följde efter dem på ett litet avstånd. Då de nästan kommit fram till kyrkogårdsmuren såg det ut som om fångarna skulle ha vänt sig tillbaka. Avrättarna sköt dem med sina gevär genom ryggen, några av dem föll snart och andra raglade och kröp men avrättarna sköt dem med sina fickvapen.

I Kumo genomfördes avrättningarna först i en öppen hage, men då fångarnas skrik störde nattron för dem som bodde i närheten flyttades de till en stenbyggnad vid begravningsplatsen. I Vittis exekverades dödsdomarna först på själva begravningsplatsen, men då det lokala prästerskapet protesterade flyttades de till en åker och in i skogen.

Av dem som dömdes till straffarbete i Karkku, sammanlagt 47 personer, tilldelades de flesta de olika gårdarna som arbetskraft. Domarna föll i stor utsträckning i maj månad, då sådden

stod för dörren. Eftersom en stor del av lekmanaledamöterna i fronträtten var hemmansägare medverkade de på detta sätt till att få gratis arbetskraft.

Många av dem som i fronträtten hade dömts till straffarbete kom sedan att ställas inför en ny domstol: statsförbrytelsesdomstolarna, som upprättades enligt beslut av lantdagen den 29 maj 1918. Tiotals röda från socknarna Karkku, Kiikka och Mouhijärvi, som i maj hade dömts av Satakunta fronträtt till lokalt straffarbete, instämde i början av september till statsförbrytelsesdomstolen i Tammerfors. Skyddskåristerna i Mouhijärvi reagerade mot att personer som redan hade sonat sina brott genom att avtjäna domar rörande lokalt straffarbete på nytt skulle lagföras för samma förbrytelse. De vände sig därför till Oskar Mattlar, som hade flyttat från fronträtten till en tjänst som domare i Tammerfors, med en begäran om utredning av detta förhållande. Mattlars tolkning av rättsläget gick ut på att de domar han varit med om att avkunna på våren varit av preliminär natur — vilket man får anta gällde även dödsdomarna — och att det utmätta straffarbetet närmast var att jämföras med rannsakningsfängelse. De som dömts till straffarbete hade ingen anledning att beklaga sig. Alternativet hade varit att de sänts till fångläger där, underströk Mattlar, ett flertal säkerligen hade avlidit. De redan dömda från Karkku, Kiikka och Mouhijärvi skickades alltså till Tammerfors, där deras straffarbetsdomar omvandlades till två eller tre års tukthusstraff, med vidhängande förlust av de medborgerliga rättigheterna i tre eller fem års tid. Tukthusdomarna var dock villkorliga, vilket innebar att de dömda omedelbart fick återvända hem. Från oktober 1918 var Oskar Mattlar ordförande för statsförbrytelsesdomstolens 144:e avdelning, med säte i Tammerfors, och han kom från den positionen att sätta sig till doms över en rad personer som han redan hade dömt i fronträtten.

Satakunta fronträtts sista protokollförda möte ägde rum 13 juni, men de sista dödsdomarna avkunnades i slutet av maj. Länsmannen Axel Lindblom liksom rannsakningsdomarna Oskar Mattlar och Herman Hautanen uppbar lön från finska staten. Detsamma gällde Julius Lagus, som var fronträttsens auditör. Axel Lindblom beviljades av landshövdingen i Åbo, Ivar Aminoff, tjänstledighet under dessa vårmånader för att kunna ingå i fronträtten.

Oskar Mattlar blev med tiden borgmästare i Idensalmi, en liten stad i östra Finland, K. O. Laitinen hög tjänsteman vid Justitieministeriet och Usko Wallin justitieråd i högsta domstolen. Den under kriget mest beryktade fronträtten, i Varkaus, en utpräglad industristad vars pappersbruk i dag ingår i Stora Enso-koncernen, leddes av Elias Sopenan. Åren 1910-1917 var han lantdagsman, för Ungfinska partiet, och efter kriget fortsatte han sin juristkarriär. 1923-1924, om än bara en knapp månad över jul och nyår, var han justitieminister.

Kanske kan deltagarnas höga samhällsställning efter inbördeskriget förklara varför en så stor del av fronträtternas protokoll har förstörts. Piilonen framhåller att alla protokoll från de förhandlingar som lett till dödsdomar är försvunna. I en fotnot nämner han att detta gäller även de häften med rubriken ”Satakunta fronträtts förhör” från april 1918 som förvarats i Riksarkivet. Såväl Jaakko Paavolainen som en forskare vid Tammerfors universitet, Jaakko Isoväsi, hänvisar i sina arbeten från 1967 respektive 1973 till dessa häften. Piilonen noterar att ”de sedermera tycks ha försvunnit med undantag av några lösa blad”.

Försoningens röst

Den 16 april 1918, bara tre dagar efter att den tyska Östersjödivisionen hade intagit Helsingfors och åtta dagar efter att det röda Finlands regering flytt till Viborg, inflöt en artikel i Helsingin Sanomat med rubriken ”Utgångspunkter för framtiden”. Den var skriven av K. J. Ståhlberg och var praktiken ett program för ett liberalt och demokratiskt Finland, inriktat på att läka de djupa sår som inbördeskriget öppnat.

I början av artikeln säger Ståhlberg: ”Olyckligt vore, om man från segrarnas sida skulle inta den ståndpunkten, att det nu gäller att utnyttja det tillfälle, som socialisternas uppror åstadkommit, till förmån för bakåtsträvanden och klassintressen.” Det Ståhlberg vänder sig

mot är de planer på att begränsa rösträtten, införa en indirekt vald första kammare eller en ny form av ständsriksdag som florerade i det vita Finland. Planerna yttrade sig bland annat i förslag om att mellan en fjärdedel och en tredjedel av platserna i det direktvalda parlamentet skulle reserveras för de befolkningsgrupper som burit upp den vita segern: industriidkare, självägande bönder och storgodsägare, liksom jurister och kommunala och statliga tjänstemän och så vidare. Arbetarrepresentanter skulle också ha sin plats bland dessa, men de skulle nomineras av arbetsgivarna. Denna ”ständsförsamling” var tänkt att utgöra en första kammare, som motvikt till den direktvalda församling där socialdemokraterna, om allmänna val hölls och partiet tilläts delta, på nytt antagligen skulle bli största parti. Ståhlberg skriver:

Sådana förändringar skulle nu kännas som ett stötande bakåtsträvande och helt gå emot den nuvarande utvecklingsriktningen i allmänhet. Om man t.ex. skulle tänka sig att representantplatserna i första kammaren skulle ges åt sådana olika verksamhetsgrenar och intressen representerande medborgargrupper som förvaltnings- och domstolstjänstemän, lärarkåren och prästerskapet, handeln och industrin, jordägarna samt arbetarbefolkningen, så kan man för det första påminna om att tjänstemännen såsom beroende av regeringen, riksdagen eller båda, i många länder är helt uteslutna från parlamentet.

På grund av arbetarbefolkningens svaga representation skulle denna första kammare kunna stämpas som riktad mot samhällets svaga och lägga grund till angrepp mot hela den lagliga folkrepresentationen ”vars anseende nu vore ytterst viktigt att få återställt och befäst i så breda folklager som möjligt, för att förhindra försök till såväl revolution som statskupp”. Det är anmärkningsvärt att Ståhlberg flera gånger i artikeln varnar för just en statskupp. Han framhåller att ”en ny revolt i motsatt riktning” skulle hota ställa Finland ”under förmyndarskap och subordination” så att det ”självständiga Finland, vem vet för hur lång tid, skulle komma att ha varit bara en övergående dröm”. Man får anta att Ståhlberg här tänkte på ett monarkistiskt Finlands förhållande till det kejsrerliga Tyskland. Med en statskupp skulle ”man sänka sig till socialistbolsjevikernas nivå, man skulle övergå från att försvara den lagliga samhällsordningen till att anfälla den”.

De idéer om en ”korporativistisk stat” som Ståhlberg polemiserar mot kom några år senare att förverkligas i Mussolinis Italien.

Ståhlberg, som var professor i förvaltningsrätt och tidigare ordförande i lantdagens grundlagsutskott, säger att även om den stympade lantdagen, där ju bara en enda folkvald socialdemokrat tilläts närvara, inte var av lagen förhindrad att fatta beslut om en ny författning, så förespråkade han ett snabbt nyval så att hela folket kunde vara representerat när en ny konstitution antogs.

Ståhlberg formulerar sedan en tanke som kom att präglade hans politiska gärning under många år: ”Fastän en beklagansvärt stor del av arbetarna lockade av sina ledare och av utländska agitatorer gav sig in på detta kriminella företag, vore det fel att anse arbetarbefolkningen i sin helhet som landsförrädare och upprorsmän.”

Just därför måste också det stympade parlamentet avhålla sig från att riva upp den 1917 instiftade lagen om åtta timmars arbetsdag och arbeta vidare på de lagförslag om allmän kommunal rösträtt och om rätt för landets många torpare att köpa loss sin jord på rimliga villkor som lagts fram bara några månader före inbördeskrigets utbrott. ”Straffet för det brottsliga upproret får alltså inte ens allmänt taget rikta sig mot hela den finska arbetarbefolkningen, och som straff får i ingen händelse begagnas ett hejdande av den reformlagstiftning som förbättrar arbetarnas ställning, en åtgärd som skulle vara till skada för hela folket.”

Därför, säger Ståhlberg, måste en allmän och lika rösträtt till en enkammarriksdag bibehållas samt den republikanska regeringsform som låg till grund för Finlands självständighetsförklaring den 6 december 1917 stadfästas.

Först efter Tysklands sammanbrott, när inga andra alternativ återstod, utlystes nyval. I juli 1919 kunde Ståhlberg (med 143 röster mot 50 för motkandidaten Mannerheim) av den nyvalda riksdagen utses till republikens första president. Ståhlberg hade ända sedan 1917 förespråkat att presidenten skulle utses direkt av folket i allmänna val, ett system som infördes i Finland 1991.

Slagfältet

DEN NORSKE läkaren Harald Natvig, som deltog som frivillig i en ambulans utrustad av norska Röda Korset, dokumenterade med sin kamera en del av de omfattande avrättningar av både rödgardister och civila som genomfördes efter att de vita den 16 mars intagit byn Länkipohja, norr om Tammerfors. Natvigs bilder visar bland annat avrättningen av tretton personer som gömt sig i en källare på Uotila gård. På en bild ser man exekutionsplutonen med gevären i luften efter att skotten avfyrats, på en annan elva av de tillfångatagna, på rad, just när kulorna träffar.

Natvig blev chockad av det han såg och protesterade hos överste Wilkman, en av de ledande vita befälhavarna och ansvarig för stormningen av Länkipohja. Wilkman försvarade det hela med att hänvisa till de våldsdåd som de röda tidigare begått.

Rödgardister arkebuseras i Länkipohja våren 1918.

I *Vägen till Tammerfors*, som utkom 1993, citerar historieprofessorn Heikki Ylikangas nio källor som beskriver avrättningarna i Länkipohja. Bara en av dessa källor hänför sig till de besegrade röda. Gymnasisten Yrjö Schildt från Jyväskylä, som stred på den vita sidan, berättar att han såg en jägarlöjtnant vid namn Wegelius stå framför en fängslad gardist, som såg ut som en "usel lappskomakare mot solnedgången". Schildt såg löjtnantens hand höjas, ett skott hördes och ur pistolmynningen kom en eldsflamma. Fången föll på rygg med sprattlande armar och ben. En ung rödgardist, Kalle Hellgren, blev vittne till samma händelse. Han kände mannen, som hette Urho Immonen och kom från Tusby, en by utanför Helsingfors. Immonen var en tystlåten man som stammade och när officeren ställde en fråga till honom kom inget svar. Han blev då ombedd att vända bort huvudet och sköts i tinningen. Yrjö Schildt berättar att de rikssvenska officerare som stod på gårdsplanen såg upprörda och dystra ut.

En rödgardist hade lyckats gömma sig uppe på den stora ugnsmuren i ett av boningshusen. Där kunde han inte träffas av kulor från gevär eller pistoler. Flera misslyckade försök att kasta upp handgranater på muren hade gjorts, men granaterna kom tillbaka innan de hann detonera. De vita tvingade då några av sina röda fångar att övertala mannen att ge sig, vilket lyckades. När gardisten stod på trappan frågade överste Wilkman varför han inte hade givit upp tidigare. ”Ni skjuter ju ändå”, svarade mannen. ”Det är inte sant”, försäkrade både Wilkman och ett av hans underbefäl. Mannen fördes ut för att på gårdsplanen betrakta avrättningen av sina kamrater. ”Skjut, men tortera inte”, sade mannen på Tammerforsdialekt. ”Inte torterar vi”, fick han till svar i det att han knuffades in bland dem som avrättades. Mannen avled inte omedelbart. Han föll men satte sig upp och avlivades med ett skott mot huvudet.

Två av dem som avrättades var kvinnor. En av dem beskrevs som ”de rövade köttfatens väktare”, det vill säga som en person med ansvar för de tvångsrekvisitioner som de röda genomförde bland byborna.

126 röda från Länkipohja begravdes senare på en närbelägen kyrkogård. I olika vita redogörelser för striden jämfördes de avrättade med stupade i strid. Slaget blev en av vändpunkterna i kriget. Det gav en tydlig fingervisning om hur inbördeskriget skulle avlöpa.

Vägen till Tammerfors innehåller den första vetenskapliga sammanställningen av vad som egentligen skedde i Länkipohja. Litteraturen och de akademiska avhandlingarna, inklusive det av Undervisningsministeriet på 1980-talet finansierade projekt som skulle kartlägga det röda Finlands historia, tigger om avrättningarna.

De vita trupperna avrättade också sårade fiender som vårdades på sjukhus. Att vara sårad och vårdas av röda sjuksköterskor eller av Röda Korset sågs som ett bevis på att man aktivt hade deltagit i striderna och således var en person som med vapen i hand rest sig mot den lagliga ordningen. Blodiga bandage var i vissa fall en lika säker dödsdom som parti- och fackföreningsböcker i de tillfångatagnas kläder.

Ett exempel på hur denna politik tillämpades är det som inträffade i byn Harmoinen, cirka sju mil söder om Jyväskylä, och som beskrivs i Ylikangas bok. Ett kompani ur den beryktade Hans Kalms trupper, lett av studenten Artturi Paimela och filosofie magistern Albert Gyllenbögel, lyckades falla de röda i ryggen och i stort sett utan motstånd ta sig fram till sjukstugan i Harmoinen, som drevs av det vänstersinnade Röda Korset. De sjukvårdare som befann sig på gårdsplanen sköts omedelbart. De sköterskor som var inne i sjukstugan försökte gömma sig under sängar och i garderober. Dörren slets upp av de vita soldaterna som skrek: ”Vi har redan fått en del av er, satans banditer, i våra händer. Förbered er på att förflytta er till helvetet, för allihop kommer ni att dö inom fem minuter!” Kvinnliga och manliga sjukvårdare släpades fram från sina gömställen och de manliga avrättades omedelbart på gården. Patienterna sköts i sina sängar. En pojke fick en kula i halsen och en i kindbenet men överlevde och spelade död i sin säng tills gärningsmännen hade avlägsnat sig. Han sprang sedan över ett fält och in i en lada, där han kunde förbinda sina sår med tvätt som hängde på tork. De kvinnliga sjukvårdarna benådades efter viss diskussion, bland annat för att två av dem talade svenska. Andra uppgifter säger att två sjuksköterskor avrättades. Gärningsmännen påstod senare att de blivit beskjutna från sjukstugan, vilket Ylikangas avfärdar som ”uppenbart osant”.

Samma öde väntade de sårade som vårdades på några av sjukhusen i Tammerfors, dock inte alla. Ett sjukhus fanns i Finska Klubbens lokaler på Handelsgatan. De sårade sköts i sina sängar. De som kunde gå för egen maskin avrättades på gården. Lindellska skolan var centralplatsen för gardisternas Röda Kors. Här sköts ungefär femtio patienter. Likhögarna finns dokumenterade på fotografier och man ser en mängd döda iklädda vita sjukhuskläder.

BARA NÅGRA dagar efter att de röda den 27 januari hade tagit kontrollen över Tammerfors gav sig en grupp på 118 unga skyddskårister iväg på skidor för att ansluta sig till de vita trupper som fanns sex-sju mil norr om staden. De var del av sammanlagt cirka 700 så kallade norrfarare som under kriget på olika sätt krånglade sig ut ur det av de röda behärskade södra Finland. Huvudsakligen utgjordes gruppen av elever vid Tammerfors Tekniska högskola. De var beväpnade med handeldvapen, som kunde gömmas i kläderna. I Kangasala, en ort cirka två mil öster om Tammerfors, fanns dock en förberedd vapengömma med 75 gevär och i 000 patroner som väntade på dem.

Den skidande truppen förde med sig dynamit i hinkar och på en plats inte långt från stationen i Suinula stannade de för att applicera sprängladdningar vid järnvägsskenorna. Samtidigt försökte de sig på att spränga ett närbeläget Folkets hus i luften. Ingen av dessa sabotageaktioner var särskilt framgångsrik. Vid järnvägen for stora mängder snö upp i luften, sotig och svart. Vid Folkets hus orsakade smällen stor uppståndelse eftersom ett möte pågick inne i huset. Lokalbefolkningen ringde omedelbart till det militära högkvarteret i Tammerfors. Där reagerade man kraftfullt på de – felaktiga – uppgifterna att järnvägslinjen hade rivits upp. En hel gardesavdelning, under befäl av målaren Valdemar Sammalisto, skickades iväg av den röda staben i Tammerfors och hann upp skyddskåristerna vid Markkula gård i Suinula.

På gården hade de vita gått i ställning för att försvara sig. Förutom sina revolverar hade de bara en hagelbössa och ett gevär till förfogande. Båda sidor åsamkades skottskador och en rödgardist sårades så svårt att han avled. Rödgardisterna beslutade då att ringa efter ytterligare hjälp. Ett kompani på ungefär hundra man från Åbo, förlagt i Tammerfors, plus ytterligare åttio Tammerforsare och några ryssar, utrustade med bland annat två kulsprutor, lastades på tåget till Suinula. Åbogruppen hade ett särdeles dåligt rykte bland de vita i Tammerfors och betecknades som ”huliganer” från förstäderna. Dess befälhavare var den kände Tuomas Hyrskymurto, som vid avfärden inskräpte att inga fångar skulle tas.

Vid Markkula gård hade under tiden skyddskåristernas ledare, kapten Arvo Söderman, sårats vilket ledde till att de unga vita gav sig. Trots skadorna kunde Söderman förhandla med Valdemar Sammalisto om kapitulationsvillkoren. I ett dokument, som bar de båda befälhavarnas underskrifter, garanterades de vitas liv och fysiska okränkbarhet. Just då under tecknandet hade slutförts trängde emellertid den andra rödgardistruppen in från två håll på gården. Skyddskåristerna hade då ställts upp längs väggen till en lång stenladugård. De nyanlända trupperna öppnade genast eld mot de tillfångatagna. Enligt ett vittne var det de ryska soldaterna med sina kulsprutor som inledde eldgivningen. Ett våldsamt larm utbröt, som bara upphörde för ett kort ögonblick när Valdemar Sammalisto slängde sig framför kulsprutorna för att försöka stoppa skjutandet. Det återupptogs snart och under skottlossningen kunde man höra Sammalistos rop på eld upphör och skriken från skyddskåristerna. En rysk officer drog sin sabel och högg in på de försvarslösa vita. En träffades av ett hugg över huvudet så att huvudsvålen föll ner över ansiktet. 17 vita dödades och 26 sårades.

Blodbadet i Suinula, som inträffade bara fem dagar efter det röda upprorets inledning, orsakade stor uppståndelse och lyftes fram i den vita pressen. Det kom att påverka de vita truppers behandling av röda fångar. I den intensiva ryktesspridning som följde talades det inledningsvis om 60 döda. Dagböcker förda av borgerliga personer i Tammerfors berättar hur den lättsamma stämning som hade härskat under de första dagarna av det röda styret förbyttes i skräckfylld oro. Massakern föranledde en gemensam protest till den röda regeringen i Helsingfors från Englands, Sveriges och Italiens konsuler.

Folkkommissariatet

I BÖRJAN av mars 1918 besökte en delegation från de svenska socialdemokraterna sitt finska broderparti, vars ledning utgjorde upprorets regering, folkkommissariatet. Kommissariatet

hade inrättat sig i de gamla regeringslokalerna, Senatsborgen vid Senatstorget i Helsingfors. Syftet med besöket var främst att diskutera det svenska partiets erbjudande om medling i inbördeskriget. Den svenska delegationen leddes av partisekreteraren (och senare socialministern) Gustav Möller. Där ingick också svenska LO:s sekreterare Arvid Thorberg liksom Stockholms borgmästare, vänstersocialisten Carl Lindhagen, som företrädde en radikal utbrytarfalang från socialdemokraterna. Lindhagen hade blivit uppringd av den svenska utrikesministern Johannes Hellner och på grund av sina personliga relationer till några av den finska socialdemokratins ledare blivit ombedd att ingå i medlingsdelegationen. Veckorna innan hade Lindhagen besökt Petrograd för att på ort och ställe studera den ryska revolutionsregeringen. När han anlände till det finska folkkommissariatets lokaler i Helsingfors slogs han av den stora skillnaden i stämning. Den febrila verksamheten och den ständiga strömmen av besökare i Petrograd hade ingen motsvarighet i Helsingfors. Trots det verkade personerna i det finska folkkommissariatet slitna och pressade: ”Över dem vilade något mer eller mindre jagat, icke minst i blicken”, skriver Lindhagen. Endast krigsministern Eero Haapalainen, en av dem som ihärdigast agiterat för en väpnad resning, föreföll lugn och oberörd. Störst förändring kunde Lindhagen iaktta hos sin gamla bekant utrikeskommissarien Yrjö Sirola, som under en lång tid bott i Stockholm. Då hade Lindhagen lärt känna honom som en lugn och godmodig människa. Men nu såg Sirola härjad ut, ”han hade åldrats och i blicken låg något visst som inte fanns där förut”. Vid hans sida på arbetsplatsen fanns hans hustru, ”en frivillig arbetskamrat, ständigt på sin post [...] När makarna vore tillsammans fanns hon alltid till hands för sin man [...] Ögonen såg lugnt framför sig, men det fanns ändå något i dem som tycktes säga, att nu gäller det.”

Angående de svenska medlingsförsöken hade ett snabbt svar kommit från senaten i Vasa: vapenvila och försoning var otänkbar. Nu satt i stort sett hela revolutionsledningen för att lyssna på sina svenska partikamrater. Mötet ägde rum i senatshusets konseljrum, där den ryske tsaren hade brukat ta emot sin finska regering. Det leddes av folkkommissariatets ordförande journalisten Kullervo Manner, ordförande i den finska lantdagen — vilket idag skulle motsvaras av riksdagens talman — som fram till oktober 1917 hade socialdemokratisk majoritet. Manner tolkade alla inlägg från svenska till finska och vice versa. Något som ”väl knappast inträffat under tidigare regeringar”, kommenterar Lindhagen.

Mötet började halv nio på kvällen för att pågå till efter midnatt och finns refererat i folkkommissariatets efterlämnade protokoll.

Före avresan hade det svenska socialdemokratiska partiet motsatt sig en svensk väpnad intervention i det finska inbördeskriget liksom svensk officiell vapenexport till senaten i Vasa, vilket hade retat upp den vita regeringens sändebud i Stockholm, Alexis Gripenberg. De socialdemokratiska representanterna i regeringen förklarade att deras ställning skulle bli ohållbar om Sverige intervenerade mot det finska upproret som leddes av välkända finska partikamrater som Manner, Oskari Tokoi (regeringschef fram till valet i oktober 1917) och Yrjö Sirola.

Gustav Möller inledde mötet med att uttrycka förhoppningen att de framställningar som gjordes på det svenska partiets vägnar skulle uppfattas vänligt. Möller hann knappt börja förrän Carl Lindhagen bröt in med en fråga om situationen i stort. Som han såg saken verkade motståndet mot revolutionen vara starkare än man trott och slutresultatet osäkert. Han pekade på möjligheten av en tysk intervention. Det verkade bara vara en tidsfråga innan en sådan kom. Lindhagen hänvisade till att Kullervo Manner själv privat till honom kvällen innan hade framfört som sin åsikt att om tyskarna anföll vore socialdemokraternas sak förlorad med ett efterföljande blodbad som resultat. Man måste eftersträva en positivare lösning, underströk Lindhagen.

Möller återtog ordet och sade att det vore fel att förtiga att man i svenska partikretsar allmänt

ansåg att den finska revolutionen var både felaktig och oklok och kunde skada socialdemokratin i hela Europa. Denna uppfattning berodde på att man i Sverige ansåg att den finska regeringsformen (som 1907 införde allmän rösträtt till lantdagen, även för kvinnor) var mycket demokratisk. Om man med vapenmakt angrep en demokratisk författning ifrågasattes den grund på vilken socialdemokraterna själva måste bygga. Då skulle den sida som hade de starkaste vapnen segra. Vad Sverige anbelangade såg Möller en revolution som otänkbar.

Möller sade också att han fått uppfattningen att de finska socialdemokraterna ansåg revolutionen som en skyddsåtgärd mot en borgerlig kupp. Vissa bevis för en kupp förelåg antagligen, men man borde ändå ha väntat för att se hur aktiviteten på borgerligt håll utvecklades.

”Därefter hänvisade talaren till de våldsdåd och grymheter som konstaterats”, skriver folkkommissariatets protokollförare. Våldsdåden visade hur svårt det var att behärska de lössläppta krafterna, underströk Möller. Han sade sig vara övertygad om att även de vita hade gjort sig skyldiga till grymheter fast man inte kände till dem i Sverige. ”Ytterligare ville talaren framhålla att ett fortsatt inbördeskrig kan leda till ett allmänt slaktande om socialdemokraterna är lika oförsonliga som vitgardisterna tycks vara.”

Mötet återupptogs följande kväll, också då klockan halv nio, och avslutades tjugo minuter över tolv. Det mötet handlade huvudsakligen om förslaget om medling, som folkkommissariatet avvisade, samt om utformningen av en svensk humanitär hjälpexpedition, som revolutionsledningen accepterade. Men på dagordningen fanns också ”Frågan om orsakerna till revolutionen och möjligheterna till dess framgång hos oss”.

Denna punkt inleddes av folkkommissariatets undervisningsminister Otto Ville Kuusinen, det finska partiets ”underbarn”, ideolog, statsrättsliga expert och så vidare. Kuusinen konstaterade att kamraterna Möller och Lindhagen hade meddelat att de endast såg det som en tidsfråga innan tyskarna kom att intervensera i Finland: ”I den internationella socialdemokratins namn frågar jag varifrån de har sina informationer och om det finns någon grund för dem?”

Lindhagen svarade först med att säga att han hade fått uppgiften under ett enskilt samtal ”å härvarande Utrikesavdelning”, det vill säga hos Yrjö Sirola. Han tillade att en tysk eskader just hade anläppt Åland. Möller sade att han hade uppgifterna från svenska konsulatet i Helsingfors, samt att finska borgerliga kretsar i Stockholm var fulla av liknande uppgifter. Dessutom hänvisade han till att 800 av de i Tyskland utbildade finska jägarna nyligen landstigit i Vasa.

Kuusinen sade då att han antog att de svenska kamraterna på den här punkten givit de uppgifter de hade. Han ville dock ställa ännu en fråga: Kamrat Möller sade att revolutionen i Finland kunde skada socialdemokratins sak i andra länder och att den skulle innebära en moralisk förlust eftersom den skulle ge rätt även åt borgarklassen att senare gripa till vapen: ”Menar han att vår seger, som vi är säkra på, skulle kunna skada demokratin i andra länder?”

Möller svarade att hans yttrande inte borde tas illa upp. Man kunde ha olika åsikter utan att fördöma. När det fanns allmän rösträtt hade den stora massan ett betydande inflytande. Att inte utnyttja detta, för att i stället agera med vapenmakt, betydde bara att man accepterade högerens gamla uppfattning att även minoritetens makt var berättigad om den stödde sig på bajonetter, argumenterade Möller. Detta ledde till att den rätt som man själv ville ha kunde man inte neka andra. På så vis kom socialisterna att undertrycka den demokratiska ordningen. Möller avslutade med att han på nytt hoppades att de finska kamraterna inte skulle ta illa upp.

Kuusinen svarade att Möllers uppfattning stämde överens med hans och hans kamraters. Han hänvisade till den nya författning för Finland som folkkommissariatet hade utfärdat den 23 februari och som Kuusinen betecknade som helt demokratisk. ”När striden är avslutad utlyser vi allmän folkomröstning.”

Den allmänna rösträtten i Finland hade haft vissa inskränkningar och även valfusk hade hindrat arbetarklassen att komma till sin rätt, fortsatte Kuusinen. Man hade nu under revolutionen i en valnämnds gömmor hittat mängder av socialdemokratiska röstsedlar från valet föregående höst. Och på Åland var valdeltagandet över 60 procent. Kuusinen menade att den borgerliga senat som blev resultatet av valet i oktober 1917 ansåg sig ha den makt som förut tillkom den ryske kejsaren. Den började uppställa militära organisationer och förberedde ett inbördeskrig en eller två månader innan man på den socialdemokratiska sidan visste någonting.

När Möller återigen tog till orda sade han att huvudfrågan löd: ”Skulle ni utan revolution ha kunnat nå era viktigaste mål?” För egen del menade han att Kuusiners utläggning inte övertygat honom om att revolutionen riktade sig mot ett fåtalsvälde. Det senaste valet i oktober 1917 försatte inte socialdemokraterna (som fick 45 procent av rösterna) i ett hopplöst läge, menade Möller, även om resultatet blivit att en majoritet med 103 av sammanlagt 200 ledamöter förbyttes i en minoritet med 92 platser. Andra politiker hade framhållit att ställningen i lantdagen skulle ha möjliggjort många medgivanden till socialisterna. ”Er ställning skulle ha varit oerhördt mycket starkare och bättre om ni inte skulle ha gjort en motkupp mot den borgerliga statskuppen.” Motioner om torparfrågan och om kommunal rösträtt låg för behandling i lantdagen under sista veckan i januari 1918.

På detta svarade Kuusinen att den borgerliga lantdagens medgivanden, till exempel i torparfrågan, kom under vapenhot och han konstaterade att de svenska kamraterna i denna fråga tycktes ha samma uppfattning som vitgardisterna. Här yttrade sig Yrjö Sirola, som sade att borgarna ville göra vita gardet till det självständiga Finlands enda lagliga ordningsmakt och krävde att arbetarna skulle avväpnas. Revolutionen uppstod på grund av omständigheternas tvång. Möller framhöll att han förstod att förhållandena måste ha varit svåra innan man beträdde denna väg. Men om man inte stödde sig på ”representationens princip” ledde vägen dithän att ”när parterna står hårt mot varandra och är hatfulla beror allt på den militära styrkan”.

Denna punkt på dagordningen avslutades med att Möller konstaterade att man inte gjorde någon tjänst åt framtiden med att behandla det förgångna.

Det är intressant att notera att de fem representanter för de röda garderna som deltog på mötet, däribland deras chef Eero Haapalainen och justitieminister Lauri Letonmäki, satt tysta. Dessa fem hade under oklara former tagit plats i det socialdemokratiska partiets ledning och alla spelat en avgörande roll för att driva fram den väpnade resningen. Ingen av dem yttrade sig i diskussionen om revolutionens mål och medel.

NÄR BOLSJEVIKERNÄ i Ryssland den 7 november 1917 slutgiltigt störtade den provisoriska ryska regeringen kom detta som en överraskning för arbetarrörelsen i Finland. Bara några dagar senare sammanträdde Otto Ville Kuusinen och andra radikala socialdemokrater med den så kallade rayonkommittén i Helsingfors, som nu behärskades av den revolutionära regeringen i Petrograd. Kommittén leddes av Ivar Smilga, som också satt i bolsjevikernas centralkommitté tillsammans med Lenin, Trotskij och Stalin. Rayonkommittén var ursprungligen ett kejsarligt organ inrättat för att samordna de olika ryska myndigheter som verkade i Finland.

Omedelbart efter detta möte med Smilga satte Kuusinen sig ner och utarbetade en plan för en väpnad resning. Planen var helt inriktad på Helsingfors och var föga mer än en skiss till en statskupp.

Den gick ut på att häkta de borgerliga ledarna, besätta telefoncentralen och senatshuset samt sätta stadens röda garde i alarmberedskap. I planen ägnades mycket liten uppmärksamhet åt

en eventuell väpnad kamp utanför Helsingfors. Först den 19 januari, när det stod klart att bolsjevikregeringen i Petrograd skulle organisera en större vapenförsändelse (12 000 gevär samt ammunition) till Finland, utarbetades planer för att distribuera sammanlagt 3300 gevär till andra orter än Helsingfors.

Förutom planen för ett snabbt maktövertagande i Helsingfors upprättades på den röda sidan bara ytterligare en militär plan. Den fastställdes den 22 januari och gick ut på att säkra Viborg, beläget 15 mil från Petrograd, och järnvägslinjen därifrån vidare till Helsingfors och Tammerfors. Denna plan inskränkte sig i praktiken till att ha trupper på plats för att skydda det vapentåg som skulle avgå från Petrograd.

Den 24 januari gjorde Yrjö Sirola en analys av förutsättningarna för ett väpnat uppror. Han menade att de ryska styrkor som fortfarande var stationerade i Finland, cirka 40000 soldater, var en osäker faktor. Sirola pekade också på att man inte kunde veta om den revolutionära regeringen i Petrograd skulle dra tillbaka även denna styrka från Finland. Om trupperna stannade kvar var Sirola inte säker på deras inställning till vare sig den ryska eller den finska revolutionen. Därför borde alla åtgärder inriktas på att snabbt arrestera de borgerliga politikerna i lantdagen och senaten så att dessa inte hann fly till Österbotten, skrev Sirola som framhöll att de starkaste vita skyddskåren fanns i Österbotten och att man därifrån utan svårighet skulle kunna erhålla militär hjälp från utlandet.

Tanken var att med ett snabbt militärt ingripande i Helsingfors undvika att sätta stora folkmassor i rörelse och därmed också förhindra ett inbördeskrig. Med ett våld som främst riktades mot en trängre krets i samhällets topp skulle det borgerliga Finland skrämmas till underkastelse. Därmed räknade den revolutionära ledningen också med en ganska lam motreaktion.

Erfarenheterna från Ryssland visade, menade de mest optimistiska finska revolutionärerna, att vid ett snabbt avgörande kunde inte revolutionen hotas från utlandet. Vid en resning i Finland räknade man med att de svenska socialdemokraterna skulle förhindra en väpnad intervention från det västra grannlandet. Vad Tyskland anbelangar skulle en fredsuppgörelse med den revolutionära regeringen i Petrograd leda till att trupper överfördes till västfronten för att bryta det långvariga ställningskriget mot Storbritannien och Frankrike. Detta talade för att Tyskland skulle lämna Finland i fred.

Med ett måttligt revolutionärt program, som omfattade torparfrigörelse och förstärkning av de stora industrierna och bankerna men inte ”proletariatets diktatur”, räknade revolutionärerna med att resningen efter hand skulle övergå i ett landsomfattande propagandakrig, understött av punktvisa våldsinsatser.

En viktig orsak till optimismen var att under de skärmytslingar mellan de röda och vita garderna som utbrutit redan under den av socialdemokraterna proklamerade generalstrejken i november 1917 hade de röda garderna visat sig vara överlägsna. De var inte bara fler och bättre organiserade. Genom samarbete med revolutionärt sinande ryska trupper hade man också här och var kommit in i de stora ryska vapenförråd som fanns utspridda över Finland. I flera kommuner med stark socialdemokratisk majoritet skedde de facto lokala maktövertaganden, stödda på de röda garderna. I slutet av november skröt det röda gardets ledare i den industrialiserade Kymmenedalen, däribland Eero Haapalainen, med att de skulle kunna ta över makten i hela Finland enbart med de trupper som stod under deras befäl.

Trots förberedelserna blev resultaten av arresteringstaktiken i Helsingfors minimala — inte en enda senator påträffades. Vissa andra samhällsledare ställde sig helt avvisande. K. J. Ståhlberg meddelade i sin egenskap av ledamot av bankfullmäktige att han inte skulle medverka till att överlämna Finlands bank till den röda regeringen, vilket bland annat fick till följd att i stort sett alla bankanställda gick ut i strejk.

De ryska trupperna i Finland, även de som var revolutionärt sinnade, visade sig vara ett ganska svagt stöd för det röda upproret. På en enda punkt fick de ryska trupperna någon större betydelse, nämligen som utbildare av kulspruteskyttar och artillerister. Det röda gardets svagaste punkt var dess låga utbildningsnivå. Tydligast var denna brist i hanteringen av tekniskt mer avancerade vapensystem, som fät-kanoner.

Pariakasten

Knappt två veckor efter att Helsingfors hade erövrats av de röda beslutade sig den danska Politikens och Dagens Nyheters utsända medarbetare Niels Hasager för att lämna staden. Hasager sade i sin sista rapport från huvudstaden att han var förvånad över att revolutionsregeringen så länge hade tillåtit de kvarvarande utländska korrespondenterna att utan censur rapportera om de rödas blodsvälde. Han beskrev också ett borgerligt Helsingfors som hade skakats om och lamslagits av flera mord på framstående medborgare.

Hasager framhöll särskilt avrättningen av den unge Röda Kors-läkaren Gösta Schybergson den 2 februari, fem dagar efter att upproret hade brutit ut. Schybergson tjänstgjorde på Humlebergs sjukhus, som på eftermiddagen omringades av rödgardister. Han hämtades från en av sjuksalarna där han gick rond och fördes till ett rum där han förhördes av ett befäl som höll en pistol riktad mot hans bröst. Ingen av personalen var närvarande vid förhöret, men rödgardisterna hade efteråt meddelat att Schybergson ”medgav att han var slaktare”. När Schybergson kom ut från förhöret var han så omskakad att han knappt kunde tala. Han fick inte ringa till sin familj utan fördes bort. Morgonen efter hittades han skjuten på Tölövikens is. Obduktionen visade att han hade träffats av fyra kulor i ryggen, en genom tinningen och en genom underläppen. Dessutom hade lantdagsman Antti Mikkola, som motionerat om att den borgerligt styrda lantdagen skulle inrätta en armé, avrättats tillsammans med en handfull andra företrädare för det vita Finland, däribland poliskonstapel Alexander Nikiforow.

I Helsingfors var alla banker stängda på grund av en proteststrejk mot det röda maktövertagandet. De stora industrierna, el- och vattenverken, spårvägstrafiken och så vidare hade just tagits över av personal lojala med revolutionen och affärerna hade så smått öppnat på nytt. Alla borgerliga tidningar hade förbjudits och nyhetsförmedlingen sköttes av tidningar som var godkända av folkkommisariatet, däribland Työmies (Arbetaren) och en tidning på svenska, Notisbladet. Invånare som var lojala med den lagliga regeringen gav underjordiskt ut en maskinskriven eller hektograferad publikation med namnet Fria Ord. I Helsingfors hamn låg den ryska marinens fartyg med ångan uppe och på däck kunde man, skriver Hasager, se hur vapen delades ut till de röda. På de så kallade kejsarjakterna Standart och Polstjärnan hade de fruktade ryska anarkistmatroserna sitt högkvarter.

Hasager lämnade Helsingfors på ett evakueringståg för nordbor. Vägen gick norrut, via det av de röda besatta Tammerfors, där Hasager såg äldre arbetare marschera längs gatorna på väg mot vapenförråden för vidare avfärd till fronten några mil norr om staden. Genom själva frontavsnittet färdades Hasager i släde, tillsammans med en dansk militär från legationen i Petrograd. Målet var den vita arméns högkvarter i järnvägsknuten Seinäjoki, några mil öster om Vasa.

En sen aftontimme når Niels Hasager fram till Mannerheims kvarter i Seinäjoki. Gustaf Mannerheim, själv tidigare officer i den kejsarliga ryska armén, hade i slutet av februari fredligt och framgångsrikt avvärjat en stor del av de ryska soldaterna i norra Finland. Nu satt han inkvarterad i ett stabståg som befälhavare över den löst sammansatta ”bondehär” som skulle bli den vita armén.

När Hasager frågar efter generalen har klockan hunnit bli elva på kvällen. Han får besked om att Mannerheim är upptagen av en överläggning med den tillförordnade regeringschefen, senator Heikki Renwall, en av de fyra regeringsmedlemmar som hittills har lyckats ta sig från

Helsingfors till den vita sidan av fronten. Överläggningarna mellan Mannerheim och Renwall äger rum på ett tåg som förts in på ett sidospår och Hasager tar vägen över skenorna. Han lyckas hitta rätt tåg och försöker utan framgång förmå en beväpnad vakt att lämna in hans kort i den vagn med upplysta salongsfönster där Mannerheim befinner sig. Då stiger en lantdagsgäst som Hasager träffat i Helsingfors ner från tåget. Han lovar hjälpa Hasager och efter en kvarts väntan i mörkret får han kliva ombord. Vagnen som han kommer in i är en sovvagn, inrättad till kvarter för generalens stab.

Korridoren är till trängsel fylld av samtalande officerare och civila, bland vilka Hasager identifierar ett par finska bankmän. Han förs till en kupédörr som med orden "General Mannerheim" slås upp av en konduktör. Hasager finner sig då stående inför en lång, elegant civilklädd herre, "av engelsk typ", med en kort välputsad mustasch under en fint formad näsa. Ett par kalla, skarpa ögon möter Hasagers och en stämma med hård, metallisk klang frågar:

— Vad kan jag stå till tjänst med?

Generalen erbjuder Hasager plats på en soffa invid ett fällbord som är fyllt av anteckningar och kartor. Hasager ställer Mannerheim tre i förväg formulerade frågor: Vilket är ert mål? När tror ni att avgörandet sker? Hur kommer förhållandena i landet att bli när avgörandet skett? Dessutom lägger han till ytterligare en fråga: Kommer man, sedan kampen nått ett slut, göra det möjligt att bygga broar mellan nationens två stridande krafter?

Mannerheims svar är, enligt Hasager, klara och koncisa:

För det första. Vårt mål är att befria vårt land från anarkin. Vi vill sätta en damm för bolsjevismens våg, som nu slår in över vårt land och har dragit in det i en revolution, i vilken den firar blodiga orgier. Vi vill kämpa mot den vågen för att skapa ett värn för vårt hemlands kultur och säkerställa landets fria existens för framtiden.

Vad gäller den andra frågan menar Mannerheim att man måste vara profet för att svara på den. Han säger sig vara övertygad om den slutgiltiga segern, även om den kan dra ut på tiden.

- Vi skådar längtansfullt efter den hjälp som vi tror måste komma från Europa. Och Europa måste förstå att det har det största intresse av striden i Finland. Om anarkin bryter igenom den damm som vi försöker resa så kommer den blodröda floden att forsa mot väster. Vi är i behov av hjälp och det måste vara en hjälp av frivilliga i hela kårer samt vapen, kanoner och gevär, som vi själva betalar för.

Mannerheim går vidare i frågelistan:

- Fråga nummer tre, om förhållandena vid krigets slut, är svårast att besvara. Men om jag hade avgörandet i min hand skulle jag säga att här icke bör byggas broar. Det är anarkisterna, samhällsomstörtarna, som själva sprängt broarna. De har förjagat den lagliga regeringen, de har satt lantdagen ur funktion och förjagat dess män. De har kastat Finland ut i inbördeskriget. De är en minoritet som med skräckvälde vill styra majoriteten. Efter något sådant kan det icke byggas broar. Det kan endast bli tal om en sak, om straffet.

- Och straffet? frågar Niels Hasager.

- Det är utmätt av lagen. De revolutionära har gjort sig skyldiga till högförräderi och uppror, straffet för detta är döden. Det är icke jag som bestämmer straffet. Det är lagen, och den måste efterlevas.

Mannerheim frågar den danske journalisten om förhållandena i Helsingfors och knyter sin hand, när Hasager talar om mordet. Det blänker till i generalens ögon:

- Straffet ska komma över dem. Det ska komma, även om kampen blir hård.

Mannerheim ber därefter en av sina medarbetare att föra besökaren till senator Heikki Renwall i vagnen bredvid. Senatören är en älskvärd medelålders man som har lätt för att le.

Hasager frågar om regeringens arbete.

Renwall berättar att allt ordinarie regeringsarbete ligger nere, alla krafter koncentreras på att krossa anarkin. Inriktningen är att försöka samla lantdagen så snart dess medlemmar kunnat ta sig till Vasa. Var alla senatorer och lantdagsmän befinner sig är fortfarande oklart. Renwall säger sig dock veta att Svinhufvud, senatens chef och den man som 6 december 1917 utropade Finlands självständighet, befinner sig i säkerhet.

- Hur kommer förhållandena efter kriget att bli här i landet? frågar Hasager.

- Det är mycket svårt att säga för ögonblicket, svarar Renwall. Ingen vet vilka händelser den kommande tiden kan bära i sitt sköte, men jag kan i alla fall säga så mycket att alla som har deltagit i upproret kommer att straffas. De ska dömas för högförräderi. Möjligen kan senare ges amnesti åt en del, men endast under förutsättning att de berövas alla sina medborgerliga rättigheter och inte i framtiden får delta i landets politiska liv. De skall föras till en pariasekt.

- Kan amnestin också komma att gälla ledarna?

- Nej, de ska straffas med lagens hela stränghet. Det är inte en tyrannisk härskare de gjort uppror emot, det är mot den lagliga lantdagen, som här i Finland är i besittning av den högsta myndigheten. För ett sådant brott finns bara ett straff: hängning. Jag ser inget annat. De måste stå till ansvar med sina liv för de liv som gått förlorade genom deras förvållande.

Hasager lyckas inte lämna sin rapport om samtalen med Mannerheim och Renwall medan han är kvar i Seinäjoki, vilket säger en del om telefon- och telegrafförbindelserna. Han tar sig till Stockholm och avfattar där en lång redogörelse. Intervjuerna är bland de första som publiceras med såväl Mannerheim som den lagliga finska regeringen efter inbördeskrigets utbrott. Rapporten införs i Politiken den 14 februari och i en lätt förkortad version samma dag i Dagens Nyheter.

Mannerheims och Renwalls uttalanden väcker en hel del uppseende. Den 15 februari skriver Upsala Nya Tidning att läser man intervjuerna får man sannerligen inte något intryck av sympatisk art:

General Mannerheim förklarade att alla revolutionärer skulle dödas och senator Renwall förklarade att alla som gjort uppror mot den lagliga regeringen skulle dömas för högförräderi och om några får amnesti så skulle de för framtiden berövas alla sina medborgerliga rättigheter och i framtiden icke få delta i landets politiska liv. De skulle göras till en pariasekt. Alla ledare skulle hängas. [...] Det program för Finlands framtid som hrr Mannerheim och Renwall tro sig kunna utstaka är helt enkelt otänkbart.

Dagen Nyheter skriver samma dag:

det är naturligt att det växer upp en fast föresats att ta hämnd för det utgjutna blodet, för plundringarna, för skräcken hos kvinnor, barn och oskyldiga. [...] Men på avstånd och i ett neutralt land verka orden grymma och berättelsen om den stämning vari skyddsgardisterna gå till sitt värv andas blodtörst. [...] På de svenska sympatierna verka dessa intervjuer avkylande.

I Social-Demokraten skriver Georg Branting att ”gårdagen bragt onda bud om stämningen bland ledande män hos Finlands vita laglighetsförsvare. En Mannerheim, en Renwall förordar massmord på sina motståndare som den slutgiltiga lösningen. Om detta bekräftas synes Finland dömt att gå under.”

Afton tidningen, som är mest känd som August Strindbergs plattform i Strindbergsfejden 1910 samt för att driva på för ett alkoholförbud, skriver att den ”grymhet som talar ur de här återgivna uttalandena verkar visa att man på sina ställen gläder sig mer åt utsikten att få utkräva en gruvlig hämnd än åt att det tragiska dramat får ett slut”.

Den vänstersocialistiska Folkets Dagblad, organ för den radikala socialdemokratiska oppositionen, menar att uttalandena rivit slöjan från de vitas ansikte: ”Kampen gäller inte Ryssarna. Kampen gäller ett underkuvande av hela den befolkning som ansluter sig till socialismen.”

Särskilt regeringschefen Renwalls uttalanden har uppenbarligen väckt viss uppståndelse även bland den finska borgerligheten i Stockholm. Den 15 februari berättar Dagens Nyheter att man mottagit ett inlägg från en i Stockholm nystartad nyhetsbyrå, Finländska pressbyrån:

Det behöver inte framhållas att detta varken till form eller till innehåll är en dementi med intervjun med senator Renwall, utan endast en glädjande vittnesbörd om att inom finländska borgerliga kretsar det även finns en annan sinnesinriktning än den som den tillfälliga regeringschefen givit uttryck för.

Man får intryck av att inlägget från Finländska pressbyrån är skrivet på initiativ av kretsar i Stockholm som inte haft tekniska möjligheter att kommunicera med Vasa eller Seinäjoki. Den enda telegrafkabeln till Finland gick via det röda Helsingfors. (Till och med Vasasenasatens eget sändebud i Stockholm, Alexis Gripenberg, var tvungen att förlita sig på svenska UD:s diplomatlinje till ambassaden i Helsingfors för att kunna få fram meddelanden till sina uppdragsgivare i Vasa, vilket UD utnyttjade för att censurera Gripenbergs telegram.) Finländska pressbyrån skriver att Renwalls uttalande om att deltagare i upproret skall föras till en pariasekt

förefaller att vara alltför kategorisk. En regeringsmedlem kan inte säga mindre, men ej heller mer än att lagen ska ha sin gång. Att ansvaret tyngst kommer att drabba upprorets ledare faller av sig självt, men förvisso kommer varken de eller deras vilseförda skaror att ställas utom lagen. [...] Det är en sak för sig att den allmänna opinionens dom kanske inte skall upphöra att hårt tynga också dem som möjligen får amnesti och att dessas ställning i den sociala samlevnaden näppeligen blir avsevärd framledes. [...] Måhända har en enskild antydan av hr Renwall i en sådan riktning legat till grund för hr Hasagers uttryck en ”pariasekt”.

På detta svarar Niels Hasager omedelbart i Politiken den 16 februari: ”Hertil er blot at sige at i det korrekt gengivne interview er ogsaa udtrykket 'pariaklasse' Hr. Renwalls eget.”

I den ursprungliga intervjun på danska den 14 februari används uttrycket ”paria kaste”, vilket i Dagens Nyheter översätts med ”pariasekt”.

I samma fråga publicerar så Dagens Nyheter den 26 februari en kort artikel av sin egen korrespondent, Daniel Jona- 171 son, som har lyckats ta sig till den vita arméns högkvarter med tåg från Torneå.

Seinäjoki, måndag

(D.J.) Dagens Nyheter korrespondent har haft ett samtal med general Mannerheim som yttrade: Mina uttalanden ha blivit helt vantolkade av den danske tidningskorrespondenten, redaktör Hasager. Mina ord: det kan inte bli tal om att bygga broar mellan de stridande lägren, avsåg inte tiden efter striden, utan endast nuet, just då kampen begynt och jag vet att bakom mig står Finlands folk, en bondehär som strider för sin frihet, för lag och rätt och som är fast besluten att för alltid befästa detta.

Den 8 mars har även Daniel Jonason tagit plats i Mannerheims tågkupé. Han berättar att stabståget består av sex sju boggivagnar förspända med ett ständigt uppeldat lokomotiv. Stabståget är nu avskärmat med ett ståltrådsnät, för tillträde krävs en särskild passersedel och varje besökare antecknas. ”Generalens arbetsrum på tåget är rymligt och spartanskt och sådant som man föreställer sig med kartor, ritbestick och andra tillbehör.” På generalens bord finns

också ett par urklipp ur svenska Aftontidningen och Folkets Dagblad, ”vardera här och var streckade med blått”. Jonasson skriver:

Generalen inleder själv samtalet på ett något förkrossande sätt:

— Önskar ni att vi ska tala om väder och vind eller vill ni själv redogöra för hur ni trivs i Vasa, står jag med nöje till er tjänst en stund. Men intervjuer har jag fått så tillräckligt av att jag en gång för alla beslutat att aldrig bevilja någon dylik.

En intervjuare talar ogärna med en överbefälhavare om väderlek. På en försiktig fråga svarade generalen:

— Jag dementerar aldrig. Jag säger ingenting som jag inte kan stå för. En dementi är ett svaghetstecken, som ger ett sken av att man behöver rättfärdiga sig.

Väl att märka inflöt aldrig något beriktigande från senaten i Vasa av Heikki Renwalls uttalanden.

3. Inbördeskriget våren 2008

Kampen om historien

I DE BÖCKER och artiklar om 1918 som jag plöjde igenom 175 framträdde också en bild av den finska historieskrivningen om 1918. Den visade vilken lång och svår kamp det varit att klarlägga vad som faktiskt skett.

Det första officiella historieverket gavs ut 1920-1926 med titeln *Finlandsfrihetskrig år 1918* och omfattade sammanlagt åtta band på 3 000 sidor. Utgivare var "Frihetskrigets historiekommitté". Krigets offer, inklusive dem som dött utanför slagfältet, uppmärksammades på sammanlagt en halv sida. De efterlämnade papperen visar att kommittén hade gjort vissa arkivstudier och hade tillgång till ett material som gav en uppfattning av antalet offer, deras fördelning på vita och röda, antalet civila offer och hur de dött. Kommittén valde att inte bearbeta dessa uppgifter så att de kunde publiceras.

Parallellt med detta verk, som kom att kallas "Högkvartersversionen" utkom ett annat omfattningsrikt bokverk som gick under namnet "Deltagarversionen" och som ännu tydligare återspeglade de vita aktivisternas uppfattning om vad som hänt.

1943 utgavs en bok med titeln *Finlands självständighetskamps bibliografi* som listade inte mindre än 7 215 titlar. I biografien fanns en avdelning som redovisade ett hundratal titlar skrivna av röda, några av dem i Sovjet och bland exilfinländare i USA. En del av dessa böcker smugglades in i Finland och är idag rariteter på de finska antikvariaten.

Med undantag för de fåtaliga "röda" titlarna hyllade de övriga segrarnas uppträdande. Genomgående framställs de röda som landsförrädare som ville ansluta Finland till det bolsjevikiska Ryssland. I denna utgivning fanns också ett verk från 1927 skrivet av Henrik Johannes Boström med en titel som i svensk översättning lyder "Hjältarnas minne. Biografier över medborgare som gav sitt liv för Finlands självständighet och frihet". Som titeln antyder tecknades här levnadsödet för 4921 vita, varav 4771 stupat 1918, med uppgifter om var, hur och när de dödats. I fråga om de omfattande rättsövergrepp och politiska utrensningar som skedde i krigets spår skulle det dröja till 1953 innan en kritisk och ifrågasättande studie dök upp i de finska bokhandlarna: en bok vars titel i svensk översättning lyder "Orätt under rättens täckmantel", skriven av Ensio Hiitonen, som varit en framträdande medlem av den vänstersocialdemokratiska opposition som lämnade partiet efter fortsättningskriget. Flera detaljer i boken var oriktiga, vilket gjorde att den lätt kunde angripas som en partsinlaga.

Nästa försök att lyfta fram de många dödsoffren gjordes 1957 av den ansedde historikern Juhani Paasivirta i boken *Finland år 1918 och relationerna till utlandet*, översatt till svenska 1962. Paasivirta lägger tonvikten på det storpolitiska skeendet före, under och efter inbördeskriget. Boken innehåller ett avsnitt på cirka tio sidor som handlar om revolutionens efterräkning. Paasivirta uppger antalet stupade under de cirka hundra dagar kriget varade till 3 100 vita soldater och 3400 röda. Under själva kriget, menar Paasivirta, avrättade de röda cirka 800 personer och de vita cirka i 300. Men om man räknar in dem som på ett eller annat sätt bragtes om livet efter krigsslutet uppgår de rödas förluster till över 20000, säger Paasivirta. Det totala antalet döda skulle då uppgå till över 27000. Paasivirta pekar på ständrätterna och de eländiga förhållandena i fånglägren som de viktigaste orsakerna till det stora antalet döda. Paasivirtas bok fick ett ganska blandat mottagande och fick inte heller den något stort genomslag i debatten.

Därför kom det att dröja till 1960, med Linnas *Upp trälarna*, innan någon på allvar lyfte på det täckelse som dolt den verkliga händelseutvecklingen. Linnas bok såldes i stora upplagor och hyllades av en mer eller mindre enig kritikerkår. Men som Stormbom framhåller i sin biografi uteblev den offentliga debatten om vad som faktiskt hänt 1918 i stort sett helt. Inspirerad av

Mauritz Edströms intervju med Linna i Dagens Nyheter gjorde Stormbom själv i *Hufvudstadsbladet* ett försök att få igång en diskussion kring Linnas syn på vad som skett 1918. Frågan gick till sex forskare, historiker och sociologer: Var den bild som Linna gav av finsk historieskrivning runt 1918 korrekt?

Av de sex är fem i stort sett mycket kritiska till Linnas bild. Eirik Hornborg, som själv satt i lantdagen 1917 och 1918, säger att visst växte upproret ur fattigdom och hårda levnadsvillkor, ”som dock mindre berodde på människor än på karg jordmån och hårt klimat”. Professor Pentti Renvall polemiserar mot vissa siffror över antalet dödade som Linna anför och gör sig skyldig till att inte kunna läsa innantill när han som motbevis håller fram att Paasivirta uppger att 800 vita och 1300 röda dödades utanför striderna. Han tillägger: ”Linna beaktar inte att hur summarisk och ojämn rättskipningen på den vita sidan än kan ha varit, så riktade den sig dock mot gärningar, som där det inte gällde kriminalbrott i varje fall gällde olaglig resning med vapen i hand. [...] Åtgärderna riktades inte mot sådana som inte tagit del i händelserna.”

Professor L. A. Puntila betygar sin aktning och beundran för Linna som konstnär men uppmanar ”skomakaren” att hålla sig till sin läst och inte ge sig in på historieskrivarens gebit. Inte heller Puntila verkar ha läst Paasivirtas tio sidor långa kapitel om krigets offer utan kritiserar Linna för att tro mer på siffrorna från den socialdemokratiska partibyran än från forskaren Paasivirta. Han anser att Linnas kritik mot historieforskningen bygger på en felaktig uppfattning om dess uppgift.

I Dagens Nyheter säger Väinö Linna att man i Finland måste se spöket från 1918 i ögonen, annars kommer det aldrig att försvinna. Mot detta polemiserar professor Sven Lindman, som menar att bägge sidor har hunnit bygga upp en tradition ”stark nog att hålla i sig mycket länge, samtidigt som vardera parten har aldrig sinande möjligheter att göra ont värre genom att av och an ventilera ohyggliga detaljer. [...] Jag åtar mig inte att svara på frågan om vinningarna [av en offentlig debatt] blir större än skadeverkningarna.”

Docent Yrjö Blomstedt säger att vad gäller Linnas kritik mot historieskrivningen, som bland annat riktar sig mot historieverket *Finlands frihetskrig*, är Linna ”ute i nästan ogjort väder”, eftersom verken aldrig var avsedda att säga den slutgiltiga sanningen. De skrevs som ett ”’monument över segern i frihetskriget’ Att i detta sammanhang orda om ’förvanskning’ är lika oriktigt som malplacerat. Det självständiga Finlands ideologi (vad det nu sen må vara?) byggdes inte på en lögn, utan på de vitas sanning.”

Egentligen är det bara Jan-Magnus Jansson, då mest känd som statsvetare, som inte polemiserar med Linna, utan intar en mer eftertänksam attityd. Han säger att det även på borgerligt håll förekommit försoningsvilja, symboliserad av bland andra K. J. Ståhlberg. ”Som avgörande parlamentarisk skiljelinje avvecklades inbördeskriget 1937 då Cajanders ’rödmylleregering’ bildades [en koalitionsregering med centerpartiet och socialdemokraterna som stomme] och som folk-psykologisk klyfta i stort sett under vinterkriget.” Under flera decennier efter inbördeskriget gallrades röda och deras söner bort från militärtjänstgöring, för att man inte skulle träna potentiella upprorsmakare i vapenbruk. Under vinterkriget, och i synnerhet under det mer omfattande fortsättningskriget, behövde Finland varje tillgänglig soldat, särskilt som de med röda sympatier visade sig slåss lika bra mot Sovjetunionen som de med vita.

Jansson påpekar också att bland annat Paasivirtas siffror om vilken liten roll de ryska soldaterna spelade i de rödas krigsföring 1918 ”i viss grad korregerar föreställningarna om den röda sidans ’onationella’ karaktär”. Han säger att man dock måste tvivla på ett rött Finlands möjligheter att stå emot att sugas in i det övermäktiga attraktionscentrum som Sovjetryssland utgjorde. Jansson ger också följande perspektiv på händelserna 1918: hur ovälkommen den vita segern än var för arbetarklassen, ”gav den dock, kombinerad med lyckliga omständigheter som ententens seger, republikens utropande och Ståhlbergs val till president

upphov till en samhällsutveckling som numera bejakas av största delen av folket”.

Så mycket mer debatt blev det inte den gången. Frågan om inbördeskriget och dess följder hamnade i knappt tio år på nytt utanför den offentliga dagordningen. Då publicerade historikern Jaakko Paavolainen tre banbrytande verk om inbördeskriget: om den röda terrorn, om den vita terrorn och om fånglägren. Paavolainen var ekonomiskt oberoende och kunde delvis finansiera sin forskning med stöd av sin familj. Han förklarade senare att det antagligen var det kalla kriget och president Kekkonens behov av goda relationer med Sovjet som höll ett skyddande ”paraply” över honom. Detta märktes bland annat genom de starka krafter som försvarade den vita sidans historiesyn höll tillbaka sin kritik av Paavolainens arbete. Hans böcker angreps inte särskilt hårt, trots att de på många avgörande punkter vederlade den fram till dess officiella historieskrivningen. Bland annat lyfte Paavolainen fram en rad omständigheter som pekade mot att fång-lägerkatastrofen kunde ha undvikits om förbudet mot matpaket från de anhöriga inte införts, om regeringen inte intagit en avvisande hållning till förslagen om nödslakt av nötkreatur, om samma regering antagit erbjudanden från Sverige om utökad import av mat och så vidare. Med Paavolainens verk gick det inte längre att skyffla undan de omfattande övergreppen under 1918.

Ungefär samtidigt, 1970, beslöt Statistikcentralen (Finlands motsvarighet till Statistiska centralbyrån) att publicera en sammanställning av den så kallade präststatistik som hade insamlats redan 1919. Då hade kyrkoherdarna i de olika församlingarna uppmanats att på särskilda blanketter registrera de personer som dött under och efter inbördeskriget. Varför det dröjde mer än femtio år innan dessa uppgifter publicerades är oklart, men sammanställningen visade att kriget – på och utanför slagfältet – skördat åtminstone 26 000 offer.

Åren 1981-1986 publicerades så på nytt ett offentligt finansierat historieverk författat av ”Kommittén för det röda Finlands historia” vilket omfattade sex band på sammanlagt 2 800 sidor. Det är anmärkningsvärt att man även i detta verk undvek en närmare granskning av krigets efterspel och då särskilt arkebuseringsvågen i april och maj 1918.

Man kan säga att det skulle dröja ända till början av 1990-talet innan den akademiska forskningen vaknade till liv på allvar. Återigen var det en bok som satte fyr under pannorna: *Vaken till Tammerfors*, skriven av professorn i historia vid Helsingfors universitet Heikki Ylikangas. Boken beskriver den vita arméns inringning och stormning av den **röda** industristaden Tammerfors, från början av februari till början av april 1918, liksom behandlingen av de fångar som togs efter stadens fall. När man läser boken känner man hur författaren drivs av en uppdämd ilska, inte bara över de vitas krigföring och behandlingen av kapitulerande soldater och civila, utan även över den officiella historieskrivningen. Inte minst framhåller Ylikangas hur undermåligt ”Kommittén för det röda Finland” dokumenterat de omfattande avrättningarna under fälttåget mot Tammerfors. Ylikangas angriper även den finska historieforskningen i stort:

Varför har händelserna i det finska inbördeskriget hemlighållits och dolts samtidigt som vi i detalj känner till spanska inbördeskriget och dess följder och till exempel de grymheter som begicks under Hitler? Svaret är enkelt. I Finland har styret inte bytts ut lika radikalt som i Tyskland efter att den nationalsocialistiska ideologin föll samman eller i Spanien efter att Francos system störtade ihop. I båda dessa fall har man kunnat se tillbaka på den förra administrationens göranden och låtanden utan att samtidigt tvingas ta ansvar för dem. [...] I Finland baserar sig det regerande styret direkt på dem som avgick med segern 1918.

Ungefär samtidigt som *Vägen till Tammerfors* publicerades stod Ylikangas som redaktör för en bok om den akademiska världens tystnad om 1918.

Vägen till Tammerfors fick 1994 Finlandiapriset som årets bästa fackbok. Men samtidigt utsattes Ylikangas för en presskampanj av sällan skådad omfattning. Kampanjen underlättades av vissa sakfel, som Ylikangas ändrade i senare upplagor. Attacken utgick från tidningar i

Österbotten, som varit den stora rekryteringsbasen för den vita armén. I en tidningsintervju 1995 säger Ylikangas att han tycker sig se stora likheter med den kritik som drabbade Väinö Linna 1960: ”En stor del av argumentationen från österbottniskt håll gick ut på att jag fråntagit dem hedern av att ha räddat Finland ur bolsjevikernas klor och Stalins terror. En central punkt i mottagandet var också att jag borde ha låtit det hela vara, att det är onödigt att riva upp gamla sår.”

Efter Sovjetunionens upplösning i början av 1990-talet gick den finska historieforskningen åt två håll: dels blev det möjligt att lyfta fram den omfattande vita terrorn, dels skedde en återgång till de attityder som hade varit förhärskande före kalla kriget och Kekkonens tid. Således kunde även de som hela tiden varit lojala med den ”vita segern” mer ohämmat framföra sina synpunkter, vilket bland annat drabbade Ylikangas.

Åren 1993-1995 blev det så dags för en tredje historiekommitté att lägga fram sin syn på inbördeskriget. Det skedde i verket *Finland 1917-1920*, med krigshistorikern och professorn Ohto Manninen som redaktör. Men kommittén publicerade inte några nya siffror om antalet offer. I ett kapitel med rubriken ”Den revolutionära vreden och återställandet av ordningen” behandlar kommittén den röda och vita terrorn. Kapitlet inleds med konstaterandet att det år 1918 dog 40000 fler personer än normalt i Finland. ”Av dessa dog 25 000 i samband med kriget och av dessa åter föll 14000 för vapen”, skriver en av bokens författare. Lite senare sägs att knappt 7000 stupade på slagfältet, medan ytterligare 10000 miste livet ”delvis i samband med krigshandlingarna men delvis först efter striderna”. De motstridiga siffrorna och oklara formuleringarna reds aldrig ut. Av de sjutton sidor som kommittén ägnar offren och krigets efterspel är det svårt att få en klar bild av vad som skedde. Framför allt görs ingen grundlig utredning av hur och under vilka närmare omständigheter så många människor kunde ha dött utanför slagfältet. I fråga om den rättsliga grunden för de 183 många avrättningarna är texten hal som en blöt tvål.

1998, åttio år efter krigets utbrott, tillsattes ytterligare en historiekommision, denna gång med uppdrag att på djupet klarlägga hur många offer kriget skördat, i möjligaste mån identifiera varje dödad och ange var och hur denna person dog.

Till ordförande utnämndes Heikki Ylikangas och till projektchef docent Lars Westerlund, då verksam vid Åbo akademi. Initiativet kom från Ylikangas och Westerlund, som lyckades övertyga den dåvarande socialdemokratiske statsministern Paavo Lipponen att tiden var mogen för en djupgående utredning av vad som skett 1918. Lipponen förankrade sedan uppdraget hos alla riksdagspartier. Kommissionen fick namnet ”Krigsdöda i Finland 1914-1922”. Att perioden sträcktes ut till att omfatta hela första världskriget plus ytterligare fyra år kunde motiveras med att finländare dog även på världskrigets stora slagfält, liksom i flera militära operationer i Östkarelen under början av 1920-talet och i det estniska kriget mot Ryssland från november 1918 till januari 1920. Men ett lika viktigt skäl var att minska polariseringen kring projektet genom att mjuka upp det faktum att det främst var övergreppen under 1918 som nu skulle granskas.

I en artikel i *Historisk Tidskrift för Finland* ställer Westerlund frågan ”Varför dröjde det åtta decennier innan krigsoffren utforskades?”. Han svarar:

De personer som i något meningsfullt avseende var delaktiga i 1918 års krig fanns inte längre vid liv i slutet på 1990-talet. Den tidsmässiga distansen till de utbredda övergreppen under händelserna 1918 har blivit tillräckligt lång för att möjliggöra en slutgiltig forskning utan att någon nu levande person längre skulle kunna ställas till moraliskt ansvar för sina gärningar.

Westerlund konstaterar att frågan om offren, vilka de var och hur de dog, har dykt upp med jämna mellanrum i den offentliga debatten under Finlands hela självständighetstid. ”Eftersom frågan är av nationell karaktär förmodar jag att den förr eller senare blivit föremål för en

utredning i en eller annan form. [...] Nu föreligger helt enkelt för första gången ett gott och lämpligt läge att utforska offren i 1918 års krig.”

Projektet delades upp i tre delar:

- Skapande av en namndatabas med uppgifter om alla krigsoffer.
- Genomsökning av existerade arkiv efter uppgifter om offren.
- Egen forskning.

I slutet av maj 2004 kunde projektet betraktas som i huvudsak slutfört, även om några studier då återstod. Då presenterades följande siffror över antalet döda i inbördeskriget:

DÖDSORSAK	RÖDA	VITA	ÖVRIGA	TOTALT
Stupade i strid	5 199	3 414	790	9 403
Avrättade, skjutna, mördade	7 370	1 424	926	9 720
Döda i fångläger	11 652	4	1 790	13 446
Döda efter befrielse från fångläger	607		6	613
Försvunna	1 767	46	380	2 193
Övriga dödsorsaker	443	291	531	1 265
Totalt	27 038	5 179	4 423	36 640

På presskonferensen där projektet presenterades sade Lars Westerlund att han personligen ansåg att det fanns ytterligare 2 000 offer, huvudsakligen på den röda sidan, döda som inte gått att till fullo identifiera. Andra forskare i projektet har pekat på att siffran beträffande arkebuserade röda sannolikt är för låg och att det totala antalet avrättade röda ligger närmare 10 000.

Som en del av projektet ”Krigsdöda” publicerade Statsrådet (Regeringskansliet) 2006 boken *Amatöörrien sota* (Amatörernas krig) av Aapo Roselius. Den visade att antalet stupade på den röda sidan var 800 högre än man tidigare trott och nu översteg 6 000. Siffran över stupade vita justerades samtidigt upp till 3450. För de röda är antalet stupade 60 procent högre än för de vita. Det finns flera orsaker till detta, bland annat det röda gardets dåliga militära utbildning och oprofessionella uppträdande. Men siffran 6 000 inbegriper också det stora antal röda soldater som avrättades omedelbart efter att de kapitulerat. ”Roselius uppskattning av antalet stupade i inbördeskriget är ca 40 procent högre än tidigare förmodat”, skriver Statsrådet i ett pressmeddelande och påpekar att den förra bedömningen av det totala antalet krigsoffer gjordes av Statistikcentralen 1921 (som alltså publicerades 1970).

Projektet har upprättat elektroniska personkort över 39 550 krigsdöda under åren 1914-1922. Det innebär att anhöriga i namndatabasen kan söka på namn och i de allra flesta fall få fram uppgifter om var, när och hur den eftersökte dog. Därmed finns nu ett vetenskapligt svar på en del frågor som i nästan nittio års tid varit föremål för muntlig eller skriftlig tradering i den enskilda familjen, på enskilda orter och i den röda så kallade klasskampslitteraturen.

Det är också värt att nämna att på den vita sidan uppgjordes ganska kort tid efter 1918 utförliga biografier över alla stupade, inklusive dem som avrättades av de röda. Frågetecknen kring dessa personers död har alltså varit betydligt färre än bland de röda. Det är också viktigt att peka på den stora diskrepansen i antalet döda på den röda respektive den vita sidan: närmare 30000 röda mot cirka 5 200 vita.

Till projektet har en rad yngre forskare också varit knutna, som gjort olika typer av studier. Marko Tikka har i en doktorsavhandling och i flera böcker klarlagt omständigheterna bakom upprättandet av ständrätter. Aapo Roselius har undersökt vilka som höll i gevären under avrättningsvågen under våren och sommaren 1918, vilket bland annat resulterat i boken *I bödlarnas fotspår*. Roselius uppskattning är att minst 8000 personer deltog i avrättningarna,

sannolikt fler än så. Inom ramen för ”Krigsdöda” finns också ett ofullständigt och svårtolkat dokumentunderlag med namn på personer som kan ha ingått i exekutionsplutonerna. Dessa dokument har inte publicerats på grund av namnuppgifternas osäkra karaktär.

Det betyder att det fortfarande inte är klarlagt vem som dödade vem och varför 1918 — och oklarheten kommer av allt att döma att bestå.

Den förbjudna sorgen

Efter inbördeskrigets slut uppstod en märklig situation i Finland. Över hela landet restes minnesmärken och hölls sorgeshögtider för att hedra de drygt 5000 vita offren. Alla döda fick sina biografier skrivna och de anhöriga visste var, när och hur döden hade inträffat. Sedan hedrades dessa döda varje år i de officiella högtider som hölls den 16 maj till minnet av segern i inbördeskriget.

För de anhöriga till de närmare 30000 röda som dödades, varav det stora flertalet avrättats eller dukt under i fånglägren, var situationen helt annorlunda. Många anhöriga visste inte var deras nära och kära hade dött, många tusentals döda låg i omärkta massgravar utanför fånglägren och på många platser stoppade myndigheterna alla offentliga sorgemanifestationer, liksom man förbjöd resandet av gravstenar och minnesmärken. De vita stupade fick alla officiell status som hjältar, änkor fick ekonomisk kompensation från staten och vita krigsinvalidier fick pension. För de röda fanns inget sådant. Själva sorgen och de ritualer som ingår i sorgearbetet blev därför delvis underjordiska eller skedde i öppet trots mot det offentliga Finland.

Till saken hör att representanter för kyrkan ofta öppet tog ställning för den vita saken. I predikningar både under och efter kriget fördömde det stora flertalet präster de röda som landsförrädare, femtekolonnare och ogudaktiga. Medan de vita offren bestods ståtliga begravningar och de döda fick kyrkans välsignelse vägrade många präster att hålla officiella gudstjänster över fallna röda.

Ulla-Maija Peltonen, docent vid Helsingfors universitet, har i artikeln ”Civil war victims and mourning in Finland 1918” beskrivit hur sorgearbetet såg ut på den röda sidan. Det centrala redskapet för att handskas med förlust och sorg blev personliga och kollektiva berättelser, som till stor del framfördes muntligt och traderades inom familjen eller i olika typer av föreningar. I dessa berättelser sökte man förklaringar till vad som hänt och kunskap om vilka som var skyldiga till de anhörigas död. Berättelserna innehöll ofta redogörelser för hur de skyldiga fick sitt straff genom att drabbas av olyckor, sjukdom eller självmord.

Peltonen berättar om hur anhöriga i hemlighet sökte upp de platser (till exempel grustag) där deras män, söner eller döttrar hade avrättats. På dessa platser lade man ut blommor, egentillverkade kors och namnbrickor, vilka ofta sedan förstördes av den lokala skyddskåren eller andra som varit aktiva på den vita sidan. Till dessa ”underjordiska” sorgaktiviteter och minnesplatser knöts ibland sägner om uppenbarelsen och övernaturlig klagosång.

De socialdemokratiska tidningar som började utkomma igen mot slutet av 1918 beskrev utförligt kampen kring dessa minnesplatser. För att påminna om det stora antalet avrättade publicerade *Suomen Sosialidemokraatti* ett demonstrativt stort antal dödsannonser, vilket ledde till att tidningen tillfälligt drogs in av myndigheterna. När tvåveckorstidningen *Itäja Länsi* (Öst och väst) började utkomma 1924 innehöll den många foton på och reportage om dessa gravplatser. Till detta knöts också utgivning av vykort, tillverkning av amuletter och andra minnesföremål och så vidare. För det olagligförklarade kommunistpartiet (som hade bildats av landsflyktiga röda i Ryssland) blev denna kamp om minnet en viktig verksamhetsplattform.

Peltonen menar i sin artikel, som publicerades 2002, att man kan urskilja åtminstone fyra

faser i denna process av hågkomst och sorg.

Den första sträckte sig från 1918 fram till 1930-talet. Under denna tid existerade två skarpt åtskilda men parallella minnestraditioner, där både den röda och den vita sidan lyfte fram de grymheter som hade begåtts av motståndarna. På den vita sidan tjänade dessa berättelser om de ”omänskliga” röda som ett medel att rättfärdiga och tysta ner de egna övergreppen. På den röda sidan blev berättelserna ett sätt att upprätthålla minnet av oförrätter och brott som det officiella Finland vägrade erkänna, än mindre utreda. Den stora skillnaden var att den vita versionen gavs ställning av officiell sanning, som sanktionerades av myndigheterna, skolsystemet och kyrkan. År 1930 fanns det på drygt 350 orter minnesmärken över fallna vita, medan det endast existerade fem offentliga minnesmärken över fallna röda.

Den andra fasen startade efter vinterkriget och fortsättningskriget 1944, som även om det kan betraktas som en avväjningsseger för Finland, resulterade i kontrollkommissionens intåg på Hotel Tornio och kommunisternas återinträde i den officiella politiken, bland annat genom kontroll av Inrikesministeriet. Över många nya minnesmärken restes då över inbördeskrigets förlorare och berättelserna om de många övergreppen kunde då mer öppet framföras av arbetarrörelsen. Peltonen menar att den ökade publiciteten inte förändrade vad hon kallar den ”officiella sanningen” och i stora drag stod de röda och vita berättelserna fortfarande mot varandra.

Den tredje fasen började på 1960-talet, med Väinö Linnas roman *Upp trälarna* som den verkliga vändpunkten. I den offentliga debatten började termen ”inbördeskrig” dyka upp vid sidan av de vitas ”frihetskrig” och de rödas ”klasskrig”. Samtidigt försökte olika arkiv inriktade på folklivsforskning via annonser i tidningarna uppmana anhängare att skicka in sina egna minnen och berättelser om 1918. Gensvaret blev överväldigande. Tiotusentals längre och kortare redogörelser strömmade in. I bifogade brev uttryckte många anhängare sin glädje över att äntligen få föra fram sin version av vad som hade skett 1918. År 1969 började också en organisation knuten till arbetarrörelsen att kartlägga de platser där röda hade avrättats och begravts. År 1970 hade det på 200 orter rests minnesmärken över de röda. Samma år avtäcktes det första offentliga minnesmärket över de röda offren i Helsingfors.

Den fjärde fasen, menade Peltonen, inleddes på 1980-talet och pågick fortfarande när hon skrev sin artikel. En stor förändring var att den akademiska forskningen på bred front börjat uppmärksamma 1918 och att händelserna nu betraktades som ett uppror med huvudsakligen inhemska rötter

och som ett inbördeskrig, inte ett krig mellan patrioter och landsförrädare. En viktig händelse i sammanhanget är avtäckningen av det stora minnesmärket vid fånglägret i Ekenäs på sommaren 1988, som skedde i närvaro av president Mauno Koivisto och krigsmaktens överbefälhavare. Detta var första gången representanter för dessa institutioner närvarade vid en ”röd” minneshögtid. 4000 personer deltog i högtiden. I minnesmärket fanns namnen på närmare 3000 offer ingraverade. Betydelsen av detta framhävs av en kvinna, född 1958, i ett brev till ett av arbetarrörelsens arkiv, som citeras av Peltonen:

Äntligen, efter 70 års väntan, fick vi ett minnesmärke vid Ekenäs och på det fann jag min mormors fars namn. I alla dessa år har min mormor sört det faktum att hennes far inte vilade i en riktig grav. [...] Jag tog ett foto och skickade till mina morföräldrar, vilket både gladdde och överraskade dem. De var stolta över att en yngre anhörig bevarade minnet av deras anfader som svalt ihjäl.

År 1993 välsignade biskopen i Borgå, Erik Vikström, graven vid Ekenäs. Detta var första gången en biskop välsignade döda i en röd massgrav. Efter detta skedde liknande välsignelser på många platser i Finland.

1998, åttio år efter inbördeskriget, deltog samtliga riksdagspartier i en minneshögtid vid

massgraven i Ekenäs. Även representanter för det konservativa samlingspartiet, som kan betraktas som den främsta arvtagaren till de politiska grupperingar som var pådrivande på den vita sidan 1918, deltog i högtiden. År 2000 öppnades den första permanenta minnesutställningen om inbördeskriget på Nationalmuseet i Helsingfors. Peltonen framhävde också betydelsen av projektet ”Krigsdöda”, som hade som målsättning att identifiera alla offer.

Peltonen avslutar med att peka på fem omständigheter som har försvårat bearbetningen av det nationella trauma som inbördeskriget 1918 fortfarande är. För det första har den officiella historieskrivningen inte velat erkänna att några brott begicks på den vita sidan, utan snarare gått in för att släta över och förneka dem. För det andra har den offentliga sanningen överdrivit och förvanskat de rödas oförrätter och inte heller i efterhand velat ändra felaktiga uppgifter. För det tredje har det offentliga Finlands tjänstemän, så som präster, domare och lärare, i stor omfattning varit lojala med den vita historiebilden. För det fjärde har den officiella bilden av kriget, så som det kommit till uttryck i minnesmärken och ceremonier, varit sådan att anhöriga till avlidna röda inte kunnat identifiera sig med den. För det femte har de röda, under den tid då övergreppen fortfarande var i färskt minne, inte givits utrymme att offentligt sörja sina döda.

Av dessa orsaker har minnet av 1918 fortsatt att vara ett öppet sår i Finland, skriver Ulla-Maija Peltonen i den artikel som alltså publicerades 2002.

Man kan nog säga att sedan dess har hanteringen av de smärtsamma minnena från 1918 gått in i ännu en ny fas. År 1998 fanns ännu ett antal personer i livet med egna minnen av 1918. Nu är alla dessa borta. Därmed går historien över från att vara skriven i blod till att skrivas i bläck. År 2004 publicerades resultatet av projektet ”Krigsdöda” vilket gav nästan alla offer en identitet och dödsplats. I spåren av projektet har det också utkommit en hel flod av böcker och olika publikationer. Även om många aspekter på inbördeskriget och dess följder återstår att utforska är ändå offrens antal och de grundläggande omständigheterna kring deras död nu kända.

Men man kan peka på en omständighet som inte är klarlagd: Vilken roll hade den finska staten och dess institutioner i dödandet av tiotusentals medborgare i de politiska utrensningar som förekom i krigets spår?

Debatten i Helsingin Sanomat

På nittioårsdagen av det röda upproret, den 27 januari 2008, hade *Helsingin Sanomats* kulturredaktion vänligheten att publicera en debattartikel av mig om inbördeskriget och dess följder. Artikeln var skriven i form av arton teser om Finland 1918 och fick av tidningen rubriken ”Det är dags för Finland att erkänna inbördeskrigets brott”. Artikeln, som samma dag bemöttes av två historiker, utlöste drygt 500 kommentarer från läsare på Helsingin Sanomats webbplats, ledde till en intervju med statsminister Matti Vanhanen om den finska statens skuld, refererades i ett antal andra tidningar, kommenterades i ledare och blev inledningen till en debatt i Helsingin Sanomat som varade mars månad ut. De arton teserna löd:

1. Det väpnade upproret i januari 1918 var omotiverat, oansvarigt och en avvikelse från den parlamentariska väg som valdes av de övriga socialdemokratiska partierna i Norden. I sitt genomförande var det i grunden en statskupp.
2. Jan-Magnus Jansson hade rätt när han sade att det var det dubbla nederlaget för det röda upproret och det kejserliga Tyskland i första världskriget som lade grunden för dagens demokratiska och liberala Finland.
3. Den lagliga, finska regeringen var fullt berättigad att tillgripa väpnad kamp. Problemet ligger i hur våld utövades mot de besegrade.
4. Mannerheims dagorder den 25 februari 1918 tillät avrättning av soldater som kapitulerat.

Ett agerande som uttryckligen förbjudits av president Abraham Lincoln under det amerikanska inbördeskriget och i Bryssel- och Haagkonventionerna från 1874 och 1907.

5. På rekommendation av Karl Söderholm, den högste juridiske rådgivaren knuten till senaten i Vasa, tilläts etablerandet av ett nätverk av hundratals ståndrätter. Dessa ”domstolar” saknade all laglig grund och resulterade i upp emot 10000 avrättningar.
6. Det system med Statsförbrytelsesdomstolar som etablerades av Lantdagen i maj 1918 stred mot grundläggande principer i dåtidens såväl finska som västerländska lagstiftning: närmare 70 000 personer dömdes med åsidosättande av vedertagen rättspraxis, de flesta inte för vad de gjort utan för deras uppfattningar och livsstil.
7. 13 500 personer dog i fånglägren, huvudsakligen till följd av vanvård och likgiltighet inför mänskligt lidande.
8. Sett som en helhet utgör efterspelet till det finska inbördeskriget 1918 det värsta, statsorganiserade övergrepp som förekommit i de nordiska ländernas moderna historia, bortsett från den tyska ockupationen av Norge och Danmark under andra världskriget
9. I sin hårdhet kan repressionen, i Västeuropa, endast jämföras med de utrensningar som Franco genomförde under och efter det spanska inbördeskriget, då en ungefär lika stor andel av befolkningen dödades.
10. Om dessa handlingar genomförts idag skulle de ha kallats krigsförbrytelser och brott mot mänskligheten. Militära och politiska ledare involverade i sådana handlingar kan ställas inför den Internationella Brottmålsdomstolen i Haag.
11. Den amnesti för dem som var med att slå ned upproret som riksföreståndare Svinhufvud utfärdade den 7 december 1918 (kontrasignerad av Karl Söderholm) stoppade alla möjligheter till juridisk granskning av de brott som begicks 1918.
12. Amnestin liknar den som utfärdades av juntorna i Chile och Argentina innan de avgick. Skillnaden är att i Finland har de relevanta statliga institutionerna inte upphävt amnestin för att ge plats för en juridisk granskning. Detta utgör fortfarande en fläck på republikens sköld.
13. Amnestin gjorde det möjligt för många tusen personer inblandade i terrorn att förskansa sig i rättsmaskineriet och i den ”djupa staten”: ordföranden för ståndrätten i Varkaus, Elias Valfrid Söpanen, var under en kort tid justitieminister, två av domarna i ståndrätten i Satakunta, K. O. Laitinen och Usko Wallin, blev höga tjänstemän i Justitiedepartementet resp. i Högsta Domstolen, i stort sett alla finska jurister deltog i bemanningen av statsförbrytelse-domstolarna etc. Allt detta undergrävde rättvisan och opartiskheten i det finska rättsväsendet ända in på 1930-talet.
14. Dagens demokratiska finska institutioner (statsöverhuvudet, regeringen, riksdagen, armén osv.) är direkta efterföljare till de segrande parterna 1918. På detta sätt skiljer sig Finland från, till exempel, Spanien och Tyskland.
15. Hur Finland hanterar sin historia har betydelse idag. Den typ av statsorganiserad repression som genomfördes i Finland 1918 har, som vi vet, fortsatt att vara en del av den europeiska och globala erfarenheten. Idag kämpar länder som Turkiet och Serbien, båda EU-kandidater, med att komma tillrätta med sin blodiga historia.
16. Tack vare en lång rad finska historiker, som brutit med en akademisk tradition byggd på förnekelse, har fakta om vad som skedde 1918 kunnat etableras.
17. Den finska staten har dock ännu inte officiellt erkänt att tiotusentals oskyldiga medborgare dog 1918 på grund av åtgärder vidtagna av dess institutioner.
18. Ett sådant erkännande skulle stärka demokratin och de mänskliga rättigheterna och utgöra

ett exempel i dagens Europa och i dagens värld.

Bredvid min artikel publicerades genmälen från två historiker: krigshistorikern och professorn vid Krigshögskolan Ohto Manninen (som varit redaktör för ett av de stora historieverken om 1918) och forskaren Marko Tikka vid Tammerfors universitet, som skrivit en rad böcker om inbördeskriget. Båda anklagade mig för efterklokhet och moralism, för att jag försökte lyfte ut händelserna 1918 ur dåtidens verklighet och bedöma dem utifrån dagens lagar och moral.

Manninen menade att det juridiska läget i högsta grad var oklart vad gäller om krigstillstånd rådde i landet eller inte, vilket i sin tur påverkade vilka lagrum som kunde användas för att döma upprorsmakarna. Eftersom riksdagen inte kunde samlas för att proklamera krigstillstånd kunde man inte använda de finska militärlagarna, som tillät upprättande av ståndrätter. I denna situation förbjöd Mannerheim upprättande av ståndrätter för att döma de upproriska, säger Manninen, som dock tillägger att Mannerheim samtidigt i samma dagorder förde fram ett antal lagrum i den militära lagstiftningen ”vars breda tolkning i flera fall ledde till avrättningar”.

Manninen vill också nyansera min framställning av Karl Söderholms roll, den laglärde som skickades av senaten för att bedöma situationen i Tammerfors sedan staden intagits av de vita trupperna. Det stämmer, enligt Manninen, att Söderholm rekommenderade upprättande av ståndrätter för att på ett organiserat sätt kunna straffa dem som deltagit i upproret. Regeringen ville, enligt Manninen, använda sig av de reguljära hovrätterna för att döma de röda, och därför beslöt man i maj inrätta statsförbrytelsesdomstolarna ”med sina många avdelningar och grundliga bevismaterial. Arrangemanget var improviserat och domarna oerfarna, men domarna utdelades enligt lagen.” Att ståndrätter, trots Mannerheims förbud, ändå upprättades berodde på att ”många” misstänkte att statsförbrytelsesdomstolarna skulle utdela alltför milda domar. ”De avrättningar som då verkställdes kan inte på något sätt ses som organiserade av staten.”

Att så många dog i fånglägren, vilka upprättades för att samla ihop närmare 80 000 personer som skulle föras fram inför statsförbrytelsesdomstolarna, berodde enligt Manninen på domstolarnas noggrannhet och långsamhet, inte på likgiltighet inför mänskligt lidande. ”Katastrofen och de vilda avrättningarna var alltså en följd av den rättsliga linje som staten valt, men de var inte 'människorättsbrott organiserade av staten'”, framhåller han.

I fråga om Svinhufvuds amnesti säger han att den kom till för att också kunna få stöd för beslutet att benåda de upprorsmakare som dömts till fängelsestraff.

Manninen är också förvånad över att jag vill att den finska staten ska ”pryglas sig själv”. ”Den finska staten har inte anledning att fördöma och kriminalisera sin föregångares strävan efter laglighet. Däremot finns det anledning och 197 grund för att fortsätta att forska i de anledningar som ledde till det finländska folkets svåraste tragedi”, skriver han avslutningsvis.

Marko Tikka å sin sida inleder med att säga att min framställning i huvudsak stämmer överens med nuvarande historieforskning eller åtminstone ligger mycket nära den. Han fortsätter:

Det som är främmande för en historieforskare är däremot det stränga, eftersläntrande, moraliserandet som ju mer är en sak för politiker eller journalister. Officerarna i det vita högkvarteret planerade ingen Endlösning eller koncentrationsläger, utan använde systematiska metoder för att kväsa upproret och, som det hette, pacificera landet. Jag anser alltså att Stenquist har en något bristfällig förståelse för ögonblicket och tidsperioden. Staten kan ju surna till om någon reser sig i uppror mot den.

Tikka säger vidare att den fjärde tesen (om Mannerheims dagorder den 25 februari) har ett litet men betydelsefullt fel. För de vita var det under hela kriget en olöst fråga huruvida de röda juridiskt kunde ses som soldater i en stridande armé eller om de snarare skulle betraktas som beväpnade civila. Därför ville man inte tillämpa Finlands militärlagar, som reglerade

behandlingen av reguljära soldater, utan i stället stödja sig på den ryska militära brottsbalken, ”som gjorde det möjligt att ställa även civila inför ståndrätt och döma dem till arkebusering med det samma”.

Tikka menar också att jag har fel när jag påstår att statsförbrytelsesdomstolarna inte dömde personer för vad de i första hand hade gjort utan för deras åsikter och livsstil. Det råkade bara höra till den tidens rättspraxis att tidigare leverne påverkade domarna. ”Sedan är det en annan sak att lagen stiftades retroaktivt, på ett sätt som var främmande för finsk rättspraxis och genomförandet gick så hopplöst långsamt att detta ledde till fånglägerkatastrofen.”

Tikka anser att kravet på att den finska staten bör erkänna sina gärningar och be om ursäkt är problematiskt. (I min artikel förekom inte ordet ”ursäkt”, se tes 17 och 18.) Tikka frågar: ”Vem ska be om ursäkt, vem riktar man sig till och varför?” Han säger att såväl den röda som den vita militärledningen använde metoder som inte kan accepteras enligt en fredstida moraluppfattning, vilket vi sett senast i Jugoslavien. Senaten i Vasa strävade efter att begränsa bestraffningsåtgärderna, medan den vita militärledningen krigade för att vinna.

För att kväsa upproret använde den vita armén medel som speciellt de ryska yrkesofficerarna (Mannerheim, Löfström och även många andra) visste var användbara i situationen. På beslutsnivå hade de inte kunnat agera annorlunda, och kanske råkade de inte tänka på, eller brydde sig i slutändan inte om, att under bestraffningens gång moppen lätt kan glida en ur händerna.

I mitt svar till Manninen och Tikka menade jag att de gjorde det väl enkelt för sig om de ville framställa dödandet av närmare 25000 människor utanför slagfältet, genom avrättningar och vanvård i fånglägren, som en olyckshändelse. Det var fråga om en politisk utrensning med ungefär samma metoder som har förekommit både före och efter 1918 i Europa. Bakgrunden ska sökas i de uttalandena som tillförordnade regeringschefen Heikki Renvall gjorde den 14 februari i Dagens Nyheter om att förvandla de besegrade till en ”pariakast”.

Min slutsats angående senatens och arméledningens agerande var denna:

Det vita Finland var inriktat på bestraffning, men också att rycka upp ”socialismen med rötterna”. Manninen talar om åtgärder för att återupprätta lagligheten. Det förtjänar att på nytt framhållas att de metoder den vita sidan använde till delar stred mot både folkrätten och finsk lag: Mannerheims dagorder 25 februari legaliserade avrättning av soldater som lagt ner vapnen och ståndrätterna hade ingen laglig grund överhuvudtaget. Redan i februari hade arméledningens underrättelseavdelning sänt ut direktiv om kartläggning och klassificering av personer som verkade i de röda områdena. När Vasasenenaten, om än inofficiellt och med tvekan, gav efter för kraven att upprätta ståndrätter visste skyddskåren vilka de skulle leta efter. Hela processen har förtjänstfullt dokumenterats av Marko Tikka.

Jag uttryckte också min förvåning över att Manninen på det hela taget verkade rätt nöjd med statsförbrytelsesdomstolarna, vilket strider mot den uppfattning som finska juridiska experter, däribland Jukka Kekkonen i sin bok från 1991, framfört. I statsförbrytelsesdomstolarna dömdes människor för medlemskap i socialdemokratiska idrottsföreningar och fackföreningar. Detta stod i flagrant kontrast till den rättspraxis som rådde såväl i Finland som i övriga västvärlden 1918: en människa ska dömas för sina handlingar, inte för sina åsikter eller sin livsstil. Bevisen bestod ofta av yttranden från den lokala skyddskåren, grannar eller arbetsgivare. Rättegångarna varade i många fall bara någon minut, var inte offentliga och försvarare tilläts sällan närvara. Lagen infördes när ståndrätterna var klara med sitt arbete och hunnit döda dem som ansågs som de farligaste upprorsmakarna.

Avslutningsvis skrev jag:

Med utrensningarna i ryggen satt Svinhufvud och Paasikivi på moppen och styrde Finland mot ett deltagande i den av Tyskland ledda reorganisering av Ryssland och Östeuropa som

öppnade sig efter freden i Brest-Litovsk i mars 1918. Men hela ekipaget körde i diket efter Tysklands kapitulation i november 1918. Där kunde moppen plockas upp av personer som Ståhlberg, Tanner, Alkio och Ritavuori för att, med mycket möda och stort besvär, styras mot den liberala demokrati som är grunden för dagens Finland.

Händelserna i Finland 1918 är en av Europas många glömda massakrer. Likt ett handikappat barn förr i tiden har Finland skämts för och gömt undan det som skedde. Ett färskt uttryck för detta är att så lite av det material som projektet "Krigsdöda 1914-1922" publicerat finns tillgängligt på andra språk än finska.

Jag förstår om många läsare anser att ord som "mod" och "resning" ligger dåligt i munnen på en svensk. Ändå är det vad som krävs av den finska staten för att på allvar lyfta upp 1918 års händelser till en del av den europeiska och internationella erfarenheten. Det skulle Finland och Europa tjäna på, liksom kampen för mänskliga rättigheter i stort.

Webbdebatten

Min artikel och Manninens och Tikkas genmälen publicerades på Helsingin Sanomats webbplats klockan 20.31 den 26 januari. Klockan 20.46 kom den första kommentaren från en läsare och sedan rullade debatten på med drygt 500 inlägg fram till mitten av februari. Här följer ett referat av de cirka tjugo inlägg, som publicerades under kvällen den 26:e och som ger en bild av tonläge och inriktning på debatten.

Helsingin Sanomats kulturredaktion försåg debatten med följande inledning:

❖ Svensk journalist:

Finland bör erkänna krigsförbrytelser

Vilken benämning använder du om 1918 års krig? Den svenske journalisten Bjarne Stenquist anklagar Finland för att sopa finska inbördeskrigets grymheter under mattan.

Diskutera ämnet.

Babbel

❖ zuum | 26.1.2008 20:46

Vilken rätt har denne Stenquist att komma med anklagelser mot finländare? Det hade varit bättre för honom att till exempel fundera över Karl XII:s göranden och låtanden, om det nu känns så lockande med krigsförbrytelser och skandaler.

Mer fruktbart för Stenquist hade varit att exempelvis fundera på varför och hur Sverige förlorade sin stormaktsposition så rekordsnabbt.

Finländare har bemött den historiska sanningen med hull och hår på ett ganska moderat och samhällsbyggande sätt. Möjligen överstiger detta en svensks förståelseförmåga. Finländare agerar, gör saker och lyckas till och med uppnå resultat. Till skillnad från svenskarna, som diskuterar sig svimfärdiga bara för att ingen ska bli ledsen.

Sveriges kastreringar sen då?

❖ Humanist | 26.1.2008 20:57 Skulle Sverige i detta sammanhang kunna erkänna sitt brott mot alla dem som man lät kastrera. Sveriges alla brott då?

❖ Teemu | 26.1.2008 20:57

Tänk om svenskarna skulle börja till exempel med att erkänna sina egna brott mot helt oskyldiga Finnar (korstågen) och Tyskar (t.ex. 30-åriga kriget)?

I inget av dessa fall fanns det något hot mot Sverige, och svenskar hade inte fått lida. Ändå var man tvungen att åka till främmande länder för att döda oskyldiga och leka stormakt.

Nu är det sedan lämpligt att kräva att andra erkänner krigsförbrytelser, när man själv i århundraden har gömt sig bakom andras rygg för att undvika alla krig. (Eller genom att kapitulera redan före krigsförklaringen och låtsas vara neutral.)

Båda sidor gjorde sig skyldiga till grymheter och krigsförbrytelser på den tiden. Det har man redan erkänt många gånger. De skyldiga kan man inte längre ställa till svars. Vad skulle det hjälpa att återkalla någon amnesti?

Sverige och krig!

❖ Städa i eget bo först | 26.1.2008 21:00

Ursäkt mig, men under de krig som förts under de senaste mo åren har svenskarna inte gjort något annat än försökt komma undan sitt ansvar, suttit under Finlands arm, skyddade mot Sovjetunionen, och hjälpt Nazityskland. Skäms, alla svenskar. [...] Journalistens artikel avslöjar den svenska högfärdiga storebrorsmentaliteten på ett ganska tydligt sätt.

Håller med

❖ Tebar | 26.1.2008 21:10

Själv är jag av samma åsikt som den här journalisten. Man har alltid sopat grymheter som drabbade de röda under mattan. När man anklagar de röda för 8500 avrättningar, anklagar man aldrig de vita för över 30000 försvunna röda och för de tusentals som dog inför avrättningskompanier eller i fångläger. Så länge man tiger om saken är försoning och förlåtelse omöjligt. Än i dag finns det människor som bär på minnet från dessa dagar och människor som vill att man ska erkänna deras släktingars öden.

Man har länge tigit om avrättningar av röda och önskat att människor ska glömma dem. Tyvärr minns finländare de här sakerna och den skiljelinje som orsakats av dem finns kvar i det finska samhället. Och när skiljelinjen i samhället i dag ser ut att växa minns man inbördeskrigets brott allt bättre.

Staten och Finlands Kyrka borde erkänna sin delaktighet. Länge vägrade kyrkan att välsigna de rödas gravar eller begrava röda i välsignad jord.

Utan erkännande och medgivande av brotten kommer den skiljelinje som funnits i det finländska samhället sedan år 1918 inte att försvinna. Staten måste erkänna de brott som dess institutioner begick antingen på regeringens order eller med regeringens välsignelse. 90 år har gått. Jag anser att det är dags att slutföra en av de mest smärtsamma tidsperioderna och händelserna i Finlands historia, och inte att försöka tuga ihjäl det hela. Men när har Matti Vanhanen eller hans regering tagit ansvar för någonting överhuvudtaget?

1918 var fullt av krigsförbrytelser

❖ En som använder sin egen hjärna | 26.1.2008 21:11

Kvinnor våldtogs och sköts ihjäl i skaror, även ett barn sköts, i läger svalt man ihjäl fångar osv.

Visst var det där krigsförbrytelser och förövarna krigsförbrytare, även Mannerheim.

Krigsförbrytelser måste klaras ut

❖ En vanlig magister | 26.1.2008 21:18

I diskussionsöppningen frågade man vilken benämning som passar 1918 års krig. Rätt namn är Frihetskriget. Det gällde Finlands självständighet. Om de röda hade vunnit hade Finland blivit en del i Socialistiska Rådsrepublikers Union.

I Sovjetunionen mördade man tiotals miljoner människor, om inte hundra eller två hundra,

beroende på hur man räknar.

Eventuella krigsförbrytelser måste klaras ut. När nästan hundra år gått är det ändå bäst att lägga is i hatten redan i förväg. Efterklokhet är den värsta sortens dumhet. Man måste också komma ihåg vad Ryssland = Sovjetunionen hela tiden sysslat med.

Till svenska journalister och andra besserwissrar skulle jag vilja säga: red ut er egen historia först. Att ni inte skäms för att kvida bakom Finlands rygg. Till och med soldater har håret i knut och hårnät på huvudet.

Givetvis är det så att svenskar också hjälpte Finland under de värsta tiderna och även efteråt i operation Stella Polaris. Jag vet inte om Bjarne Stenquist skulle ha hjälpt eller om han skulle ha skrivit en bok med avslöjanden för att göra pengar.

Tyst!

❖ Medborgare | 26.1.2008 21:20

Som en svensk skulle jag tiga väldigt stilla, speciellt när man minns hur finnar förföljdes under svenska väldet! De får ta hand om sina egna saker, exempelvis genom att minska antalet bankrån.

Och Sveriges dåd?

❖ Kursivt | 26.1.2008 21:23

Inte har väl Sverige ännu erkänt den giriga och blodiga kolonialism som pågick i "Österlandet" ända till 1809. När blir fläckarna på konungarikets sköld rena?

Jag säger inte detta därför att det inte fortsättningsvis skulle finnas anledning att fundera på inbördeskriget. Det är bara det att svenskarnas självgodhet verkar vara helt enorm!

När man nu får frågan, så ...

❖ Platypus | 26.1.2008 21:42

kallar jag detta krig för inbördeskriget. Grunden till detta är, att jag kallar även andra motsvarande krig ute i världen för inbördeskrig. Och sådana har ju funnits och finns.

De är också troligen de mest smärtsamma av alla krig och lämnar alltid de värsta ären. Det krävs sannolikt en lång tid innan man ens i viss mån objektivt kan observera och reda ut dessa händelser. Men nu är väl tiden ändå mogen?

Tammerfors 1918

❖ Orjatsalo | 26.1.2008 21:47

Svenskarna skulle kunna börja letandet efter 1918 års krigsförbrytare bland sina egna. För svenska frivilliga sköt ju röda fångar i Tammerfors för nöjes skull ...

Heja Sverige!

❖ Kriget och de skyldiga! | 26.1.2008 21:54

Citat: "Som en svensk skulle jag tiga väldigt stilla, speciellt när man minns hur finnar förföljdes under svenska väldet! De får ta hand om sina egna saker, exempelvis genom att minska antalet bankrån." Finland borde vara tacksamt inför Sverige. Vi skulle fortfarande äta med fingrarna om inte Sverige hade lärt oss att använda kniv och gaffel!

Ta upp våldskjutsningarna!

❖ TT | 26.1.2008 22:04

Visst borde det väl vara bra att informera hela folket och även barnen i grundskolans lärar hur folkskollärare/präster/storbönder och borgare i allmänhet slaktade och dödade vanlig

finsk arbetarbefolkning.

Visst kunde man även i Finland

❖ sjuk borgarhatare | 26.1.2008 22:10

Citat: ”Skulle Sverige i detta sammanhang kunna erkänna sitt brott mot alla dem som man lät kastrera.”

Tvångssterilisering användes förresten även i Finland. Närsynthet och blyghet tolkades som ”lågsamhet”, och vips så var rören stängda. Det var precis samma sorts ”progressiva socialpolitik” i högertappning som i USA: socialdarwinism och rensning av det nationella genetiska arvet. [...]

Vägen till Tammerfors

❖ Student—93 | 26.1.2008 22:10

Saken har redan grundligt diskuterats 1993-94 när Heikki Ylikangas publicerade boken *Vägen till Tammerfors*, vars tes om den ”vita terrorn” vissa kretsar (speciellt i Österbotten) inte ville tro på. Även i 1993 års studentskrivning frågade man i realprovet vilken term som var lämplig för att beskriva 1993 års händelser. Under recessionen försvann diskussionen onekligen omärkt i den allmänna pessimismen, men den fördes ändå. Ylikangas har ju fortsatt att reda ut saken i samband med projektet ”Finlands krigsdöda”, vilket har fört diskussionen vidare. Det skulle därför vara intressant att höra historikern Ylikangas kommentar till den svenska journalistens krav [...]

Man blir lätt vilseledd av siffror

❖ Modern | 26.1.2008 22:25

När man jämför antalet offer i inbördeskriget med antalet offer exempelvis i Ryssland leds man lätt till uppfattningen att dessa tiotusentals i Finland inte är någonting jämfört med miljonerna. Ändå måste man när man jämför siffror även ta hänsyn till hur många människor som bodde i Ryssland och hur många i Finland.

Det finns de som anser att en sådan matematisk granskning bör fördömas, eftersom det på något sätt är omänskligt att räkna ut mänskligt lidande enligt matematiska formler. Ändå måste räkneuppgiften utföras och den är en viktig del av sanningen.

30-åriga kriget

❖ Modern | 26.1.2008 22:30

Svenskarnas anfall på Tyskland i trettioåriga kriget var en av anledningarna till att Tysklands befolkning sjönk med en tredjedel. Tyska barn lekte fortfarande på 1900-talet en lek med namnet ”vem är rädd för svarte mannen”, där den ”svarte mannen” avsåg en svensk.

Den hund skäller som träffas av pinnen

❖ Ole Stenberg | 26.1.2008 22:46

Kära medmänniskor, lägg märke till att om en svensk journalist kräver att Finland erkänner förföljelsen av de röda efter inbördeskriget så betyder det inte nödvändigtvis att han inte ser något felaktigt i Sveriges egen historia.

Helt rätt

sossekari | 26.1.2008 22:55

Visst skulle det vara fint att erkänna fakta och misstag. Det skulle säkert göra det lättare att i framtiden förhålla sig mer öppet till saker och händelser i vår historia.

Inbördeskriget våren 2008

I Finland tiger man alltför mycket, och det beror på medborgarkrigets händelser. Såren lever fortfarande när staten inte kan erkänna sina felaktiga beslut. Att erkänna orättvisan skulle höja Finlands trovärdighet som krismedlare och skulle fungera som exempel för andra länder. Öppen och ärlig diskussion. Få människor från den tiden är i livet, och även för dem skulle det vara en lättnad att få erkännande av de smärtsamma händelser som förtigits. Ett konstruktivt förslag från västra grannlandet som förtjänar stöd.

Vem idealiserar forna bödlar?

❖ pjt | 26.1.2008 23:16

Stenquist kanske inte har märkt, att man i Finland faktiskt har grundligt genomgått 1918 års händelser, och att ingen nuförtiden är speciellt stolt över grymheterna. Inbördeskrig är bittra. Å andra sidan är det inte speciellt fruktbart att mäta händelser från 90 år tillbaka i tiden med dagens måttstock. Om man måste recensera gångna händelser enligt dagens normer skulle man exempelvis kunna undra över varför man i Finland firar Svenska dagen den 6 november, en minnesdag för en svensk kung och härledare som plundrade och förstörde Tyskland under en tur som föranledde hundratusentals dödsoffer och dödade ungefär en femtedel av befolkningen. Kanske skulle man kunna börja med att inte fira en dylik hjälte?

Rätt sak

❖ Skattskyldig | 126.1.2008 23:18

Att det är en svensk som för fram tanken förändrar på inget sätt det faktum att mannen har rätt. Fram med brottslingarna.

Så löd de första inläggen i webbdebatten. Klockan 09:35 dagen efter publicerade signaturen Nib följande inlägg: ”De vita i andra och tredje generationen ska ställas till svars för sina fäders illdåd. Det är fortfarande många som minns händelserna. Först efter en ordentlig dom är fläckarna borta.”

Klockan 11:51 fick Nib svar från ”En torpardotter” under rubriken ”Hat är en dålig följeslagare”:

Min farfar var en torpare i Västra Nyland som vägrade ta vapen i sin hand, tvärtom försökte han förhindra de värsta illdåden. De röda tvingade min faders två bröder med sig. När det 16-åriga barnet ville hem, sköt man honom eftersom han ansågs vara son till en slaktarmedlöpare. Den andre, 18-åriga brodern, sköts av de vita i slutet av mars. Ingen av dem bar vapen. Den tredje brodern stupade i fortsättningskriget. Min far var född 1896 och när han återvände från kriget var han fysiskt och psykiskt förstörd. Eftersom jag föddes under kriget fick jag aldrig veta hurdan han hade varit som människa före kriget. Det enda jag minns är en sjuk gamling som dog i början av 50-talet.

Vår släkt har offrat mycket för det här landet. På sin tid var alla dessa händelser oundvikliga. Vem borde jag hata? Vem borde jag kräva rättegång mot? Mot min farfar, som en klassförrädare? Medlemmarna i en släkt, vars namn är känt, vars förfader mördade en 16-åring? De efterkommande till en okänd person som sköt en 18-åring? Ryssen vars kula skadade min fader? Eller borde jag anmäla mig själv som skyldig, eftersom jag anser att medborgarkriget med sina följder är en fas i Finlands historia som måste kunna diskuteras utan att skuldbelägga de efterkommande?

Det är verkligen beklagansvärt att det hos oss tydligen finns många människor vars sinnen tidigare generationer har förgiftat med hat, och som för över det här hatet till sina barn och barnbarn.

Bäste signatur nib; Ett medborgarkrig är det förfärligaste krig som kan drabba ett folk. Det har gått 90 år sedan vår tragedi. Varför vill du upprätthålla hatet som skapades då? Hat är det mest värdelösa arv man kan överlämna till efterkommande generationer. Även det är en fläck som man måste bli av med.

Här ytterligare några axplock ur den första dagens debatt:

Visst var det folkmord

Oskari Ratinen | 127.1.2008 12:15

Jag har inte ens orkat räkna hur många svar som kvittar 1918 års brott genom att säga att det visst har begåtts brott även i Sverige. Ingen överraskning. I det här landet har man ju också försvarat alliansen med Nazityskland, ullaämningar och koncentrationslägren i Östkarelen genom att säga att det var nazisterna som var riktigt svinaktiga.

Själva saken förändras inte av detta. När det gäller 1918 års händelser använder jag själv två benämningar. Det som hände från januari till maj kallar jag för inbördeskrig där även utländska trupper deltog. Det var kamp om makten i en ung stat, som vinnarna förmodligen hade kallat för "frihetskriget" oavsett vilken sida som hade vunnit. De rödas militära organisation var dock så dålig att man inte ens kan spekulera över vad som hade hänt om de hade vunnit.

Från maj ända till slutet av året kan man sedan tala om folkmord. Förödelsens skala och antalet förlorade människoliv ger ingen anledning att använda något annat ord.

Den fulla amnestin som de vita fick kan förstås med tanke på den tidens förhållanden, det är ju sällan en vinnare börjar prygla sig själv efter ett krig. Det är skamligt att amnestin efteråt inte upphävdes åtminstone formellt, även om det skulle vara en svensk som påpekar detta faktum. Men Stenquist är ju inte den första som tänker så här. Redan Heikki Ylikangas efterlyste i sitt verk *Vägen till Tammerfors* att man skulle sluta försköna och försvara de brott som begicks av vinnarna i inbördeskriget. Aapo Roselius å sin sida använder i sitt verk *Teloittaji en jäljillä [I bödlarnas fotspår]* orden "Det vita Finlands nödlösning" om Svinhufvuds amnestibeslut. Även finska forskare har alltså märkt samma sak som Stenquist, och till och med tidigare än han.

Stenquists kritiker har rätt i det att det är svårt att se terrorn som organiserad av staten. Det fanns inga medel att stoppa de värsta övertrampen även om det troligen fanns vilja någonstans. Försköningen och försvarandet fortsätter i alla fall. Ohto Manninen säger i artikeln i *Helsingin Sanomat* att "den finska statsmakten inte har anledning att fördöma som brottslig sina föregångares strävan efter laglighet". Tvärtom. I Finland borde varken statsmakten eller någon annan i dag ha anledning att försvara brott som begicks under inbördeskriget med hjälp av retorik som härstammar från det vita Finlands mytologi.

Trenden att läxa upp Finland

❖ En jägares ättling | 27.1.2008 12:22

För ett tag sedan ondgjorde en engelsk journalist sig över finnarnas karaktär och kopplade den direkt till tragedin (våldsdådet på skolan) i Jokela. För ett par år sedan var det en svensk, någon sorts forskare [Henrik Arnstads bok om utrikesminister Christian Günther] som efterlyste finskt ansvarstagande för krigsbrödraskapet med Tyskland i fortsättningskriget. Nu har turen kommit till självgisslande för Frihetskrigets efterdyningar

Det skulle vara ett intressant ämne för någon finsk specialist (Häikiö, Meinander ..) att forska i varför Finland verkar vara någon sorts problem för de gamla kulturfolken i Europa. Man hytter väldigt gärna skolmästaraktigt med pekfingret mot oss. En lätt och populistisk lösning skulle vara att påstå att förlusten av Finland på många sätt är en svår

erfarenhet för flera större nationer. Det här är dock lättviktigt och verkligen mycket populistisk nättdiskussionsfilosofierande. Utmaningen är här: forskarna, ta och forska!

”Egna” ärenden

❖ Kimi | 27.1.2008 12:24

Citat: ”Tänk om Stenquist först skulle se till så allt stod rätt till i Sverige.” Den pråliga signaturen ”En finne” skulle på detta sätt vilja bestämma vilka frågor var och en får ta upp! Och till och med beroende på medborgarskap!

Vilken princip är det som bestämmer att Stenquist inte skulle få fritt välja sitt ämne? Jag bor i Esbo, men en gång i tiden föddes jag i Helsingfors. Vilken stads ärenden har jag ”en finnes” tillstånd att diskutera? Får jag ”ta hand” om USA:s ärenden (så här inför presidentvalet), eller ska jag först se till att ”allt står rätt till” i Finland?

Förresten, hur kommer det sig att signaturen ”en finne” inte skäms att fingra på Stenquists rättigheter trots att han själv ännu inte har sett till att allt är bra i Finland?

Borde s-presidenten be om ursäkt?

❖ Lasse Laitinen | 27.1.2008 12:36

Enligt Stenquist borde dagens finländska stat be om ursäkt, eftersom den institutionellt är en omedelbar fortsättning på 1918 års regering. Den här institutionella kontinuiteten är sann, men jag började fundera på hur den ursäkt som Stenquist kräver borde genomföras. Presidenten är statsöverhuvud, statens högsta representant, borde alltså Halonen som valdes som en företrädare för socialdemokraterna be om ursäkt?

Presidentinstitutionen fanns inte år 1918, därför borde man kanske vända sig till senatens efterföljare, regeringen? Men om statsministern skulle råka vara socialdemokrat? Kanske borde han samtidigt som socialdemokratiska partiets ordförande be om ursäkt även för de rödas brott, en enda person skulle kunna ta hand om hela soppan!

Jag kan inte riktigt förstå vad man egentligen skulle kunna uppnå med sådana här ursäkter nästan hundra år efter själva händelsen. Det begicks brott, men gärningsmännen är inte vid liv, de kan inte dömas enligt den tidens lagar eller senare rättsuppfattning.

Ändå är det idiotiskt att använda Stenquists svenskhet som argument. Han har samma rätt att lägga fram sin uppfattning som alla andra.

Dessutom behövs det ofta friska vindar utifrån i diskussionen om nationell historia.

Om finnarnas dåliga självförtroende

❖ Wedel 27.1.2008 13:14

Finländarna är inga helgon. Det har begåtts misstag precis som i andra länder. Varför är det så svårt att erkänna den saken? Varför måste man omgående anklaga svenskarna för deras eventuella fel? Det är ju sant att man inte har talat om inbördeskrigets grymheter på tillbörligt sätt. Det är aldrig för sent att rätta till detta misstag.

Intressant

❖ SS 27.1.2008 18:46

Jag tycker det är intressant att se hur finnarna som en man/kvinna vill skicka svensken dit pepparn växer med sina teser. Nationell enighet är visst en trevlig sak, men å andra sidan tyder det på att vi fortfarande verkligen inte har rätt ut 1918 års händelser ordentligt. Och är förmodligen fortfarande inte är beredda att göra det. Det borde väl inte vara något nytt i det att krigets segrare hämnades förlorarnas brott mångfaldigt och med syfte att orsaka skräck och lidande. Många avrättningar genomfördes med hämnd i åtanke och på grund av

personliga orsaker, och de var inte grundade på några som helst lagar. Personligt hat räckte som argument för håll i huvudet. De galna mordgärningarna var inte detalj styrda av staten, men en stor del av statsledningen hade i tysthet godkänt dem. [..]

Talar och läser journalisten finska?

❖ JormaU | 27.1.2008 22:23

Alltså kan den här svenska journalisten finska? Om inte, då är det ganska skrattretande att komma och mästra om huruvida man har talat om saken i Finland eller inte. [..]

Envar förstår ju hur djuplodande forskning man kan bedriva med huvudsakligen finskspråkigt källmaterial om man inte kan språket. Förmodligen har han inte läst Ylikangas verk och vet inget om projektet Krigsdöda 1918.

Saken har diskuterats

❖ J. L. | 28.1.2008

Det är väldigt inne nuförtiden att kräva den här sortens ursäkter, och jag skriver samma sak nu som innan: det är inte historieskrivningens uppgift att döma eller förlåta. Givetvis är 1918 inget man har tigit om i Finland, saken började behandlas redan efter kriget (exempelvis Sillanpääs roman *Det fromma eländet*) och diskussionen har sedan dess pågått ständigt, och det är bra. Inte vet jag i vilken omfattning den svenske journalisten känner till vår inhemska diskussion.

Stenquist anser också det vara en oförrätt att amnestierna inte har upphävts. Men det är ju precis vad en amnesti handlar om, nåd, inte rättskipning. Det skulle vara ganska stalinistiskt att efter årtionden sätta i gång och upphäva benådningar och döma avlidna! I samma veva borde man givetvis döma även de rödas brott.

Att ta upp Turkiet och Serbien i det här sammanhanget är ganska märkligt, det är knappast den finska historieskrivningens uppgift att lösa andra länders problem som uppstått i annorlunda sammanhang.

Vad borde vi nu alltså göra enligt Stenquist? Be om ursäkt? Vem? Vem skulle man rikta sig till? Vad är det egentligen Stenquist konkret kräver att vi gör? Kan jag kräva något av honom?

Det är inte helt lätt att kategorisera dessa 501 webbkommentarer. Drygt 300 handlar egentligen inte om mitt inlägg i Helsingin Sanomat, utan om förloppet under inbördeskriget, fånglägerkatastrofen eller vad andra sagt och skrivit i debatten. I en del av dessa kommentarer konstateras att båda sidor gjorde sig skyldiga till krigsförbrytelser. De som begick krigsförbrytelser på den vita sidan ses inte som i första hand representanter för statsmakten och därmed anser man inte att staten har något ansvar. Ett vanligt argument är att dagens makt-havare är efterföljare till både vita och röda.

Drygt hundra av kommentarerna handlar om att jag har fel eller inte har rätt att uttala mig överhuvudtaget. I ungefär hälften av dem var argumentet att jag som svensk inte har någon yttranderätt i denna finländska angelägenhet. I drygt 80 av inläggen hävdades dock entydigt att den finska staten begick krigsförbrytelser och därmed hade ett ansvar för vad som skett.

Debatten togs också upp av andra tidningar. I kvällstidningen *Ilta-Sanomat* intervjuades den 27 januari statsminister Vanhanen om teserna i Helsingin Sanomat. Tidningen citerade tes nummer 17 och 18 och ställde frågan: ”Borde statsmakten be om ursäkt, statsminister Matti Vanhanen (c)?”

Vanhanen svarade att under hans första regering satsade man på forskning om 1918 års grymheter under ledning av professor Heikki Ylikangas. (Vanhanen förbiser här att initiativet togs när socialdemokraten Paavo Lipponen var stats- – minister.) Det var uttryckligen staten

som agerade och beställde. Det resulterade i två böcker med forskningsresultat. I forskningsprojektet försökte man utreda alla dödsfall och de bakomliggande orsakerna. Detta är en förvaltning av det förgångna. Det får inte finnas utforskade händelser i vår historia, sade Vanhanen.

”När man gör så här erkänns genom detta också alla inblandades ansvar.”

Vanhanen menade att det vore bra om ”forskaren” gick igenom det omfattande material som man fick fram i det här projektet.

Vanhanen säger att det är lätt för den nuvarande statsmakten att be om ursäkt för allt som hände, eftersom beslutsfattarna då var helt andra.

”Allt som hände var säkert inte acceptabelt. Den nuvarande administrationens sätt att agera har yttrat sig i viljan att genomföra grundliga forskningsinsatser, så att inget förblir oklart. Därigenom blev både de vitas och de rödas gärningar synliga. Jag tror att detta är det bästa sättet att behandla händelser som inträffade för nästan hundra år sedan, och även färskare frågor”, avslutade Vanhanen.

Dagen efter, den 28 januari, hade Ilta-Sanomat en ledare med rubriken ”Tiden har läkt (en del av) 1918 års sår”. Den inleds med konstaterandet att man nu kan prata öppet om det som skedde, eftersom dagens finländare inte längre identifierar sig med de stridande parterna i inbördeskriget.

Ledaren fortsätter sedan med att citera några av teserna i Helsingin Sanomat, särskilt dem där Finlands dåvarande regering görs ansvarig för de allvarligaste statsorganiserade övergreppet mot oskyldiga medborgare i Norden, vid sidan av den nazistiska ockupationen av Norge och Danmark. Påståendet kommenteras egentligen inte. Ledaren hänvisar till en del av Manninens och Tikkas motargument och säger sedan att 1937 fann socialdemokraterna och centerpartiet varandra i den regeringskoalition som sedan kom att forma en stor del av det moderna Finland: ”Det här handslaget mellan bonden och arbetaren gav arbetarna snabbt erfarenheter som hjälpte till att ena folket. Om den finska staten nu, på en svensk privatpersons inrådan, skulle börja be om ursäkt för saker som hände för nästan hundra år sedan, skulle de som förundrade sig över saken vara betydligt fler än de som suckade 'äntligen!'.”

Samma dag innehöll Ilta-Sanomat på redaktionell plats en artikel med rubriken ”Svensk avslöjar: finska inbördeskriget var ett blodbad”. I raljerande tonfall refereras sedan teserna i Helsingin Sanomat. I en kommentar framhåller journalisten Tuomas Manninen att den finska verkligheten måste vara omskakande för en svensk med tanke på att det svenska inbördeskriget (Ådalen 1931) resulterade i endast fem döda.

Den 31 januari följde Helsingin Sanomat upp debatten

genom att publicera en enkät med det så kallade Helsingin Sanomat-rådet, bestående av hundra finska akademiker, författare och konstnärer. Rådet fick svara på frågan: ”Begick finska staten krigsförbrytelser 1918?” På detta svarade 49 procent ”ja”, 8 procent ”nej” och 43 procent ”vet ej”.

Några av dem som svarade ja menade att Svinhufvuds amnesti var ett bevis för att brott hade begåtts, annars skulle den inte utfärdats. Vissa frågade om det var meningsfullt att idag kräva någon sorts kompensation och ursäkt från den finska staten. Andra pekade på att det var en svaghet att statsledningen ännu inte hade engagerat sig i diskussionen. Bland dem som svarade nej eller ”vet ej” var det framför allt två argument som återkom: den internationella lagstiftningen 1918 var oklar och otydlig, så det är inte möjligt att använda benämningen ”krigsförbrytelser” i detta sammanhang. Dessutom var den finska staten på våren 1918 så svag och splittrad, med så många olika medborgargrupper som agerade på egen hand i det kaos som förelåg, att staten i sig inte kan ställas till svars. Det är till och med oklart om

dagens finska stat är densamma som 1918. Några av de tillfrågade menade att det var onödigt att en svensk skulle komma och tala om för finska folket vad de borde tänka och göra.

Bland dem som svarade ja på frågan om den finländska staten begick krigsförbrytelser fanns bildkonstnären och författaren KIMBA LUMBERG:

Ja, för att det var grym slakt. Det är verkligen bra att man till slut börjar prata om det här på allvar, det handlar inte om att spetsa till eller framföra onödiga anklagelser. Man hade inte rätt att döda de röda som kapitulerat. Det skulle vara på sin plats att be om ursäkt. Från statsmaktens sida borde man helt officiellt beklaga det inträffade, då skulle även den röda sidans anhöriga få någon sorts själsro och skulle kunna släppa det ömmande ti hatet och besvikelsen. Man uppnår mer i fredlig anda, med ärlighet.

TV-journalisten och kolumnisten TIMO HARAOKKA svarade också jakande på frågan:

”Staten kan ju surna till om någon reser sig i uppror mot den”, skojar forskaren Marko Tikka isande kallt, och råkar därmed upprepa den vita arméns tankesätt från 1918. Han föraktar efterklokhet – då är det väl bättre att vara dum också i efterhand?

Sakligt sett är det klart att den finska armén helt nyligen hopplockad av paramilitära skyddskårer och ingen stabil statlig armé – bröt mot redan på den tiden gällande principer om humanitär rätt genom att ge civila, icke inblandade och oskyldiga snabba dödsdomar. Alla, förutom hårklyvare, ser ett brott mot mänskliga rättigheter, när fler röda dör i avrättningar än i strid.

Under sommaren 1918 dog nästan 12000 röda fångar i fångläger. Det här främjades av den snabbt improviserade statsförbrytelsestolens orimliga noggrannhet och långsamhet, som inte alls tog hänsyn till de katastrofala förhållandena i fånglägren. När domstolen påbörjade sitt arbete hade redan 3 500 röda fångar dött. Det ligger någonting i grunden finländskt i den här vrångbilden av rättskipning, som i sin formella korrekthet är skoningslös och blind för den massförstörelse den förorsakar.

En annan fråga är hur man nu borde döma i saken, 90 år senare [...] Strunt i formella domar, men det borde ha varit statsmaktens skyldighet att efter 90-årsfirandet av självständigheten [6 december 2007] även komma i håg det tragiska inbördeskriget. Varför i hela världen uppmanade inte statsmakten alla till en tyst minut förra helgen — som motsvarighet till självständighetsdagens ”glada kvart”?

Varför kan det officiella Finland fortfarande inte erkänna 1918 års händelser?

MIKKO LEHTONEN, professor i mediakultur:

Att tysta ner saken hjälper inget och ingen. För att Finland på ett trovärdigt sätt ska kunna agera för rättvisa på internationella scener måste man i landet kunna föra öppen diskussion om vår historias smärtpunkter.

Förre utrikesministern ERKKI TUOMIOJA svarade:

Ja, skyldig, vilket inte betyder att Stenquist skulle ha rätt på varje punkt, inte heller att det här skulle vara läge för ursäkter. På den tiden gjorde nästan alla, även enligt den tidens rätt, sig skyldiga till krigsförbrytelser, men de kan inte sonas eller återbetalas med ursäkter.

Det viktigaste är att historieskrivningen kan och vill behandla detta helt öppet i dag, utan att gömma undan smärtsamma saker.

JYRKI KIISKINEN, författare:

Tillvägagångssättet i Finland 1918 liknande det som senare tillämpats i många sydamerikanska inbördeskrig: det smutsiga arbetet sköttes för regeringen av halvmilitära, vilda, grupper. Så hände till exempel i El Salvador.

Därför är det oerhört skenheligt att hävda att den finländska staten inte skulle ha gjort sig skyldig till krigsförbrytelser under inbördeskriget. Man hade inte heller behövt välsigna krigsförbrytarnas dåd med en amnesti, på samma sätt som man gjorde i Argentina och Chile. Inte heller att Pilatus tvådde sina händer ändrar på det faktum att Romarriket avrättade Jesus som en antiromersk uppviglare.

OSMO SOININVAARA, fri skribent och tidigare riksdagsman för de gröna:

Enligt dagens måttstock och även enligt den tidens internationella rätt är dåden brott mot internationella avtal och således krigsförbrytelser. Utöver det att domstolarna dömde lite hipp som happ så kan man inte på något sätt försvara ihjälsvältandet av fångar. En människa svälter ihjäl så pass långsamt att man har svårt att tro på möjligheten av ett misstag. Jag vet inte vem som kände till den här långsamma avrättningen, men det är svårt att tro att ingen kände till den. Om det inte hade skett några brott hade väl inte presidenten heller behövt ge förövarna amnesti?

Om de röda hade utgjort en etnisk grupp skulle vi till och med tala om etnisk rensning.

Den moraliska domen bör givetvis även påverkas av kännedom av tidsandan. I Europa fördes ett krig vilket alltid förråar människors sinnen, och inte var de röda heller några oskyldiga duvor.

Bara den som har gjort något kan be om ursäkt. Jag satsar inte mycket på en sådan statlig ursäkt, eftersom det handlar om en annan stat, även om den juridiskt givetvis är densamma.

Den finländska historieskrivningen borde öppet erkänna, att man gjorde fel, och att finländare kan göra det som serber kan göra.

Danskonstnären SANNA KEKÄLÄINEN:

Det är helt uppenbart att den finländska staten gjorde sig skyldig till krigsförbrytelser 1918. Alla gester från statmaktens representanters sida är av denna anledning välkomna.

I dessa frågor är dock den nationella förnekelsen stenhård. Finlands våldsamma och blodiga moderna historia har fortfarande inte behandlats så att man kan ta avsked från den. Det har historiskt inte funnits plats för detta, och man undrar om det finns så mycket plats nu?

Det är trevligt att se finska diplomater och politiker syssla med fredsarbete på Balkan, i Afrika eller i Irland. Men för finnar verkar det vara helt övermäktigt att se det faktum att 1918 års händelser i Finland påminner om situationen i en ny självständig stat någonstans i Afrika eller på Balkan, inte om det nordiska levnadssättet.

Om statsmaktens nuvarande representanter mot denna bakgrund hade behandlat 1918 års händelser hade det också förstärkt förhållningssätt som är positiva till civilsamhället, som en motvikt till staten. Som en följd av 1918 års händelser har civilsamhället alltid varit svagt i Finland.

Bland dem som svarade nej lämnade MATTI KOSKENNIEMI, professor i juridik, ett av de utförligaste svaren:

I efterspelet efter medborgarkriget gjorde man sig skyldig till moraliskt förkastliga handlingar. Man bröt även mot principerna i den finländska brottslagstiftningen. Ändå är det mycket problematiskt att bedöma händelserna ur den internationella rättens synvinkel. Det är inte alls klart vilka internationella regler som då skulle ha tillämpats.

1874 års Brysseldeklaration var inget bindande statsavtal. Så som efterkrigstidens mest kända finska specialist i internationell rätt, professor Erik Castrén, påpekar, erkändes upprorsidan inte som laglig stridande part, och därmed handlade det inte om en väpnad konflikt där man överhuvudtaget skulle ha kunnat tillämpa då gällande internationella

regler.

Både när det gäller medborgarkriget, liksom andra historiska händelser, är det juridiskt helt ogrundat att bedöma dem i ljuset av senare normer, exempelvis avtalet om Internationella brottmålsdomstolen från 1998.

Man bör hårt fördöma den finländska statens och statsorganens agerande 1918. Att på ett abstrakt sätt, årtionden senare, använda rättsliga normer i detta fördömande är dock fånigt.

Rättsliga normer innehåller alltid tekniska begränsningar och undantag, som den agerande parten kan vädja till för att skapa en rättslig grund för sitt agerande även när — som i detta fall — det inte finns någon som helst tvekan om det moraliska ansvaret.

Huruvida man då bröt mot rättsliga normer eller inte kan vara intressant för rättshistoriker. Mycket mer väsentligt är det dock att erkänna den moraliska och politiska orättvisan.

KARI ENQVIST, professor i teoretisk fysik, menade:

Kanske skulle man i dag anse att 1918 års grymheter var krigsförbrytelser, men det är ett faktum att de inte hände år 2008 utan 1918. Det förflutna är ett annorlunda land, brukar man säga. Annars borde vi ju kräva att ryssarna ska be om ursäkt för dödandet av civila under stora oredan [1598-1613, då staten kollapsade].

Att ständigt påminnas om gamla orättvisor kan sällan verka enande, det har vi sett bittra exempel på både från Balkan och från Palestina.

Bland dem som valde att inte ta ställning i sakfrågan framfördes bland annat följande argument:

JUHA SIHVOLA, professor i historia:

För första gången lämnar jag frågan öppen i HS-rådet. Saken är komplicerad och det är omöjligt att argumentera kort. Den kortaste förklaring som jag klarar lyder så här. Forskningen är i sak enig om tre saker:

1. Det röda upproret och den röra terrorn var moraliskt och juridiskt fördömliga och politiskt dåraktiga dåd.
2. De vitas seger i Finlands inbördeskrig var i långa loppet i nästan alla finländares intressen, även den förlorande sidans.
3. För att uppnå den vita segern var man tvungen att använda hårda metoder.

Ändå kan man fråga sig om vinnarnas metoder var för hårda i relation till målen, och om man i efterhand borde fördöma eller beklaga detta på grund av metodernas hårdhet eller till och med därför att metoderna kan anses vara olagliga eller omoraliska, även om man i ljuset av deras följder anser dem som nödvändiga.

Den senare synpunkten kan man grunda på att kriget i alla fall ledde till stort lidande för många utan att dessa kan ses personligt skyldiga till sitt öde. En stor del av dem som straffades och dem som avled i fångläger hade ingen verklig möjlighet att fritt besluta om sitt deltagande i upproret.

Förresten, varför utvidgar inte Stenquist kraven om ursäkter och beklaganden till dem som idag bär den röda sidans traditioner?

Däremot framförde Matti Viialainen [ledande tjänsteman i den finländska LO] för ett tag sedan att arbetarrörelsen borde be kyrkan om ursäkt för den röda terrorn. I det sammanhanget känner jag ändå sympati för Stenquist att han på ett sunt sätt skakar om den finländska historieforskningens tendens att agera som makthavarnas advokat. Att be om ursäkt, att förlåta och ägna sig åt självkritik är inte heller finländska dygder, så det är bra

att någon påminner om dem.

En av dem som svarar ”vet ej” är historieprofessorn LAURA KOLBE:

Ja ... och Nej. Det obestämda svaret har att göra med hur ”den finländska staten” såg ut i det här sammanhanget. Staten i den form som vi förstår den på 2000-talet existerade inte sommaren 1918, på grund av inbördeskriget. Självständigheten i december 1917, den snabba erosionen av det gamla förvaltningssystemet, strejker, väpnade konflikter, nationens skarpa politiska tudelning, uppror och kväsandet av upproret samt tyskarnas starka närvaro i Finland på våren och hösten 1918 inverkade så att ”staten” inte fungerade politiskt och administrativt.

Riksdagen samlades inte, det var senaten som hade makten att agera; i praktiken rådde det från april till december 1918 polis- och militärvälde. Olika kraftfält genomförde egna straffåtgärder – ”statens” roll var i början marginell. Det tog tid att stifta lagar, kontrollmekanismer och leveransorganisationer var outvecklade. Det rådde anarki, det fanns plats för att ta rätten i egna händer. Och det använde de vita segrarna med den rätt som de hade som just krigets segrare.

Alltså: Den finländska statens bristfälliga utveckling och ”den rättsliga linjens” långsamhet möjliggjorde terrorn och fånglägerkatastrofen. Det är svårt att i Stenquists spår fundera på vilken statlig instans som officiellt skulle erkänna att oskyldiga civila dödades. Senaten, som våren 1918 inte var fulltalig och splittrad på två platser? Riksdagen, som inte samlades överhuvudtaget? Polisen och armén, som ännu inte fanns i organiserad form?

Forskning, dokumentation och samhällelig diskussion får producera material och synpunkter som hjälper oss att se proportionerna, förstå och analysera 1918 års händelser.

Därefter följde ett antal inlägg på Helsingin Sanomats insändarsidor, bland annat från juridikprofessorn Jukka Kekkonen, dekanus för juridiska institutionen vid Helsingfors universitet. Han slog fast att gränsen mellan lagliga och olagliga åtgärder alltid är flytande och måste ses mot bakgrund av de förhållanden som rådde 1918. Var går gränsen mellan rättsskipning och rent politiskt våld? Kekkonen menar att kännetecknet på judiciell rättsskipning är – och var även 1918 – att den grundar sig på rättsliga normer som ställts samman på ett acceptabelt sätt, att domstolarnas har en opartisk sammansättning, att ärendena behandlas på ett tillfredsställande sätt och den anklagades rättsskydd, bland annat möjligheten att försvara sig, tillgodoses. Kekkones slutsats är att ”utifrån dessa kriterier var bara en bråkdel av krigstidens straffåtgärder rättsskipning”. Kekkonen gör sedan en noggrannare genomgång av statsförbrytelse-domstolarnas verksamhet och påminner om att 80 000 personer fängslades och ställdes inför 145 tillfälliga domstolar, som utdelade 67 000 fällande domar, bland dem 550 dödsdomar (varav knappt 150 verkställdes) och 886 livstidsdomar. Huvuddelen av de anklagade dömdes till två till fyra års tukthus för medhjälp till landsförräderi. Kekkonen slår fast: ”Straffen som förlorarna dömdes till var delvis olagliga (även enligt dåtidens internationella rätt) och juridiskt tveksamma – även enligt tidens måttstock.” Han fortsätter med att understryka att påståendena om att straffen skulle ha varit lagliga

är helt ohållbara om man tittar på fakta. [...] Speciellt problematiskt var det att de röda dömdes för landsförräderi, eftersom detta enligt brottsbalken hade förutsatt att Finland var i krig med Ryssland (som erkänt landets självständighet). [...] De straff som utdömdes efter krigsslutet hade drag av politisk utrensning. Där lade man större vikt på gärningsmannens person än hans gärningar. Kännetecknande för straffen var deras oerhörda bredd och stränghet; Francos Spanien är en bra jämförelse.

Kekkonen avslutar med att påminna om att bestraffningen av de besegrade genomfördes i flera vågor: att den började på slagfältet efter stridens slut, fortsatte i utrensningar som följde

efter den vita armens framfart och slutade i juridiska massprocesser. Det Kekkonen här pekar på är den omfattande avrättningen av röda soldater som lagt ner sina vapen, ståndrätterna och arkebuseringsvågen våren 1918 och, slutligen, de överfulla fånglägren med sin massdöd i väntan på statsförbrytelsestolarnas summariska rättegångar.

Ett av de sista inläggen i Helsingin Sanomat skrevs av Veli-Pekka Leppänen, frilansjournalist, docent i statskunskap och historieforskare. Det infördes den 30 mars under rubriken ”Statsmakterna tiger om medborgarkriget”.

Här följer hans inlägg med endast några få strykningar:

1918 års medborgarkrig är fortfarande oavslutat och finns mitt ibland oss – med en helt annan kraft än Finska kriget 1808-09, ett krig som för oss under flera generationer huvudsakligen levandegjorts med J. L. Runebergs berättelser. Om ens det på senare tid. Inga familjeminnen bär i 200 år, men gott och väl i 90 år. Inbördeskrigets 90-årsdag inföll söndagen den 27 januari 2008. Finlands historiemedvetna folk hade berett sig på att höra på vilket sätt landets politiska ledning – mest naturligt kanske från statsminister Matti Vanhanens mun – ville högtidlighålla minnesdagen och höra hur man betraktar kriget från dagens perspektiv. Man väntade sig uppmärksamhet, ett uttalande, en kommentar och en bedömning i ljuset av de senaste forskningsrapporterna, kanske någon sorts historisk linjedragning. Man väntade sig något. Statsledningen besvarade förväntningarna – på finskt sätt – genom att tuga. 37000 avlidna finländare, 1,5 gånger fler offer än i vinterkriget; inga blommor på gravkullen.

Folkets tudelning och en isande klyfta genom hela samhället i årtionden: inte en enda mening eller gest.

Det officiella Finland beslöjade sig med komplett tystnad, och det var inte sorgens tystnad, utan likgiltighetens.

Även om man gör en återhållsam bedömning av det inträffade kan man bara kalla det för en skandal.

På många ställen runt om i Finland har man ordnat 1918-seminarier, som har genomförts av olika föreningar och organisationer – det historiemedvetna folket. Forskare, författare och publik har mött varandra, diskuterat och berättat sina minnen. Det här är en kamp mot glömskan och för förståelse. Stolarna har tagit slut och salarna har varit trånga.

På årsdagen publicerade Helsingin Sanomat en trotsig lista med 18 teser, skriven av svensken Bjarne Stenquist, teser som sedan två finska forskare tuggade med avsmak. Stenquist påminde i sin artikel om att den finländska staten fortfarande inte officiellt har erkänt de människorätts- och krigsförbrytelser som dess egna institutioner gjorde sig skyldiga till i 1918 års efterdyningar. Trots att åtminstone 13 av hans teser direkt hade att göra med den finländska statens göranden och låtanden, fick man ingen kommentar från regeringen. Ingen, trots att det var exakt det teserna utmanade till.

Borde staten fästa vikt vid sådana här årsdagar? Det tycker jag. Till nationers avgörande utvecklingsfaser måste man alltid räkna den skymning som staten föds ur — och speciellt så i Finland, där man genomlevde extremt tragiska och farofyllda tider. Och speciellt därför att tillkomsten av nästan alla våra statliga institutioner har en nära koppling till kriget.

Ett litet ord om några ledande institutioner. För det första: rättsväsendet. Dess rötter finns på ett avgörande sätt i inbördeskriget och dess efterspel, som tog i anspråk hela landets åklagar-, domar- och juristkår.

Den rättspraxis som göts fast genom de sammanlagt knappt 70000 upprorsdomar som utdelades 1918 innebar att sval neutralitet och politiskt oberoende under flera årtionden

utvisades från Finlands domstolsväsende. I den rättshistoriska forskningen talar man om laglighetens skeppsbrott.

Och riksföreståndaren P. E. Svinhufvuds amnestiparagraf den 7 december 1918 gjorde det omöjligt att straffa dem som gjort sig skyldiga till användning av ödemarkens laglösa lag. Uppskattningsvis 8000 exekutorer fick full åtalsimmunitet.

Och armén? Ur de vita gardenas kärna växte de lokala skyddskåren fram. Dessa blev en betydande del av försvarets officiella gruppering ända till hösten 1944. Och med de 1300 jägare som i februari 1918 återvände från Tyskland skapade man grundstommen för officerskåren i den finländska värnpliktsarmén.

En av få tillställningar som staten organiserat kring det här kriget är militärparaden på de vita jägarnas hemvändardag i Vasa. Har armén planerat att även ordna en parad för att hedra de 450 jägare som misstänktes vara röda och som tilläts återvända till Finland först efter kriget?

Statskyrkan med sina militärpräster svetsades fast vid de vita under krigsveckorna. Alliansen blev allt tätare när kyrkan stabiliserades som ”första republikens” mest oomkullrunneliga ideologisk-moraliska bakgrundskör — tillsammans med historieskrivningen och olika lärosäten. Att kyrkan skulle delta, till och med som kapellmästare, vid de vitas minnesritualer blev en självklarhet.

Kyrkostyrelsen ordnade nyligen ett seminarium med namnet ”Inbördeskriget och kyrkan 1918”. Den öppenhjärtiga, något konfunderade tillställningen skilde sig på ett fördelaktigt sätt från den politiska elitens tigande kurragömma. ”Vilka orsaker bidrog till den nationella tragedin samt till det faktum att kyrkan och arbetarrörelsen på ett ödesdigert sätt drev isär?” frågade ärkebiskop Jukka Paarma, även om han sedan inte gav något svar.

Som bekant säkrar man alltid varje ny samhällsordning – stat – med vapenmakt. Sedan legitimerar man den genom att använda rättsskipning och historia, religion och ideologi. Så gjorde man även i Finland.

Utifrån dessa grundläggande anledningar borde år 1918 ha varit på den nuvarande regeringens ärendelista. [...]

I forskningen brukar man dela historiska processer i avslutade och pågående. Det finns grund för att anse att Finska kriget tillhör den första kategorin och inbördeskriget den andra.

I sak bör man inte ställa två krig mot varandra, men ändå måste man fråga: Varför ansåg regeringen att det var rätt att högtidlighålla Finska kriget med en budget på över en miljon euro men förbigå medborgarkriget helt och hållet?

Det är knappast så att man glömde att skriva in inbördeskriget i kalendern, valet var medvetet. Men på vilka grunder? Är det så att det redan avlägsna, opassionerade, ofarliga Finska kriget passar regeringen bättre?

Eller är det så att regeringen inte vill lägga fram ofärdiga ärenden och nu samlar kraft så att man vid hundraårsdagen 2018 kan tröska igenom inbördeskriget riktigt ordentligt? [...]

Jag skulle inte vilja tro på den illvilliga tanken att denna icke-inblandningslinje har sin grund i regeringens politiska sammansättning – alltså rädslan för att diskussioner om kriget skulle lyfta fram obekväma tankebroar mellan gårdagens och dagens regeringar. [...]

I sin kolumn i Turun Sanomat den 4 april berörde tidigare statsministern och tidigare riksdagens talman PAAVO LIPPONEN debatten på följande sätt:

Årsdagar och förvaltande av det förgångna [...]

Om de röda hade segrat kunde Finland ha hamnat i det bolsjevikledda Rysslands släptåg. De rödas förmåga att regera landet hade varit svag och väpnade konflikter kunde ha fortsatt. Å andra sidan hade de vitas seger lett till en östeuropeisk, auktoritär vasallstat ifall Tyskland hade segrat i världskriget. Finland räddades när de demokratiska krafterna som sökte sig mot mitten – socialdemokrater och agrarförbundet – förkastade monarkin och Finland började utöva västinriktad utrikespolitik.

Svensken Bjarne Stenquist uppmärksammade nyligen grymheten i finska inbördeskriget och de straffåtgärder som följde. I Finland grundades de första koncentrationslägren i Europa. Ända till 1930-talet kunde extremhögern terrorisera demokratisk verksamhet. Nationen enades till demokratins försvar mot extremistiska tendenser precis före andra världskriget. Demokratins seger var hemligheten bakom vinterkrigets mirakel. [...]

4. På andra sidan 1918

Att SKRIVA denna bok har inneburit ett uppvaknande, ett uppvaknande till en mindre romantisk bild av Finland. Omfattningen av och systematiken i de utrensningar som genomfördes under och efter inbördeskriget är skrämmande. Om det handlat om förföljelser av en nationell minoritet, till exempel finlandssvenskar, hade det utan tvekan betecknats som etnisk rensning och ”brott mot mänskligheten”.

För mig personligen var det en överraskning att hitta J. K. Paasikivi, vars dagböcker jag en gång läste med sådan devot kunskapstörst, i ledningen för den regering som frenetiskt kämpade för att omvandla det nyligen självständiga Finland till en auktoritär militärstat i det kejsarliga Tysklands ledband. Som regeringschef var Paasikivi också ansvarig för de rättsvidriga statsförbrytelsestolarna och för fångläger-katastrofen. Hur han sedan lyckades suddas bort denna epok i sitt politiska liv är fortfarande svårförståeligt, men det hade inte kunnat göras utan tigande finländska historiker.

Men var det fråga om krigsförbrytelser? Jag skulle vilja hävda att den frågan inte är tillräckligt utredd. En formalistisk invändning är att, eftersom krigstillstånd, helt medvetet, aldrig proklamerades gällde inga av dåtidens internationella lagar, avsedda att tillämpas i reguljära krig. Detta motsägs av den så kallade Martensklausulen i inledningen till 1899 års Brysselkonvention och 1907 års Haagkonvention. Den lyder:

I avvaktan därpå, att en fullständigare sammanfattning av krigets lagar kan komma att utfärdas, anser de höga fördragsslutande parterna lämpligt att fastställa, att i de fall, som icke innefattas i av dem antagna reglementariska bestämmelser, *befolkningar och de krigförande skall förbli under de folkrättsliga grundsatzernas skydd och herravälde, sådana som dessa grundsatser framgått ur de mellan civiliserade nationer vedertagna sedvänjor, mänsklighetens bud och det allmänna rättsmedvetandets krav.* (min kursivering)

Det vill säga: även om inte alla typer av konflikter, till exempel inbördeskrig med beväpnade civila, nämns i konventionerna är det inte tillåtet att uppträda hur som helst mot stridande parter och civila. Andra världskrigets segermakter hänvisade till Martensklausulen som ett av den internationella rättens grunddokument när de lade den juridiska basen för Nürnberggrättegångarna, som kom att ta upp handlingar som inte uttryckligen var förbjudna i den lagstiftning som gällde vid andra världskrigets utbrott. Redan den 25 maj 1915 myntade också ententemakterna USA, England, Frankrike och Ryssland uttrycket ”brott mot mänskligheten” när de protesterade mot det Ottomanska väldets omfattande övergrepp på den armeniska befolkningen. I Versaillesfördraget, som undertecknades i juni 1919, skrev ententens segermakter in att de hade för avsikt att ställa kejsar Vilhelm inför rätta, just för brott mot humanitetens och krigets lagar så som de definierats i bland annat Martensklausulen. Det ententemakterna ville belysa var inte minst behandlingen av beväpnade civila i Belgien, vilka avrättades i stora skaror av de tyska trupperna.

I artikeln i Helsingin Sanomat den 15 februari 2008 säger professor Jukka Kekkonen: ”Straffen som förlorarna dömdes till var delvis olagliga (även enligt dåtidens internationella rätt) och juridiskt tveksamma — även enligt tidens måttstock.”

Påståendet att den finska statens institutioner begick krigsförbrytelser 1918 kan därför inte avfärdas utan en noggrannare undersökning.

Det var för mig omskakande att inse att det i ett nordiskt grannland hade förekommit denna typ av övergrepp. Men kanske ännu mer omskakande var insikten om hur grundligt de ansvariga, från sina positioner inne i statsapparaten, hade arbetat för att sopa igen spåren efter det som skedde.

Det är intressant att notera att det idag i det finländska Riksarkivets omfattande samling av dokument från Högkvarteret 1918 inte är möjligt att återfinna ett enda papper rörande den särskilda polisavdelningen, den del av militärledningen som var djupast inblandad i att spåra upp, fängsla och avrätta misstänkta röda. Avdelningen nämns i samlingsverket Frihetskrigets historia, publicerat i början av 1920-talet, men uppenbarligen har alla dokument rensats ut från Riksarkivets samlingar, sannolikt för att skydda dem som organiserade och deltog i avrättningarna. Man kan också notera att från de ”flera hundra” ståndrätter som upprättades på våren 1918 återfinns, enligt Marko Tikka, endast ett 20-tal kompletta dokumentinsamlingar. Juhanni Piilonen, som granskade Satakunta fronträtt, pekar på att alla protokoll från de förhandlingar som ledde till dödsdomar är försvunna, liksom ett antal häften med rubriken ”Satakunta fronträtts förhör”, som fanns tillgängliga i Riksarkivet så sent som 1973. De ansvariga har alltså agerat för att sopa igen spåren efter sig, ett tecken på att de var medvetna om att deras handlingar var brottsliga.

Spanska sjukan bröt i större omfattning ut på våren 1918 i den amerikanska arméns träningsläger i USA, där man utbildade sammanlagt flera miljoner soldater som skulle skickas till Europa i första världskrigets slutskede. Även trupptransportfartygen över Atlanten var svårt drabbade. Myndigheterna i Europa, däribland Sverige, insåg snabbt att faran för smittspridning var som störst på platser där många människor samlades. Därför förbjöd man på många orter i Sverige offentliga sammankomster, så som biografföreställningar. På en del platser stängdes också skolorna. I Finland fanns i lägren närmare 80000 människor sammanpressade under de mest vedervärdiga förhållanden, kraftigt försvagade av undermålig kost och olika sjukdomar. Där härjade spanska sjukan som på få andra platser i Europa. Det hade varit möjligt att nedbringa dödstalen genom att villkorligt frige den uppsjö av fångar som hade fängslats på grund av de mest bagatellartade företeelser. Men så skedde inte. I stället infördes i juni förbud mot matpaket, vilket ytterligare förvärrade svälten. Det är svårt att uppfatta detta som något annat än en medveten användning av sjukdomar i kombination med svält och vedervärdiga sanitära förhållanden som ett redskap i utrensningarna.

Det grepp som de vita segrarna skaffade sig över statsapparaten, inte minst över rättsväsendet och den högre utbildningen, innebar att den finska statens olika institutioner fortsatte att utöva en ”vit hegemoni” på många av samhällslivets områden. Inför 1920-talets kommunisträttegångar genomfördes bland annat olagliga arresteringar av riksdagsmännen från det nya, Moskvastyrda, kommunistpartiet. Under rättegångarna utarbetades ”beviskedjor” som innebar att om man var medlem i en kommunistisk fackförening eller idrottsförening var man också delaktig i högförräderi eller förberedelse till högförräderi, så som det, enligt åklagarna, planerats av partiledningen i Moskva. Dessa rättegångar drevs i vissa avseenden enligt samma linjer som 1918 års statförbrytelsesdomstolar – och, vilket inte är oväsentligt, av samma personer som 1918.

Behandlingen av Lapporörelsen och dess ”skjutsningar” på 1930-talet skedde dock enligt helt andra principer. De som hade deltagit i kidnappning och skjutsning av olika personer (till exempel förre presidenten Ståhlberg och hans hustru) ansågs av domstolarna helt sakna politiska motiv och dömdes till mycket korta, ofta villkorliga, straff.

Under dessa decennier fortsatte också skyddskårerna, med upp emot mo 000 medlemmar, att agera som semiautonoma, paramilitära styrkor som agerade i samförstånd med den ”djupa staten”, inte de folkvalda representanterna. Genom skyddskårens verksamhet fanns ett latent hot om en statskupp med fascistiska inslag närvarande i det politiska livet.

Faktum är att ”Skyddskårsfinland” dukade under slutgiltigt först 1944, med stilleståndsavtalet med Sovjet som bland annat stipulerade upplösning av skyddskårerna. Deras omfattande innehav av byggnader överlämnades bland annat till Röda Korset.

Det kan också vara värt att nämna att fram till 1970-talet dömdes i Finland en tre gånger

högre andel av befolkningen till fängelsestraff än i de övriga nordiska länderna. Särskilt vad gäller egendomsbrott tillämpade de finska domstolarna en mycket hård rättspraxis, som också kan ses som en utlöpare av statsförbrytelsesdomstolarnas orimliga agerande. Även om olika forskare har berört delar av rättsväsendets arbete under åren 1918-1939 har inget samlat grepp tagits om hur 1918 års män lyckades korrumpera Finlands rättsmaskineri i närmare två decennier.

Det kanske mest anmärkningsvärda är ändå den utdragna offentliga tystnaden om vad som skedde 1918. Hur var det möjligt att fram till början av 1990-talet ominstetgöra eller tiga ihjäl en mer objektiv beskrivning av 1918 års illdåd? Ännu 1993, vid publiceringen av Vägen till Tammerfors, kunde Heikki Ylikangas utsättas för en årslång presskampanj. Det ger en bild av hur sega och uthålliga de vita strukturerna varit i Finland. Den vita segern lämnade efter sig en svart skugga, en skugga som föll över Finland i många decennier.

Och då har vi ändå att göra med något mycket väsentligt i ett lands historia: dess skapelsemyt. Och i Finland är det denna, vita, skapelsemyt som har vaktats med så oerhört rigida metoder.

Ett annat land med en stark skapelsemyt är Israel. Där bygger myten på förnekelse av det faktum att staten 1948 föddes genom fördrivning av 700000 palestinier, en fråga som ett fåtal israeliska historiker har börjat behandla först de senaste åren.

I Finland har skapelsemyten byggt på förnekelse av det faktum att landet föddes ur massakrer på cirka 25000 egna medborgare, i vilka den finländska statens institutioner var djupt involverade. Detta fläckar fortfarande den finska republikens sköld.

Jag har lättare att förstå motiven bakom agerandet 1918 än jag har att förstå motiven bakom denna isande förnekelse. Att man varit beredd att gå så långt för att skydda dem som är skyldiga till 1918 års massakrer säger något om de involverades dåliga samvete.

Det förvånande mig att så många av Helsingin Sanomats läsare, liksom andra kommentatorer, angrep mig just för att jag var svensk. Att det har funnits en sund finsk skepsis mot Sverige, som bland annat grundar sig på Sveriges "svek" under vinterkriget och fortsättningskriget, är ju ingen nyhet. I avhandlingen Den allrakäreste fienden. Svenska stereotyper i finländsk press 1918-1959 framhåller Ainur Elmgren, verksam vid Lunds universitet, att denna negativa bild av Sverige grundlades redan 1918 av segrarna i inbördeskriget. Inbördeskriget sades ha varit en civilisatorisk kamp mot den röda flodvågen från öster. Och i denna kamp övergav Sverige Finland genom att inte officiellt stödja de vita krafterna.

Samma extrema kretsar som spred ett programmatiskt rysshät stämplade också Sverige som nationell fiende, och dessa fiendebilder innehöll ofta antisemitiska element. Yttre fiender var nödvändiga syndabockar för den bildade klassen, som fruktade att nationens värsta fiende dolde sig i dess eget hjärta, förklarar Ainur Elmgren.

Det är också värt att notera att när omfattningen av utrensningarna i den vita segerns spår, inklusive massdöden i fånglägren, gradvis klarlades, reagerade många svenskar, inte minst inom arbetarrörelsen och i liberala kretsar, med ett starkt avståndstagande. Också det nyligen självständiga Finlands uppslutning bakom det kejserliga Tyskland väckte både uppseende och oro i Sverige. Samma kretsar i Sverige noterade den fortsatta politiska repressionen i Finland under mellankrigstiden, vilket också kom att försvaga uppslutningen bakom Finlands sak. Dessa sammanhang har jag förstått först under arbetet med den här boken.

Jag kan fortfarande säga att jag är en svensk journalist som inte talar särskilt mycket finska, men som älskar Finland. Men denna kärlek är numera uppblandad med en sorts sorgsen förundran över de strukturer i det finländska samhället som så länge, och till viss del fortfarande, lyckats maskera den egna historien.